

ปจฺจนา-วิสัยฺชนา: กลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญา

ในบทนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ปจฺจนา-วิสัยฺชนาในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญา ความรู้ในพุทธธรรม เป็นผลเนื่องมาจากปจฺจนา-วิสัยฺชนาในแง่กลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรมจากบทที่แล้ว จะเห็นว่าการสร้างสรรค์ในเชิงภาษาและการเรียบเรียงปจฺจนา-วิสัยฺชนาเป็นกระบวนการที่มีเอกภาพในการนำเสนอสาระธรรม กล่าวคือ ปจฺจนา-วิสัยฺชนาสร้างขึ้นจากการใช้ภาษา และการเรียบเรียงโดยมีจุดมุ่งหมายในการกำหนดประเด็นปัญหา สร้างปมปัญหาเพื่อกระตุ้นเร้าการขบคิดตีความ ทำให้เกิดความกระหายใคร่รู้พุทธธรรม และวิสัยฺชนาอธิบายคลี่คลายปัญหาอย่างกระจ่างชัด ปจฺจนา-วิสัยฺชนาจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่มีเอกภาพเป็นหน่วยเดียวกันอย่างโดดเด่นสำคัญในการสื่อสารธรรมในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา

ในบทนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาผลที่เกิดขึ้นต่อเนื่อง โดยมีคำถามว่าปจฺจนา-วิสัยฺชนาซึ่งเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่มีเอกภาพในการสื่อสารธรรมนั้น นำไปสู่ความเข้าใจและสร้างปัญญาความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมได้อย่างไร ในการศึกษาวรรณคดีเชิงศาสนาหรือคำสอน ส่วนใหญ่พบว่ามักศึกษาบทบาทของความคิดเชิงปรัชญาหรือคำสอนทางศาสนาในวรรณคดี เช่น การศึกษาเรื่องศีลธรรม จริยธรรม คติธรรม แต่สิ่งที่ผู้วิจัยสนใจจะศึกษาคือ ความคิดความรู้ทางศาสนาในตัวบทวรรณคดีเหล่านั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร มีกระบวนการอะไรที่จะเป็นกลวิธีหรือ รูปแบบการสร้างงานที่ถูกใช้เพื่อเชื่อมโยงระหว่างเนื้อหาพุทธธรรมกับกลวิธีทางวรรณศิลป์ ความเป็นวรรณศิลป์ของงานวรรณคดีเชิงศาสนานี้ ผู้วิจัยเห็นว่าไม่ใช่เหตุบังเอิญหรือเป็นกลวิธีที่ไม่ได้รับการประดับตกแต่ง แต่เป็นความตั้งใจของผู้แต่งเองที่จะเลือกใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อสื่อสารในทางศาสนา ซึ่งในกรณีของวรรณคดีพุทธศาสนาคือการสร้างปัญญาความรู้ความเข้าใจพุทธธรรม

5.1. ปัญญาความรู้ในพุทธศาสนา

ปัญญาความรู้เป็นสิ่งที่สำคัญในศาสนาตะวันออก ไม่ว่าศาสนาใดก็ตาม การที่จะบรรลุถึงสูงสุดจำเป็นต้องอาศัยความรู้เป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่สุด การจะบรรลุพระนิพพานในพุทธศาสนาก็ดี การแสวงหาไถวัลย์ตามแนวทางศาสนาเซนก็ดี หรือวิธีการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดตามลัทธิปรัชญาของอินเดียอื่น ๆ ก็ดี ล้วนแต่ต้องอาศัยความรู้ด้วยกันทั้งนั้น¹ ปัญญาความรู้จึงเป็นหนทางเดียวในการหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ พระพุทธองค์ได้สรรเสริญคุณแห่งปัญญาว่า

¹ วิสุทฺธ นุชยกุล, วิสุทฺธนิพนธ์ (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2520), หน้า 418.

ปัญญาเป็นธรรมที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยากในโลก² พระองค์ยังได้ให้ความหมายอธิบายลักษณะ และสรรเสริญปัญญาว่า

ความรู้ทั่ว กริยาที่รู้ชัด ความเลือกเฟ้น ความเลือกเฟ้นทั่ว ความกำหนดพร้อม ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้ละเอียดอ่อน ปัญญาเป็นเครื่องจำแนก ความคิด ความพิจารณา ปัญญาตั้งแผ่นดิน ความปรีชา ปัญญาอันน้อมไป ความเห็นแจ้ง ความรู้ทั่วพร้อม ปัญญาอันเจาะแทงเหมือนปฏัก ปัญญาในทฤษฎี ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาเพียงดั่งศาสตรา ปัญญาเพียงดั่งปราสาท ปัญญาเพียงดั่งแสงสว่าง ปัญญาเพียงดั่งรัศมี ปัญญาเพียงดั่งประทีป ปัญญาเพียงดั่งรัตนความไม่หลง³

จากพุทธพจน์นี้ทำให้ทราบถึงความหมายของปัญญาในทางพุทธศาสนาในหลายมิติ ทั้งปัญญาในระดับต้นคือการเป็นผู้รู้เข้าใจความเป็นไปของชีวิต และปัญญาในระดับสูงที่อาจนำพาผู้เข้าใจสภาวะธรรมไปสู่การปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นสูงสุดคือนิพพาน ปัญญาเป็นเรื่องของความรู้ที่จะนำให้มนุษย์เข้าใจในชีวิตและสามารถแสวงหาหนทางพ้นทุกข์ได้ เพราะปัญญาเป็นทางในการทำลายอวิชชาซึ่งเป็นเหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิดอันเป็นทุกข์นี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้กล่าวถึงความหมายและลักษณะแห่งปัญญาอีกว่า

(ปัญญาคือ) ปรีชารอบรู้เหตุผล ประจักษ์ชัด จัดเป็นปัญญา ปัญญา
มีประเภทที่จะพึงจำแนกโดยบรรยายหนึ่ง เป็น ๓ คือ

อายุโกศล ความฉลาดรู้เหตุแห่งความเจริญ ๑

อุบายโกศล ความฉลาดรู้ประกอบ ๑

อุปายโกศล ความฉลาดรู้จักความเสื่อมเสีย ๑

ปรีชารู้จักเลือกสันนิษฐานลงว่า ธรรมเหล่านี้มีหิริ ความละอายแก่ใจ และ โอตตปปะ ความกลัวจะทำผิด เป็นต้น เป็นกุศลส่วนชอบ ปราศจากโทษ นักปราชญ์สรรเสริญ บุคคลสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุขสันต์กาลนาน ดังนี้จัดเป็น อายุโกศล

² อภิธรรมมสูตร พระสุตตันตปิฎก เล่ม 24 อังคุตตรนิกาย, หน้า 160.

³ จุฬนิตเทศ พระสุตตันตปิฎก เล่ม 30 ขุททกนิกาย, หน้า 58.

ความฉลาด รู้จักเหตุแห่งความเจริญ ปัญญา รู้จักสอดส่องว่ากรรมเหล่านั้นมี
อหิริ ความไม่รู้จักละอายแก่ใจ และอนัตตปปะ ความไม่กลัวผิด เป็นต้น เป็น
อกุศล ประกอบด้วยโทษ นักปราชญ์ครหา บุคคลสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อม
เป็นไปเพื่อความเสื่อมเสียเพื่อทุกข์ ดังนี้จัดเป็น อุปายโกศล

ความฉลาดรู้เหตุแห่งความเสื่อมเสีย ความเข้าใจรู้จักหลีกเลี่ยงในเมื่อรู้แล้ว
ว่ากรรมนี้เป็นอกุศล ก็อย่าให้ตนต้องทำ เพราะเหตุแห่งความเลื่องชื่พก็ดี เพราะ
เหตุแห่งอคติก็ดี และความเข้าใจรู้จักน้อมอชยาชย ในเมื่อรู้แล้วว่ากรรมเหล่านี้เป็น
กุศล ก็ให้ตนได้ทำและรักษาไว้ให้บริบูรณ์ ดังนี้จัดเป็น อุปายโกศล

ความฉลาดรู้จักประกอบ ปัญญาเป็นคุณสมบัติอันประเสริฐสุดของนรชน เมื่อมีปัญหาแล้ว คุณอื่น ๆ ก็
พลอยมีตามกัน เปรียบเหมือนคนมีทรัพย์สำหรับต้นทุน ย่อมสามารถประกอบกิจ
เป็นเครื่องเจริญผลทวีโชคทรัพย์ให้ไพบุลย์ยิ่ง ๆ ขึ้นได้โดยไม่ขัดข้อง มีกำลังที่จะ
เลี้ยงตนและคนอื่นให้เป็นสุขสำราญฉันใด บุคคลมีปัญหาสามารถสอดส่อง
เล็งเห็นคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ย่อมหลีกเลี่ยงจากโทษอันมิใช่ประโยชน์
ประพศิตแต่ส่วนที่เป็นคุณเป็นประโยชน์ ยังตนและคนอื่นให้บรรลุความเจริญ
ยิ่งๆ ฉะนั้น เหตุดังนี้ท่านจึงสรรเสริญชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่า ประเสริฐสุด
ไม่เป็นอยู่เสียเปล่า ปัญญาเป็นอุบายเครื่องบรรลุความเจริญ ฉะนั้น⁴

ปัญญาในความหมายนี้รวมถึงความฉลาดเข้าใจด้วย จากพระสูตรและคำอธิบายเหล่านี้
ผู้วิจัยสังเคราะห์ความหมายของปัญญาเพื่อใช้ให้สอดคล้องกับงานวิจัยฉบับนี้ และสอดคล้องกับ
เนื้อหาสาระธรรมในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาที่ได้ศึกษาผ่านมาแล้ว สรุปว่า ปัญญา ได้แก่ ความรู้
ความเข้าใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในที่นี้หมายถึงสาระธรรม งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งแสดงให้เห็นว่า ปัญญา
ความรู้เป็นหลักสำคัญของความเข้าใจสาระธรรม ซึ่งสื่อผ่านกลวิธีทางวรรณศิลป์คือ ปุจฉา-วิสัชนา
กล่าวคือ พุทธธรรมเป็นเนื้อหาสำคัญของวรรณคดีไทยพุทธศาสนา ปัญญาความรู้ความเข้าใจเป็น
เป้าหมายของการสื่อสาร และปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีหรือเครื่องมือที่ใช้เพื่อสื่อสารธรรม นำไปสู่
ความเข้าใจสาระธรรมเหล่านี้คือปัญญาความรู้

⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 298.

พุทธธรรม → ปัญญาความรู้ความเข้าใจ
ปจฺจลา-วิสัชนา

พุทธธรรมเป็นสาระสำคัญที่วรรณคดีไทยพุทธศาสนานำเสนอ พุทธธรรมในที่นี้คือ สาร หรือ เนื้อหาอันเนื่องด้วยพุทธศาสนา วรรณคดีไทยพุทธศาสนามุ่งเสนอพุทธธรรมในแง่ต่าง ๆ มีเนื้อหาสาระธรรมที่หลากหลาย ทั้งหลักธรรมคำสอนเชิงศีลธรรมและสังฆธรรม การนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่เป็นเรื่องพระวินัยข้อปฏิบัติต่าง ๆ ตลอดจนขนบธรรมเนียม ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา จึงเห็นได้ว่ามีเนื้อหาที่หลากหลายมาก

เพื่อความชัดเจนของการวิจัยจำเป็นต้องอธิบายความหมายของคำว่า พุทธธรรม และ ปัญญา ที่จะใช้ในงานวิจัยนี้ ความหมายของ ธรรม ในพุทธศาสนานั้นแสดงความหมายหลายนัยด้วยกัน ได้แก่

ธรรม หมายถึง สภาพที่ทรงไว้, ธรรมดา, ธรรมชาติ, สภาวะธรรม, สังฆธรรม, ความจริง; เหตุ, ต้นเหตุ; สิ่ง, ปราภฏการณ, ธรรมารมณ, สิ่งที่ใจคิด; คุณธรรม, ความดี, ความถูกต้อง, ความประพฤติชอบ; หลักการ, แบบแผน, ธรรมเนียม, หน้าที่; ความชอบ, ความยุติธรรม; พระธรรม, คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น⁵

ธรรม 3 หมวด หมวดหนึ่ง คือ รูปธรรม ได้แก่รูปขันธ์ทั้งหมด อรูปธรรม ได้แก่นามขันธ์ 4 และนิพพาน; อีกหมวดหนึ่งคือ โลกียธรรม ธรรมอันเป็นวิสัยโลก โลกุตระธรรม ธรรมอันมิใช่วิสัยโลก ได้แก่ มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1; อีกหนึ่งหมวดคือ สังฆตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งได้แก่ ขันธ์ 5 ทั้งหมด และอสังฆตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ได้แก่ นิพพาน⁶

ตามความหมายนี้ แสดงให้เห็นว่าความหมายของคำว่า ธรรม มีอยู่หลายนัย หลายมิติ แสดงทั้งนัยที่เป็นภาวะทั่ว ๆ ไป ได้แก่ ปราภฏการณ ความจริง สิ่งต่าง ๆ และนัยที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรมหรือจริยธรรม ซึ่งมีความหมายที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ไปถึงเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาทั้งชั้นโลกียธรรมและโลกุตระธรรม

⁵ พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 105.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 105-106.

ธรรม มีความหมายที่กินความได้อย่างกว้างขวางในทุกมิติทั้งเรื่องทั่วไป และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคำสอนทางศาสนา ทั้งส่วนที่เป็นวินัยและส่วนที่เป็นหลักธรรม กล่าวอีกนัยหนึ่งแบ่งได้เป็นสองลักษณะคือ คำสอนที่แสดงเรื่องเกี่ยวกับสังขธรรมหรือความจริง ซึ่งหมายถึงหลักธรรมคำสอนในขั้นสูง และหลักคำสอนที่เป็นหลักการปฏิบัติทั่วไปเพื่อเข้าถึงสังขธรรมได้แก่ หลักปฏิบัติทั่วไปสำหรับประพฤติปฏิบัติให้ได้ชื่อว่าเป็นคนดีมีคุณธรรม นอกจากนี้ยังรวมถึงปรากฏการณ์และสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งหมด รวมเรียกว่าธรรม เมื่อพิจารณาพร้อมกับคำว่าพุทธธรรม จึงย่อมหมายถึงสังขธรรม จริยธรรม และเรื่องราวทั้งหลายที่เกี่ยวข้องด้วยพุทธศาสนา

ผู้วิจัยจึงได้กำหนดความหมายของคำว่า พุทธธรรม ในงานวิจัยนี้ในความหมายอย่างกว้าง เพื่อให้สอดคล้องกับขอบเขตเนื้อหาของวรรณคดีไทยพุทธศาสนา วรรณคดีพุทธศาสนาของไทยนั้น มีพันธกิจในฐานะเป็นวรรณคดีคำสอน กล่าวคือ เป็นวรรณคดีที่มุ่งเน้นจะเสนอสาระธรรมอันเป็นหลักของพุทธศาสนา มีลักษณะของคำสอนทั้งในระดับโลกียธรรมและโลกุตระธรรม โลกียธรรม เป็นจริยธรรมข้อปฏิบัติสำหรับปุถุชนธรรมดา เช่น คำสอนเรื่องกรรม หลักไตรลักษณ์ ความไม่ประมาท การครองสติ เป็นอาทิ ทั้งยังมุ่งหวังให้เกิดความเข้าใจในเชิงปฏิบัติ โดยใช้หลักธรรมเหล่านี้เป็นแนวทางในการประพฤติตน ดำเนินชีวิตในแนวทางแห่งศีลธรรม สร้างกุศลกรรม ละเว้นอกุศลกรรม ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์เพื่อให้เกิดความสุขแก่ตนเองและผู้อื่น ตระหนักและยอมรับในความเป็นไปของชีวิตและพัฒนาตนตามแนวทางพุทธศาสนาเพื่อการดำรงชีวิตอย่างผาสุก ส่วนโลกุตระธรรมนั้น เป็นจริยธรรมขั้นสูงของพระอรหันต์ ผู้ที่สามารถพัฒนาจิต สติปัญญาขั้นสูงสุด ผู้สละกิเลสทั้งปวงได้ เป็นผู้หลุดพ้นจากวิสัยของโลกหรือปุถุชน นอกจากนี้ พุทธธรรมในวรรณคดีไทยพุทธศาสนายังมีเนื้อหาสาระดลที่หลากหลายน เสนอเรื่องราว เหตุการณ์ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาหลายแง่มุม เช่น ระเบียบปฏิบัติ ธรรมเนียม พิธีกรรม จึงกำหนดเป็นข้อตกลงสำหรับงานวิจัยนี้ว่า พุทธธรรมที่ผู้วิจัยกล่าวถึงนั้น จะใช้ในความหมายกว้างเพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาสาระในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา

ด้วยความที่เนื้อหาสาระธรรมในวรรณคดีไทยพุทธศาสนามีหลากหลาย และสื่อพุทธธรรมในต่างระดับกัน จำเป็นอยู่เองที่ข้อมเห็นว่า ปัญญาในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาในงานวิจัยนี้ อาจหมายถึงเพียงความรู้ความเข้าใจในสาระพุทธธรรมในแง่ศีลธรรม จริยธรรม หรือเข้าใจปรากฏการณ์และเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนา หรืออาจเป็นปัญญาความรู้ ความเข้าใจในระดับสูงที่เป็นสังขธรรมในพุทธศาสนาและน้อมนำไปสู่การปฏิบัติในขั้นสูงต่อไปได้

ปัญญาในทางพุทธศาสนาอาจจำแนกได้เป็น 3 ระดับและวิธีการได้มาซึ่งปัญญา ได้แก่

1. สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการสดับเล่าเรียนหรือถ่ายทอดต่อกันมา
2. จินตามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากความคิดการพิจารณาด้วยเหตุผล
3. ภวานามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติหัดอบรม

ปัญญาทั้งสามระดับนี้จะเห็นได้ว่า การศึกษาเพื่อทำความเข้าใจพุทธธรรมนั้น ต้องเริ่มต้นที่ การเรียนรู้ผ่านผัสสะเสียก่อนจึงจะนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างเกิดผลสมบูรณ์ การศึกษาทฤษฎีเพื่อ เป็นเครื่องมือสนับสนุนไปสู่ความจริงสูงสุด ในทางพุทธศาสนาวิธีการทางตรรกะหรือการอนุมาน คาคคเน แม้ว่าจะมิใช่สิ่งที่น่าสนใจไปสู่ความจริงสูงสุด เพราะการเข้าถึงสิ่งสูงสุดนั้นจะต้องปฏิบัติตาม มรรควิธี แต่ก็ยังเป็นเครื่องนำทางอันดียิ่ง กิจกรรมหลายอย่างเป็นประโยชน์อย่างยิ่งที่พึงใช้ปฏิบัติให้ เกิดปัญญาความรู้ คือ

การฟัง การซักถาม สอบค้น(สวณะและปริปัญญา) การสนทนา ถกเถียง อภิปราย (สากัจฉา) การสังเกตดู ใฝ่ดู คูอย่างพินิจ (ปีสสณะและนิชฌาน) การ พิจารณาโดยแยกคาย (โยนิโสมนสิการหรือโยนิโสอุปปริक्षा) การชั่งเหตุผล (ตุล นนา) การไตร่ตรอง ตรวจสอบ ทดสอบ สอบสวน ทดลอง และเพิน (วิมังสาและวิจย) การเสพคุ่น ผึกหัด ทำบ่อย ทำใ้หมาก (อาเสวณะภาวนาและพหุสิกรรม)⁷

จะพบว่ามิกลวิธีของการแสวงหาความรู้โดยการสนทนาถามตอบปัญหาทางปรัชญาและ ศาสนา การสนทนาถามตอบปัญหาเป็นวิธีการหนึ่งในการสร้างให้เกิดปัญญาความรู้ เป็นวิธีการที่มี คุณค่าและสำคัญยิ่ง การฟังด้วยดี การสอบถาม เป็นอาหารของปัญญา⁸ การถามตอบปัญหาธรรมจึง เป็นแนวทางในการพัฒนาปัญญาได้อย่างดี ดังที่พระพุทธองค์กล่าวว่าการสนทนาถามตอบเป็นเหตุ บังคับที่ให้ได้ปัญญาว่า

อาศัยพระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีรูปใดรูปหนึ่ง ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็น ครู เป็นที่เข้าไปตั้งหิริโอดตปปะ ความรักและความเคารพอย่างแรงกล้า เธอเข้าไปหา แล้วสอบสวน ใต่ถามท่านเหล่านั้นตามเวลาอันสมควรว่า ท่านผู้เจริญ พระพุทธพจน์ นี้เป็นอย่างไร เนื้อความแห่งพระพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร ท่านเหล่านั้นยอมเปิดเผย ธรรมที่ยังไม่ได้เปิดเผย ทำให้ง่ายซึ่งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้ง่าย และบรรเทาความ สงสัยในธรรมที่น่าสงสัยหลายอย่าง นี่เป็นเหตุบังจยที่ ๒ ที่เป็นไปเพื่อให้ได้ปัญญา อันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพนุลย์ เจริญเต็มที่แห่ง ปัญญาที่ได้แล้ว...⁹

⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า 52.

⁸ อภิธรรมสูตร, พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เล่ม 24, หน้า 162.

⁹ ปัญญาสูตร, พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เล่ม 23, หน้า 196.

ในคัมภีร์พุทธวงศ์และอปทาน กล่าวถึงการบำเพ็ญปัญญาบารมี โดยการไปไต่ถามความรู้จากผู้อื่น พุทธวงศ์อธิบายเพิ่มเติมว่า การหาความรู้ ควรกระทำประคองพระภิกษุบิณฑบาตไปสู่ทุก ๆ บ้าน โดยไม่เลือกฐานะ บุคคลผู้บำเพ็ญปัญญาบารมี จะแสวงหาความรู้อย่างถูกต้อง คือมุ่งเอาความรู้จริง มิได้เลือกฐานะของอาจารย์ แม้อาจารย์ฐานะต่ำต้อย ผู้บำเพ็ญปัญญาบารมีก็ควรไปไต่ถามได้¹⁰

ในทางพุทธศาสนาความรู้หรือปัญญาในระดับโลกุตระนั้น เป็นสิ่งที่เข้าใจเฉพาะคนตามที่พระพุทธองค์กล่าวว่า *ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก ประณีต สงบ ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะ ละเอียด บัณฑิตจึงรู้ได้* สำหรับหมู่ประชาผู้รั้นรมย์ด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย ฐานะอันนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก¹¹ แม้ว่าพุทธธรรมเป็นสิ่งที่อธิบายเป็นภาษาได้ยากยิ่ง แต่การศึกษาเรียนรู้จากผัสสะนั้นก็เป็นสิ่งจำเป็น เพราะเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะสร้างความเข้าใจอันเป็นทางเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ แม้ว่าภาษามีใช้ตัวความจริง และภาษาสามารถอธิบายความจริงได้เพียงบางส่วน แต่ภาษาก็เป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้เกิดความรู้บางแง่มุม เข้าใจคุณลักษณะแห่งธรรมแม้ว่าจะไม่ได้เข้าถึงธรรม ความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นนี้เองที่อาจนำไปสู่ความรู้งเชิงเมื่อได้ปฏิบัติ ตัวอย่างเช่น นิพพานนั้นเป็นสภาวะซึ่งรู้ได้เพียงผู้บรรลุปรมาตธรรมแล้วเท่านั้น ผู้อื่นก็อาจรู้ได้ถึงการใช้ของนิพพาน ในมิลินทปัญหา พระเจ้ามิลินท์ไต่ถามปัญหาว่าผู้ที่ไม่ได้นิพพานจะรู้ได้หรือว่านิพพานนั้นเป็นสุข พระนาคนเสนอธิบายว่าสามารถรู้ได้ เปรียบกับเรารู้สึกถึงความทุกข์ของคนที่ถูกตัดมือตัดเท้าได้จากเสียงครางเพราะความเจ็บปวด เช่นเดียวกันกับการได้ฟังเสียงของคนที่ไม่เห็นนิพพานก็ย่อมรู้ได้ว่านิพพานเป็นสุข¹² พระนาคนเสนกล่าวว่าไม่อาจอธิบายลักษณะแห่งนิพพานได้ทั้งหมด แต่กล่าวให้เห็นได้เพียงบางส่วน เช่น นิพพานอันกิเลสไม่ติดอยู่ได้เปรียบเหมือนดอกบัวที่น้ำไม่ซึมติดอยู่ได้เช่นกัน¹³ ทำให้เข้าใจลักษณะแห่งนิพพานได้ส่วนหนึ่ง ในแง่นี้ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการศึกษาพุทธธรรมผ่านตัวบทแม้มิใช่การปฏิบัติธรรมโดยตรง แต่ก็เป็นการให้ความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมเรื่องต่าง ๆ ได้ โดยมีปุงฉา-วิชันนาเป็นกลวิธีหรือเครื่องมือที่ช่วยนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมได้

โดยสรุปความหมายและการเกิดขึ้นของปัญญา สามารถสังเคราะห์เป็น ปัญญา 3

ลักษณะปัญญา

อายโกศล	รู้ความเจริญ
อพายโกศล	รู้ความเสื่อม
อุพายโกศล	ฉลาดรู้ทางแห่งความเจริญและหลีกเลี่ยงจากทางเสื่อม

¹⁰ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม*, หน้า 55.

¹¹ พรหมชาจนกถา, พระวินัยปิฎก เล่ม 4, หน้า 11.

¹² มิลินทปัญหา, หน้า 81-82.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 474.

วิธีการได้มาซึ่งปัญญา

สุตมยปัญญา ได้ฟัง เล่าเรียน

จินตามยปัญญา ทัดการพิจารณาด้วยเหตุผล รู้ได้ด้วยตนเอง

ภาวนามยปัญญา ปัญญาจากการลงมือปฏิบัติหัดอบรม

จากการศึกษาเรื่องปัญญา การเกิดขึ้น และการพัฒนาปัญญา พบว่าทางหนึ่งที่จะก่อให้เกิดปัญญาหรือความเข้าใจในสารัตถะพุทธธรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการศึกษาในทางหนังสือ หรือทางทฤษฎี ซึ่งหมายความว่าถึงการอ่าน การซักถาม สอบถาม ความสนใจใคร่รู้ ประกอบกัน การถามตอบปัญหา ปุจฉา-วิสัชนาย่อมเป็นแนวทางของการพัฒนาปัญญา ก่อนที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ ปุจฉา-วิสัชนาพุทธธรรมสอดคล้องกับหลักการทางพุทธศาสนาเรื่องโยนิโสมนสิการซึ่งมีความสำคัญในแง่การสร้างปัญญาความรู้ การใช้คำถามเป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้ความคิดเดิน วิธีการนี้พระท่านเรียกว่า โยนิโสมนสิการ¹⁴ ตัวบทที่แต่งด้วยปุจฉา-วิสัชนาก็มีความสำคัญและจำเป็นในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้และนำไปสู่ความเข้าใจ สร้างปัญญาได้ทางหนึ่ง เพราะปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีที่ทำให้ผู้อ่านผู้ศึกษาได้เข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ในตัวบททั้งในฐานะผู้ถามและผู้ตอบ การเข้าไปมีส่วนร่วมก็คือการมีจิตใจจดจ่อและคิดติดตามไปพร้อมกับเรื่องที่กำลังดำเนินไป ตัวบทที่แต่งด้วยปุจฉา-วิสัชนาจึงเปรียบเหมือนแบบฝึกหัดการคิดที่ท้าทายการขบคิดตีความและเป็นวิธีการเพื่อการแสวงหาความรู้ความเข้าใจโดยแท้

ดังนั้นปุจฉา-วิสัชนาจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรม เพื่อนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมอันเป็นวิธีการสร้างปัญญา

5.2. ปุจฉา-วิสัชนา: กลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญา

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญาความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมคือ ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่มีเอกภาพของการประสานองค์ประกอบทางวรรณคดี ทั้งการใช้ภาษาและการเรียบเรียงเพื่อสื่อสารธรรม ปุจฉา-วิสัชนาถือเป็นโครงสร้างหลักของการสื่อสารธรรม ประกอบด้วยองค์ประกอบทางวรรณศิลป์อื่น ๆ ที่ช่วยถ่ายทอดและสื่อสารธรรมที่แจ่มกระจ่าง ให้ผลคือสร้างแรงจูงใจจากประเด็นปัญหา ความสงสัย กระตุ้นเร้า โน้มน้าวให้เกิดการขบคิดตีความ ก่อนที่จะอธิบายไขความกระจ่างในความรู้พุทธธรรม วรรณศิลป์ในแง่จึงเป็นผลอันเกิดจากกลวิธีทางภาษาและการเรียบเรียงเพื่อทำให้เกิดการคิด วิเคราะห์ ตีความ ผู้วิจัยเห็นว่าสิ่งนี้คือกิจกรรมที่สำคัญสอดคล้อง

¹⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), “การสื่อภาษาเพื่อเข้าถึงสังฆธรรม,” ใน ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2543), หน้า 125.

กับการพัฒนาปัญญาความรู้ เพราะผู้อ่านผู้ศึกษาตัวบทที่แต่งด้วยกลวิธีปจฺญา-วิสัยนาไม่ได้เป็นเพียงผู้อ่านหรือผู้สังเกตการณ์เท่านั้น แต่เป็นส่วนหนึ่งกับตัวบทหรือมีส่วนร่วมในตัวบทวรรณคดีไปด้วย ปจฺญา-วิสัยนาจึงเป็นกลวิธีที่สำคัญในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาในแง่ของการนำไปสู่ความเข้าใจ สร้างปัญญาความรู้ ด้วยการคิดอย่างมีส่วนร่วมกับตัวบทและเป็นกิจกรรมทางปัญญา เมื่อพิจารณากระบวนการสื่อสารธรรมด้วยปจฺญา-วิสัยนา ผู้วิจัยเห็นว่ากลวิธีปจฺญา-วิสัยนาเป็นกระบวนการสร้างปัญญาความรู้ทางพุทธธรรม ได้แก่ เป็นกลวิธีกำหนดประเด็นความคิด ให้ความกระจ่าง ให้ความรู้ พัฒนาความคิด กำจัดทิฐิมานะ และนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมเกิดศรัทธาและปัญญาได้ในที่สุด ผู้วิจัยเห็นว่าปจฺญา-วิสัยนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรมที่ก่อให้เกิดกระบวนการเหล่านี้ ซึ่งนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจพุทธธรรม

5.2.1 ปจฺญา-วิสัยนาเป็นกลวิธีกำหนดประเด็นความคิด

ปจฺญา-วิสัยนาเป็นกลวิธีกำหนดประเด็นความคิด โดยการตั้งปจฺญาเป็นบทตั้งหรือหัวข้อ กำหนดประเด็นและขอบเขตของเรื่องเพื่อเป็นแนวทางวิสัยนาอธิบายความ การเริ่มต้นด้วยการใช้ปจฺญาตั้งประเด็น กำหนดขอบเขตจะทำให้การวิสัยนาอธิบายมีแนวทางและมีลำดับไปตามที่ได้กำหนดไว้ นอกจากนี้การตั้งคำถามขึ้นก่อนยังเป็นการท้าทายและกระตุ้นความคิดให้ผู้อ่านได้มีกรอบคิด เฟื่องเลี้ยงที่เรื่องใดเรื่องหนึ่ง

การตั้งปจฺญาเป็นหัวข้อนี้ อาจเทียบเคียงได้กับลักษณะ มาติกา ในคัมภีร์สารัตถทีปนี ได้ให้ความหมายของ มาติกา ว่า ได้แก่ บทอุเทศ คือหัวข้อ หัวข้อนั้นเรียกว่า มาติกา เพราะอรรถว่า เป็นเหมือนมารดา เหตุที่ตั้งอยู่ในฐานะทำให้เกิดบทนิเทศ คือ บทขยายทั้งหลาย¹⁵ ท่านอาจารย์เมื่อครั้งกล่าวการตั้งปัญหาขึ้นแล้ว เมื่อกระทำการวิสัยนาปัญหาตามที่กล่าวไว้โดยลำดับ¹⁶

การนำปจฺญามาตั้งเป็นหัวข้อเพื่อกำหนดเป็นประเด็นปัญหาสำคัญของเรื่องเพื่ออธิบายความ ยังมีนัยสำคัญเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมมุขปาฐะของการเป็นเครื่องมือในการช่วยจำในวรรณคดีร้อยแก้ว เทียบได้กับการจำคาถาในวรรณคดีร้อยกรองซึ่งมีฉันทลักษณ์กำหนด ทั้งระบบการกำหนดหัวข้อและคาถา มีประโยชน์ต่อกิจกฐในการสวดท่องและสื่อสารวรรณคดีด้วยโครงสร้างที่เป็นระบบที่ป้องกันการลืมได้¹⁷ กล่าวคือการจดจำบทตั้งหรือหัวข้อได้ย่อมมีประโยชน์

¹⁵ พระสารีบุตรมหาเถระ, สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัย ภาค ๑, หน้า 38.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

¹⁷ Rupert Gethin, *The Buddhist Path to Awakening* (Oxford: Oneworld Publications, 2001), p. 13. The use of lists is an integral part of the literature and directly related to its oral nature. The lists can perhaps be seen as a counterpart in a prose oral literature to the metrical formulas in a verse literature. Both provide a vehicle for the reciter and inform the literature with a structure and, in the case of the

ต่อการจดจำหลักธรรมคำสอนทั้งหมดได้ เพราะเมื่อเข้าใจวิชาคำสอนอย่างดีแล้วก็จำเพียงหัวข้อเท่านั้นก็พอ

นอกจากนี้การกำหนดประเด็นปัญหาโดยการตั้งเป็นหัวข้อด้วยคำถามยังมีส่วนในการกำหนดแนวทางการดำเนินเรื่องให้เป็นไปตามลำดับ ไม่สับสน ซึ่งเป็นวรรณศิลป์ของการเรียบเรียงเพื่อสื่อสารธรรมให้เป็นไปตามลำดับด้วย

ตัวอย่างจาก ภัณฑาคารชาดก ปรรากเรื่องความมีปัญญาของพระโพธิสัตว์ในการวิชันนาแก้ปัญหารัศม ตอนต้นเรื่องมีการตั้งปุจฉากำหนดขึ้นก่อน โดยท้าวสักกะปุจฉาปริสนาธรรมแก่พระเจ้าโกรพราช เป็นเงื่อนไขให้ตอบ แต่ไม่มีผู้ใดตอบได้นอกจากพระโพธิสัตว์ ปริสนาธรรมนั้น ได้แก่

หนึ่งไม่มีสองได้แก่สิ่งใด	สองไม่มีสามได้แก่สิ่งใด
สามไม่มีสี่ได้แก่สิ่งใด	สี่ไม่มีห้าได้แก่สิ่งใด
ห้าไม่มีหกได้แก่สิ่งใด	หกไม่มีเจ็ดได้แก่สิ่งใด
เจ็ดไม่มีแปดได้แก่สิ่งใด	แปดไม่มีเก้าได้แก่สิ่งใด
เก้าไม่มีสิบได้แก่สิ่งใด	สิบไม่มีสิบเอ็ดได้แก่สิ่งใด ¹⁸

การเริ่มเรื่องด้วยการตั้งปุจฉาเป็นบทตั้งหรือหัวข้อ เพื่อให้เรื่องดำเนินไปตามลำดับหัวข้อที่ตั้งไว้ พระอินทร์สร้างเงื่อนไขให้ว่าหากพระเจ้าโกรพราชไม่อาจวิชันนาปริสนาธรรมเหล่านี้ได้จะได้รับเทวทัณฑ์ พระเจ้าโกรพราชไม่สามารถที่จะตอบปริสนาธรรมเหล่านี้ได้เลย แม้ว่าจะมีลักษณะเป็นปริสนาธรรมที่ไม่อาจคาดเดาได้ว่าจะให้วิชันนาอย่างไร แต่การกำหนดประเด็นด้วยปริสนาธรรมเป็นการกำหนดโครงสร้างของเรื่อง ซึ่งปุจฉาจะมีการระบุจำนวนแสดงลำดับเชื่อมโยงกัน การตั้งปริสนาก่อนเป็นการสร้างความสงสัย ให้คิดและติดตามเรื่องต่อไป ทั้งยังท้าทายความคิดจินตนาการให้ตีความเชื่อมโยงปริสนาเหล่านี้กับหลักพุทธธรรม โดยมีคำระบุจำนวนเป็นคำสำคัญ พระโพธิสัตว์วิชันนาอรรถาธิบายความปุจฉาแต่ละข้ออย่างละเอียดตามลำดับ

1. หนึ่งไม่มีสองได้แก่	ภูเขาสินธูราช
2. สองไม่มีสามได้แก่	พระจันทร์กับพระอาทิตย์
3. สามไม่มีสี่ได้แก่	พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์

lists, what is almost system of cross-referencing that prevents the reciter from losing his way.

¹⁸ ปัญญาชาดก เล่ม 1, หน้า 538.

4. สีไม่มีห้าได้แก่	ทวีปทั้งสี่ ชมพูทวีป ปุพพิเทท อมรโคยาน
อฺตรกูร
5. ห้าไม่มีหกได้แก่	ศีลห้า
6. หกไม่มีเจ็ดได้แก่	ฉกามาพจรหกชั้น คือ จตุมหาราชิก ดาวดึงส์
ยามา คุสิต นิมมานนรดี ปรมิมิตวสวัตติ
7. เจ็ดไม่มีแปดได้แก่	สัตตบริภัณฑ์
8. แปดไม่มีเก้าได้แก่	ศีลแปด
9. เก้าไม่มีสิบได้แก่	พระนพโลกุตระธรรม
10. สิบไม่มีสิบเอ็ดได้แก่	ศีลสิบ ¹⁹

ปจฺจมาแต่ละข้อ พระโพธิสัตว์วิเศษนาละเอียดตามลำดับ เมื่อวิเศษนาเสร็จแต่ละปจฺจมา เหล่าเทพดาทั้งหลาย พร้อมทั้งพระอินทร์ และประชาชน ก็จะสรรเสริญพระโพธิสัตว์ ด้วยความเลื่อมใส

ลักษณะการสร้างเรื่องในภคณาการชาคณีนี เป็นการตั้งปจฺจมากำหนดหัวข้อเป็นคำถามไว้ก่อน โดยกำหนดหัวข้อเป็นปริศนาธรรม สร้างความฉงนสนใจได้อย่างดี ก่อนที่แต่ละปัญหาจะได้รับการวิสัชนาคลี่ยไปอย่างกระจ่างแจ้ง ปริศนาธรรมสร้างความฉงนและไม่มีผู้ใดสามารถตอบได้ ในแง่หนึ่งผู้อ่านวรรณคดีพุทธศาสนาที่ดำเนินเรื่องในลักษณะของการตั้งปจฺจมาเป็นหัวข้อย่อมได้ขบคิดไปพร้อม ๆ กับตัวละครด้วย การตั้งปจฺจมากำหนดประเด็นความคิดผ่านโครงเรื่องและการดำเนินเรื่อง ทำให้เรื่องน่าสนใจและทำให้ปจฺจมา-วิเศษนามีความโดดเด่นขึ้นมา

การกำหนดประเด็นความคิดยังเกิดขึ้นจากการตั้งชื่อปัญหาธรรม ที่มีความหมายเฉพาะ เพื่อกำหนดขอบเขตเนื้อหาของปัญหาธรรม และกำหนดแนวทางวิเศษนาตอบปัญหาธรรมนั้น การให้ชื่อเรียกปัญหาธรรมยังเป็นการจัดระบบคิด ช่วยกำหนดโครงสร้าง และขอบเขตการอธิบายวิเศษนา ทำให้เกิดระบบระเบียบของการเรียบเรียงเพื่อสื่อสารพุทธธรรมที่ชัดเจนในธรรมะเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ การให้ชื่อปัญหายังสามารถเร้าการขบคิดตีความ เพราะเป็นปัญหาธรรมที่สั้น กระชับ ถ้อยคำที่ใช้เรียกสามารถเปิดโอกาสให้ได้ตีความอธิบายความหมายได้อย่างกว้างขวาง เช่น เทวราชปัญหา อุปราชปัญหา ซึ่งจะกำหนดกรอบขอบเขตของเรื่องอย่างชัดเจนว่าจะสอนเรื่องใด

นอกจากนี้ลักษณะการเรียกชื่อปัญหาธรรมยังง่ายต่อการจดจำ และเป็นคำที่มีความหมายสื่อถึงพุทธธรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างชัดเจน เมื่อเราศึกษาปจฺจมา-วิเศษนาในเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างเข้าใจแล้ว ชื่อของปัญหาธรรมจะทำให้เราสามารถจดจำได้ทั้งปจฺจมาและวิเศษนาไปพร้อม

¹⁹ ปัญญาสชาคก เล่ม 1, หน้า 552-560.

กัน ชื่อของปัญหาธรรมจึงทำหน้าที่เป็นหัวข้อที่ช่วยทำให้เราทรงจำพุทธธรรมได้ การทรงจำได้นั้น หมายถึงการที่เราได้ประทับใจคำสอนให้เกิดขึ้นในใจ ตัวอย่างเช่น

ปิยตรปัญหา ถามว่า วัตถุอันบุคคลพึงรักยิ่งนักนั้นจะได้แก่สิ่งใด สิ่งอันใดจะเป็นที่รักยิ่งแห่งบุคคลทั้งปวง คำตอบคือรักตัวเอง

ปิยตรปัญหา	สุนทรालักษณ์	อิฏฐารมณ์	อกัย	พระโพธิสัตว์
สิ่งที่เป็นที่รักยิ่ง ได้แก่สิ่งใด	รักลูกหญิงลูก ชาย	รักภรรยา	รักบิดามารดา	รักตนเอง

บัณฑิตแต่ละคนได้วิชันนาอรรถาธิบายความคิดของตนอย่างมีเหตุมีผลตามความเข้าใจ ประสบการณ์และปัญหาที่แต่ละคนมี พระโพธิสัตว์เป็นคนสุดท้ายที่วิชันนา และในการวิชันนาของพระองค์จะเป็นการแสดงเหตุผลว่าเหตุใดพระองค์จึงคิดเช่นนั้น และเหตุใดความคิดของบัณฑิตอื่นจึงยังไม่ถูกต้องที่สุด ตัวอย่างวิชันนาอรรถาธิบายใน *ปิยตรปัญหา* ความว่า

... สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้จะรักอื่น ๆ ยั่งยืนอยู่เหมือนรักตนนั้นหาไม่ได้ ลูกหญิงลูกชายทั้งหลายที่รักบิดามารดาเป็นอันยิ่งนัก จะรักยิ่งอยู่ก็แต่ยังไม่เคยมีเรือน ครั้นนี้ออกอยู่เรือนต่างหากแล้ว ให้ขัดเนื้อเค้นใจ ได้ความลำบากประการใดประการหนึ่งก็ดี ที่นั่น ความรักลูกก็เสื่อมคลายไปไม่ยั่งยืนอยู่ได้ อันรักตัวนี้รักสืบกาลทุกเมื่อ จะได้เสื่อมได้คลายเหมือนรักตนนั้นหาไม่ได้...²⁰

อันหาบุคคลที่รักเสมอต้นเสมอปลายนี้หายากนักหนา ร้อยคนพันคนจะได้สักคนหนึ่ง ถึงบุคคลที่รักเสมอต้นเสมอปลาย ร่วมทุกข์ติดตามกันอยู่ไม่ละไม่เมินกันนั้นก็ดี จะติดตามกันอยู่ได้ก็แต่ในอิทธิโลกนี้ มีอาจติดตามในปรโลกโน้นได้ ถึงจะรักใคร่เมตตากรูณากันสักเท่าใด ๆ จะตามส่งกันได้ก็เพียงแต่สุสานป่าช้า เขาชวนกันหามตนไปทิ้งไว้ในป่าช้าแล้ว เขาก็กลับคืนมาบ้านมาเรือนเขา ตัวก็ก้มหน้าไปแต่ผู้เดียว บุตรภริยวงศาคนญาติที่ยอกรักยอใคร่นั้น มีความอาลัยนี้สุจริตจะติดตามไปก็มีได้ แต่กุศลผลความชอบที่ตัวได้กระทำไว้นั้นแล จะติดตามตัวไปในภพเบื้องหน้า...²¹

²⁰ ธนัญชัยบัณฑิตชาดก, หน้า 142.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 144.

เมื่อพระโพธิสัตว์ได้วิสันนาอรธาธิบายถึงเหตุที่พระองค์เห็นว่า สิ่งทีพึงรักคือตัวเอง โดยการชี้ให้เห็นเหตุผลอย่างละเอียดชัดเจน และวิสันนาสอนธรรมะเรื่องอื่น ๆ ขยายความออกไป เช่น ในปัญหานี้พระโพธิสัตว์จะสอนเรื่องการหาวิชาให้แก่ตัวเอง เพราะวิชาเป็นยิ่งกว่าทรัพย์สินใด ๆ เข้าศึกใด ๆ ก็ไม่เท่าพหุทธิในกายตน และกำลังใดก็ไม่ยิ่งใหญ่เท่ากำลังกรรม จึงควรรักษาตนให้สุจริต ทำแต่กุศลกรรม ซึ่งจะส่งผลติดตัวไปถึงโลกหน้า เพราะฉะนั้นรักสิ่งใดก็ไม่เท่ารักตนเอง

มหคตปัญหา ถามว่า บุคคลอันชั่วแล้วจะดีขึ้น อาศัยเหตุผลประการใด

มหคตปัญหา	สุนทรालย	อิฏฐารมณ	อภย	พระโพธิสัตว์
บุคคลอันชั่วแล้วจะดีขึ้นอาศัยสิ่งใด	อาศัยชานาญ การล่อลวง	อาศัยว่ากล่าว ข่มขี้แลยกตน	อาศัยแก้ร้ายกาจ หยาบช้า	อาศัยธรรม 3 ประการ คือ ขันติ สัจจะ กตัญญู

ปัญหาที่ถามว่า บุคคลชั่วแล้วจะกลับดีได้ อาศัยเหตุผลเป็นประการใด มหคต หรือ มหัคคตะ หมายถึง ทางอันถึงความยิ่งใหญ่ ในธัญชัยบัณฑิตชาดกหมายถึงการดำเนินไปด้วยธรรม 3 ประการ คือ ขันติ สัจจะ และกตัญญู²²

มหคตปัญหานี้ เป็นลักษณะธรรมที่กล่าวถึงสิ่งที่ยิ่งใหญ่ในการที่ทำให้คนชั่วกลับเป็นคนดีได้ พระโพธิสัตว์ได้วิสันนาว่าคือ ธรรม 3 ประการ ได้แก่ ขันติ สัจจะ และกตัญญู กระบวนวิธีการวิสันนาซึ่งถูกกำหนดให้กล่าวถึงธรรม 3 ประการนี้พระโพธิสัตว์ได้อธิบายแต่ละข้ออย่างละเอียดตามลำดับ พระโพธิสัตว์วิสันนาขยายความคำตอบอย่างละเอียดต่อไปว่า

บุคคลอันประกอบไปด้วยธรรม ๓ ประการ คือ ความสัจแลกตัญญูแลขันตินี้แล อาจสามารถจะยังตนให้ถึงซึ่งสภาวะเป็นใหญ่ ปราบกฎองนาขึ้นทั้งในอิทธิโลกและปรโลก อย่างว่าแต่มนุษย์เลย โดยต่ำแต่สัตว์ดิรัจฉานที่หาปัญญามิได้ ถ้าประกอบด้วยความสัจ แลกตัญญู แลขันติ ทั้งสามประการนี้แล้ว ก็อาจยังตนให้ล่วงพ้นจากอบายทุกข์ ให้ถึงซึ่งความสุขในสวรรค์เทวโลก²³

²² พระธรรมปิฎก ให้ความหมายต่างไปว่า หมายถึง ซึ่งดำเนินไปด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ และปัญญา. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 216.

²³ ธัญชัยบัณฑิตชาดก, หน้า 237.

สามัคคีรส พระราชปวงญาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปวงญาเรื่องสามัคคีรส โดยทรงถามถึงเหตุ คุณและโทษ คำว่า สามัคคีรส เป็นการกำหนดปวงญาที่มุ่งให้ตีความวิสัยทัศน์ครอบคลุมในแง่เนื้อหา คำว่ารสังข์สื่อความหมายถึงคุณค่าของการมีความสามัคคี รวมทั้งโทษของการขาดความสามัคคีด้วย ดังนั้นผู้วิสัยทัศน์ต้องอธิบายอย่างละเอียดในประเด็นต่าง ๆ ให้รอบด้าน

การให้ชื่อปัญหาธรรมนี้ ทำให้สามารถกำหนดขอบเขตของเรื่องได้ว่าเป็นปวงญา-วิสัยทัศน์ที่กล่าวสอนเรื่องใดเรื่องหนึ่งเรื่องเดียว หลังจากที่เราได้ศึกษาปวงญา-วิสัยทัศน์นี้แล้วอย่างเข้าใจ เราอาจจดจำเพียงชื่อปัญหาเท่านั้น

ในประคนธรรมและอัฐธรรมปัญหากี่เช่นกัน มีการตั้งปวงญาขึ้นก่อนเสมอ เป็นโครงสร้างของการกำหนดแนวทางการวิสัยทัศน์ บทตั้งที่เป็นปวงญาเหล่านี้จึงมีความสำคัญที่ช่วยในการสร้างความรู้ อีกทั้งปวงญา คือ การเปิดการสนทนา เป็นกลวิธีที่น่าสนใจกว่าบรรยายสอนธรรมธรรมดา

ปวงญา-วิสัยทัศน์เป็นกลวิธีกำหนดประเด็นความคิด ผู้วิจัยเห็นว่าการสร้างปวงญาเป็นบทตั้งหรือหัวข้อ เป็นการกำหนดขอบเขตของเรื่องให้จำกัดและชัดเจนยิ่งขึ้นว่าจะสื่อสารธรรมเรื่องใด การกำหนดปวงญาขึ้นก่อน เป็นการกำหนดโครงสร้างของวิสัยทัศน์อธิบายด้วย ปวงญา-วิสัยทัศน์จึงเป็นกลวิธีกำหนดประเด็นความคิด ซึ่งเอื้อต่อการรับความรู้พุทธธรรม เป็นระบบของการรับรู้เนื้อหาที่ทำให้ความคิดไม่สับสน และดำเนินไปตามแนวทางที่ได้กำหนดไว้ การบอกชุดคำถามล่วงหน้าก็เป็นการสร้างความสงสัย ทำทนายให้ขบคิด จินตนาการตีความไปตามความรู้ของตน เมื่อวิสัยทัศน์แต่ละข้อย่อมนำมาซึ่งความสงสัยนั้นได้รับการคลี่คลาย ความรู้ที่ได้จึงเป็นความรู้ที่เชื่อมโยงกันอย่างมีลำดับ อีกทั้งปวงญา-วิสัยทัศน์กำหนดประเด็นความคิด ยังเป็นการเรียบเรียงเรื่องราวอย่างประณีตชัดเจน สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายที่มุ่งประสิทธิภาพในการสื่อสารธรรม

5.2.2 ปวงญา-วิสัยทัศน์เป็นกลวิธีให้ความกระจ่าง

ปวงญา-วิสัยทัศน์มีจุดประสงค์สำคัญอย่างหนึ่งคือการไขความกระจ่างในพุทธธรรม เป็นธรรมคาอยู่เองว่า เมื่อมีปวงญาข้อมหมายถึงความคาดหวังให้เกิดการวิสัยทัศน์คลี่คลายปัญหานั้น กล่าวได้ว่าปวงญาเป็นการสร้างปมปัญหาเพราะสร้างให้เกิดเงื่อนงำหรือข้อสงสัย เช่นในปริศนาธรรม หรือปัญหาที่เกิดจากความคลุมเครือของพุทธพจน์หรือข้อธรรมต่าง ๆ และวิสัยทัศน์เป็นการคลี่คลายปัญหาเหล่านั้นให้กระจ่างแจ้ง

ปวงญา-วิสัยทัศน์ในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญาความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมนั้น มีจุดมุ่งหมายคือไขความกระจ่าง การสร้างประเด็นปัญหาและการแก้ปัญหาเป็นพลังเข้มขันของการสื่อสารพุทธธรรม ปวงญาพุทธธรรมสร้างความฉงนและเร่งเร้าการขบคิดตีความ อันเปรียบเสมือนการสร้างความขัดแย้ง วิสัยทัศน์เป็นการคลี่คลายเรื่อง การคลายปมปัญหาหรือความ

ขัดแย้งเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ทำให้เรื่องมีพลัง ความกระฉับกระเฉงเป็นผลลัพธ์ ปุจฉา-วิสัชนาจึงเป็นกลวิธีสร้างปมปัญหาแล้วให้ความกระฉับ นำไปสู่ความรู้ความเข้าใจพุทธธรรม

ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือ ลักษณะการถามปัญหาที่ซับซ้อนหลายชั้น หรือ ปัญหาที่ยังมีความคลุมเครือไม่ชัดเจน จุดมุ่งหมายของการถามเกิดจากความสับสนในเนื้อหาพุทธธรรมซึ่งอาจมีเนื้อความที่ขัดแย้งกัน ปุจฉา-วิสัชนาปัญหาหลายชั้นนี้มีความสำคัญและน่าสนใจยิ่ง แสดงให้เห็นความรอบรู้ของผู้ถามที่มีความรู้ทางพุทธศาสนาอย่างดี จนสามารถพิเคราะห์เห็นความแตกต่างของคำสอนต่างคัมภีร์กัน จุดมุ่งหมายของปุจฉาคือมุ่งทำลายความคลุมเครือ สร้างความรู้ความเข้าใจที่กระฉับชัดเจนถูกต้องในเรื่องนั้น ๆ ในพระราชปุจฉา พระมหากษัตริย์ทรงมีไปถึง พระภิกษุ แสดงตัวอย่างหนึ่งของการที่ทรงรอบรู้พุทธศาสนาเป็นอย่างดี จนเห็นความแตกต่าง หรือ ขัดแย้งกันของพระธรรมคำสอน จนก่อให้เกิดความสงสัย และมุ่งหาความเข้าใจที่ถูกต้องชัดเจนในพุทธธรรมนั้น เช่น พระราชปุจฉาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถามว่า

ที่ว่าพระพุทธเจ้า พระปรตเขกโพธิ และพระยาบรมจักรพรรดิยอมไม่บังเกิดในสุญกัลป์ แต่เหตุใดจึงว่าพระพุทธเจ้าตรัสทำนายนายสมณมาลาการ พระเทวทัต และนวกะ ว่าจะได้ตรัสเป็นพระปรตเขกโพธิในอนาคต นับแต่ภททกัลป์นี้ไปแสนกัลป์ จะมีเป็นพระปรตเขกโพธิในสุญกัลป์ไปหรือ มีความเป็นสองเงื่อนไขอยู่ ด้วยเหตุผลเป็นประการใด²⁴

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสงสัยคำสอนที่ฟังดูเหมือนขัดแย้งกัน เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระจักรพรรดินั้น จะไม่เกิดในสุญกัลป์ ซึ่งทรงพบในคัมภีร์ปรมัตถโชติกาสารสังคหะ มีเนื้อความว่า

พระปรตเขกโพธิ ทั้งหลายจะมาตรัสนั้น ในกาลเมื่อพระเจ้าบังเกิดเป็นปัจฉิมภิกษุวิโคตีสัตว์แล้ว แต่ยังมีได้ตรัส ครั้นพระพุทธเจ้าใกล้จะตรัสแล้ว พระปรตเขกโพธิ จะอยู่มิได้ ก็เสด็จนิพพาน กำหนดกาลที่พระปรตเขกโพธิทั้งหลายจะมาตรัสนั้น ร่วมกันกับกาลสมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะมาตรัส คืออายุกาลแห่งสัตว์ตั้งแต่ ๑๐๐ ปีขึ้นไปแสนปีลงมา กำหนดกาลแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า พระปรตเขกโพธิ อันจะมาตรัสนั้น ร่วมกันจะนี้ เนื้อความในพระคัมภีร์หลวงต่าง ๆ เนื้อความรับกันก็เห็นว่าพระปรตเขกโพธิจะตรัสนั้นในสุญกัลป์ เนื่องกันกับสมเด็จพระพุทธเจ้า แลมิได้ตรัสในสุญกัลป์ อันหาพระพุทธเจ้ามิได้

²⁴ ประชุมพระราชปุจฉา, หน้า 162.

เนื้อความนี้ทรงเห็นว่าค้านกับเนื้อความในคัมภีร์อนาคตวงศ์ที่ว่า

สมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสทำนายนายสุนนมาลาการ พระเทวทัต นกเค้า อัน
เลื่อมใสคำรพบูชาด้วยกาย วาจา จิตรแก่พระองค์ สืบไปภายนานับแต่ภัททกัลป์นี้ไป
แสนกัลป์ สัตว์ทั้งสามนี้จะได้ตรัสเป็นพระปรตเขกโพธิในอนาคตกาลเมื่อสิ้นภัทท
กัลป์นี้แล้ว จะเป็นสุญกัลป์ไปนั้น ถึงอสงไขยกัลป์แผ่นดิน

ทรงเห็นความขัดแย้งกันในเรื่องนี้ จึงทรงมีพระราชปวงจลาถามเหล่าพระสงฆ์
เพื่อให้หาทางตอบปัญหาให้กระจ่าง จุดมุ่งหมายของพระราชปวงจลาถามนี้ทรงกล่าวว่า มีเนื้อความเป็น
สองเงื่อนไข...มีเนื้อความเป็นคำสองให้สัตว์ทั้งปวงสงไสยจะนี้มีควร ขอพระคุณเจ้าทั้งปวงอันเป็น
พุทธชินโรส วิชฌนาบำรุงพุทธศาสนาให้แจ้ง อย่าให้สัตว์ทั้งปวงมีความเคลงในพระไตรสรณคมน์
ได้

จะเห็นได้ว่าปวงจลา-วิชันนาปัญหาหลายเงื่อนไขหลายนัย เป็นปัญหาที่เกิดจากความ
เข้าใจที่ไม่กระจ่างชัดเพราะมีความสับสนระหว่างคำสอนจากคัมภีร์ที่ต่างกัน การสร้างปัญหาหลาย
เงื่อนไขหลายนัยนี้ เกิดขึ้นจากผู้มีความรู้ทางพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ที่สามารถตั้งข้อสังเกตต่อสิ่งที่ดู
เหมือนว่าขัดแย้งกันนี้ได้ ด้วยความสงสัยและมุ่งหมายที่จะสร้างความชัดเจนให้เกิดขึ้น ปัญหาหลาย
นัยจึงเป็นปวงจลาที่ซับซ้อน ส่วนวิชันนาจึงเป็นการไขความกระจ่างต่อคำสอนนั้น ในพระราชปวงจลา
นี้ เหล่าภิกษุได้ร่วมกันถวายนววิชันนา ดังนี้

คำก่อนกับคำหลังผิดกัน ชาติต้องกันไม่ พระราชปวงจลาข้อนี้เป็น อุกโตโกฏ
ปัญหา ฤกล้าคัมภีร์ภายิงนัก อาตมาภาพทั้งปวงคั่นดูพระบาฬีในคัมภีร์ต่าง ๆ เห็น
ต้องกันว่า ซึ่งเป็นสุญกัลป์หาพระพุทธเจ้า พระปรตเขกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดิ
ได้มาบังเกิดในสุญกัลป์นั้นก็มีอยู่บ้าง แต่มีน้อย พระพุทธภูิกาก่อนซึ่งตรัสเทศนาว่า
พระปรตเขกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดิ มิได้มาบังเกิดในสุญกัลป์นั้น ว่าโดยเขยูนัย
ยกเอาที่มีมากนั้นขึ้นเทศนา พระพุทธภูิกาก่อนนี้เป็นสาวเสสจะได้เป็นนิรวเสส ห้าม
ขาดที่เดียนั้นหามิได้ พระพุทธภูิกาก่อนกับพระพุทธภูิกาลังนั้น พระบาฬีต่างกัน แต่
อรรถาธิบายนั้นจะได้ผิดกันนั้นหามิได้ สมกันเป็นอันดี แลซึ่งว่าพระธรรมกถึกสำแดง
พระธรรมเทศนาว่า พระปรตเขกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดิมิได้บังเกิดในสุญกัลป์นั้น
ว่าตามแต่บาฬีในคัมภีร์แต่ละคัมภีร์ ๆ จะได้อธิบายแก้ออกไปในคัมภีร์อื่น ๆ นั้นหา
มิได้ บุคคลผู้สดับก็เข้าใจต่อกันมาว่าพระปรตเขกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดิ มิได้
บังเกิดในสุญกัลป์เป็นอันขาดที่เดียน แลอาตมาภาพทั้งปวงได้รับพระราชทานฟังข้อ
พระราชปวงจลาในครั้งนี้ พิจารณาดูในพระคัมภีร์ต่าง ๆ จึงเห็นแจ้งว่า ในสุญกัลป์ก็มี

พระปรตเขกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดิอยู่ แต่ว่ามีโดยน้อย พบพระบาฬีในคัมภีร์
 อรรถกถาเถรคานานี้ว่า อิโต จุฑทสกปฺเป เอกํ ปจฺเจกพุทฺธํ ทิสฺวา เนื้อความว่าแต่ภทท
 กัลป์อันนี้ถอยลงไปได้ ๑๔ กัลป์ เป็นหว่างศาสนาพระเวสภูกับพระกกุสนธต่อกัน ที่
 อันนั้นเป็นสูญกัลป์อยู่ ๓๐ กัลป์ ครั้งหนึ่งพระวสาเถรได้บังเกิดในตระกูลเชษฐาใจ ได้
 ถวายผลแดแก่พระปรตเขกโพธิองค์หนึ่งในสูญกัลป์นั้น ประการหนึ่งมีพระบาฬีว่า อิ
 โต สดฺดติเม กปฺเป ปทุมปจฺเจกพุทฺธํ ทิสฺวา เนื้อความว่าแต่ภททกัลป์นี้ถอยลงไปได้
 ๗๐ กัลป์ เป็นหว่างศาสนาพระวิปัสสิกับพระสิขิตต่อกัน ที่อันนั้นเป็นสูญกัลป์อยู่ ๕๕
 กัลป์ พระอนปมเถรได้บังเกิดเป็นมาณพผู้หนึ่ง ได้ถวายดอกไม้ร้อยกรองต่าง ๆ แต่
 พระปทุมปรตเขกโพธิ มีเนื้อความในพระอรรถกถาเถรคานานี้²⁵

ลักษณะสำคัญของวิชาปัญหาหลายเงื่อนไขหลายขั้นนี้คือ การแก้ไขความเข้าใจ
 ผิดเสียก่อน ก่อนที่จะอธิบายด้วยการให้ตัวอย่างและหลักฐานสนับสนุนว่า แท้จริงแล้ว
 เนื้อความในคัมภีร์มีความสอดคล้องเหมือนกัน มีใจความสำคัญสอดคล้องสมกัน เพียงแต่เนื้อความ
 ตามอรรถอาจต่างกันได้

ในพรหมัชฌเอสนปริวรรต ปฐมสมโพธิกถา เนื้อความกล่าวถึงพระพุทธเจ้า มี
 พระทัยน้อมไปที่จะไม่ทรงแสดงพระธรรมเทศนา ท้าวมหาพรหมจึงต้องอาราธนาให้พระองค์แสดง
 ธรรม ผู้แต่งได้กำหนดประเด็นปัญหาขึ้นเป็นปุจฉา-วิสัชนาเพื่อให้ความกระจ่างว่าเหตุใด ทั้งที่ใน
 อดีตชาติพระองค์ตั้งความปรารถนาจะบรรลุธรรม แต่เมื่อทรงตรัสรู้แล้วกลับมีพระทัยน้อมไปทาง
 ไม่แสดงธรรม และตั้งปัญหาสงสัยขึ้นว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น และผู้แต่งได้วิสัชนาให้เหตุผลเพื่อ
 อรรถาธิบายในประเด็นปัญหาที่ยังเป็นข้อน่าสงสัยอยู่

ปุจฉา ซึ่งมีพระพุทธปริวิตกวิปลาสนั้นดังฤา

วิสัชนา วิปลาสนั้น คือผิดกับพระกมลจิตแต่ก่อน

ปุจฉา พระกมลจิตแต่ก่อนนั้นดังฤา

วิสัชนา กาลในอดีตภพ ครั้งเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระสุเมธดาบส ได้เห็นองค์สมเด็จพระ
 พุทธที่พึงกรกับพระอริยสงฆ์สาวกอันจะไปโจจรบิณฑบาตในกรุงอมรวดี
 นคร แลพระองค์ทรงสละเสียดซึ่งพระอรหัตผลดุจถึงพระหัตถ์มิได้ปรารถนา
 แลทรงเปลื้องซึ่งดาบสบริจารทั้งปวง ทอดพระกายบรรทมลงเหนือภูมิกาด
 มรรคาอันเป็นที่เปลื้องคม ครุวนาคูท่อนทองอันวางลงไว้ในที่สิริไสยาสน์
 อันแล้วไปด้วยแก้วอินทนิล กระทำพระกายเป็นสะพานถวายพระศาสดาจารย์

²⁵ ประชุมพระราชปุจฉา, หน้า 164.

กับพระอริยาสาวกสงฆ์ อาราธนาให้ดำเนินไปบนพระองค์ครั้งนั้นด้วยทรง
จินตนาปรารธนาพระโพธิญาณ จะได้ชนสัตว์โลก กับทั้งเทวโลกให้พ้นจาก
โอฆสงสารวัฏ

ปจฉา กาลบัดนี้ ก็ได้ตรัสแก่พระสัพพัญญุตญาณสมพระกมลประสงค์แล้ว โฉนจึง
กลับพระทัยท้อแท้ มีขวนขวายอันน้อย จะมีได้ตรัสพระสัทธรรมเทศนาโปรด
สัตว์โลก หรือว่าทรงพระอาโภก หลงลืมพระสติ ที่ทรงพระดำริปรารธนาไว้
แต่อดีตกาล แลพระพุทธสันดานยังบมิได้ปราศจากโมหะหรือประการใด

วิสัยนา อย่าสงสัยคั้งนั้นมิชอบ พระพุทธสันดานจะยังประกอบด้วยโมหะอกุศล
สังกิเลสบาปกรรมทั้งปวงนั้นหามีได้

ปจฉา โฉนจึงทรงพระปริวิตกฉะนี้ ไม่มีพระกรุณาแก่สัตว์เหมือนแต่ก่อนหรือ
ประการใด แต่กาลในอดีตภพเสวยพระชาติเป็นพระบรมโพธิสัตว์สร้างสม
พระบารมีมา ก็ย่อมทรงพระกรุณาแก่สัตว์ โดยแต่เห็นพยัคฆ์ตกลงในเหว อด
อาหารอยู่ ก็เสียสละพระชนมชีพโคกลงในเหวให้กายแลชีวิตเป็นทาน เป็น
อาหารแก่พยัคฆ์บริโภคนจนถึงปัจฉิมชาติ ถ้าไม่มีพระกรุณาแก่สัตว์โฉนจะ
สละสิริสมบัติแลขัตติยพันธุ์วงศ์ กับทั้งองค์พระพิมพาอันเป็นที่เสนาหา แล
พระราहुลโอรสพึงประสูติใหม่ ๆ ไปทำทุกรกรรมอันบุคคลผู้อื่นจะกระทำ
บมิได้ อาศัยประโยชน์ดังฤา คือ ทรงพระมหากรุณาจะโปรดซึ่งสรรพสัตว์ให้
พ้นจากสังสารวัฏกันดารภัยมิใช่หรือ นี่เป็นโฉนจึงมากลับทรงพระ
จินตนาการแปรปรวนไปดังนี้

วิสัยนา เป็นธรรมดาพระสัพพัญญูเจ้าทั้งปวงมาเหมือนกันทุก ๆ พระองค์ เมื่อทรง
พิจารณาซึ่งปฏิเวธธรรมอันคัมภีรภาพ ก็มีพระทัยน้อมไปสู่อัปโปสุกธรรม คือ
มีขวนขวายอันน้อยที่อดอยจะไม่แสดงพระสัทธรรมเทศนา ท้าวมหาพรหมจึง
ลงมาทูลอาราธนาให้บังจูงพระสัทธรรม จะยังสัตว์ทั้งหลายให้มีจิตเคารพใน
พระสัพพัญญู โดยยิ่ง เหตุฉะนี้ จึงเป็นพระพุทธประเพณีมาทุก ๆ พระองค์²⁶

จากตัวอย่างนี้จะเห็นว่าผู้เรียบเรียงได้แทรกปจฉา-วิสัยนาเข้ามาเพื่ออธิบาย
ให้เห็นผลว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงมีพระสติวิปลาสที่ไม่ทรงแสดงธรรม แต่เป็นพุทธประเพณีที่
ทรงพระวิตกและเห็นว่าสัทธรรมที่ทรงตรัสรู้นั้นเป็นสิ่งยากแก่การเข้าใจ จนทรงท้อพระทัย แต่ทว่า
ในที่สุดแล้วพระองค์ก็ทรงแสดงธรรมเพราะเห็นแก่ประโยชน์ต่อสัตว์โลก การที่จะกล่าวว่า
พระองค์สติวิปลาสเป็นสิ่งไม่ควร การที่ผู้แต่งได้แทรกปจฉา-วิสัยนาขึ้นมาอธิบายประเด็นนี้

²⁶ ปฐมสมโพธิกถา, หน้า 109.

เพราะได้เห็นว่ ในอดีตชาติในสมัยพระพุทธเจ้าที่ปังกร พระโพธิสัตว์ทรงได้ตั้งปณิธานที่จะตรัสรู้ เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ ซึ่งแย้งกันกับพุทธประวัติพระพุทธเจ้าโคตมที่เมื่อตรัสรู้แล้วกลับมีพระทัย น้อมไปในทางจะไม่แสดงธรรม ปุจฉา-วิสัชนาจากตัวอย่างนี้จึงเป็นการให้ความกระจ่างในประเด็น ที่เหมือนว่ายังขัดแย้งอยู่

ในปริศนาธรรม ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีให้ความกระจ่างจากสิ่งที่ไม่รู้ไปสู่สิ่งที่รู้ เนื่องจากพุทธธรรมบางเรื่องเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยาก การสร้างคำถามและการตอบจึงเป็นสิ่งสำคัญ ภาพพจน์หรือสัญลักษณ์ที่ใช้สร้างปุจฉาเป็นวิธีสร้างเงื่อนไข ไม่ชัดเจนว่าจะสอนพุทธธรรมเรื่องใด เป็นการท้าทายให้เกิดจินตนาการต่อภาพพจน์และสัญลักษณ์เหล่านั้น เป็นวิธีการสร้างความฉงน สงสัยได้ทางหนึ่ง นำไปสู่วิศัสนาเชื่อมโยงภาพพจน์เหล่านั้นกับพุทธธรรม

ในทางตรงกันข้ามปุจฉาด้วยภาพพจน์ความเปรียบกลับเป็นการสร้างประสบการณ์ จากสิ่งที่รู้ หรือมีประสบการณ์ต่อสิ่งนั้นอยู่แล้วไปสู่สิ่งที่ยังไม่รู้คือพุทธธรรม กล่าวคือ ปริศนา ธรรมใช้ภาพพจน์หรือสภาวะธรรมชาติที่เราสามารถรับรู้และเข้าใจ เพียงแต่ว่ายังไม่รู้ว่าภาพพจน์ ความเปรียบหรือสภาวะธรรมชาติเหล่านั้นจะเชื่อมโยงหรือมีคำตอบทางธรรมได้อย่างไร ภาพพจน์ ในปุจฉาจึงเป็นการให้ข้อมูลเพื่อสร้างจินตนาการการรับรู้ก่อน เพื่อให้มีสิ่งเปรียบเทียบกับพุทธ ธรรมซึ่งเป็นเรื่องนามธรรม

ภาพพจน์ความเปรียบเป็นการเรียนรู้ คือถ้าเกิดในปุจฉาเป็นการสร้างประสบการณ์ จากสิ่งที่รู้เพื่อเทียบเคียงไปสู่สิ่งที่ไม่รู้หรือสิ่งนามธรรม ภาพพจน์และสัญลักษณ์ในปุจฉาได้สร้าง ความรู้ ประสบการณ์ก่อนแล้ว ในการตอบก็ขยายความจินตภาพหรือความรู้ที่ได้รับมาก่อนหน้า ใน กรณีของปริศนาธรรมที่ไม่ชัดเจนหรือเป็นปมปัญหาที่ไม่อาจแก้ได้ ปุจฉา-วิสัชนาไขความกระจ่าง จากสิ่งที่รู้ไปสู่สิ่งที่ไม่รู้ ปุจฉาสร้างประสบการณ์ต่อสิ่งที่เข้าใจได้ เพื่อเทียบเคียงกับวิศัสนาพุทธ ธรรมที่เป็นนามธรรม ตัวอย่างเช่น

ปริศนาธรรมว่าสิ่งใดเป็นสิ่งที่ใหญ่ ปุจฉาสร้างจากสภาวะธรรมชาติคือความใหญ่ เป็นการให้ข้อมูล สร้างการรับรู้จากประสบการณ์มนุษย์ ก่อนที่จะวิศัสนาเชื่อมโยงสภาวะธรรมชาติ คือความใหญ่นี้เข้ากับพุทธธรรมซึ่งเป็นสิ่งนามธรรม คำตอบของสิ่งที่ใหญ่นี้คือ รากะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นนามธรรม มีวิศัสนาอรรถาธิบายเพื่อสร้างความเข้าใจให้มากขึ้นด้วยการใช้ความเปรียบ

ปุจฉา. อะไรชื่อว่าเป็นของใหญ่กว่าของใหญ่ทั้งปวง

วิศัสนา. ใจของสรรพสัตว์ทั้งหลายนั้นแหละชื่อว่าเป็นใหญ่เกินกว่าธรรมบรรดาที่ใหญ่ทั้งปวง

ในโลกนี้กับทั้งเทวโลกด้วย จริง ใจของคนพาลตั้งอยู่แล้วในการบาปด้วยสามารถ แห่งความยินดีในโลก เพราะเหตุนี้ใจของสรรพสัตว์จึงได้ชื่อว่าเป็นใหญ่เกิน ถ้าหากว่า โลกเป็นดังเภาวัลย์ ก็เภาวัลย์คือความโลก เมื่อองกงามเจริญขึ้น ก็จะแตกกิ่งน้อย

ใหญ่ผลิดอกออกผล ลำต้นจะโตใหญ่และมีรากมาก มีพรรณมิใช่น้อย เพราะเหตุนี้
 เถาวัลย์คือมหาโลกนั้นชื่อว่าใหญ่ยิ่งกว่าบรรดาเถาวัลย์ทั้งปวงในโลกนี้
 โลกธรรมนี้เปรียบดั่งไม้ต้นหนึ่ง มีอภิมหาเป็นยอด ธรรมสี่กองมีสัญญาเป็นอาทิ
 เป็นสาขาขึ้นไปในสี่ทิศ มีโมหะความหลงเป็นรากใหญ่ มีเวรหามีปามาติบาตเป็น
 อาทิเป็นดอกไม้ มีวิบากทุกข์เป็นผลไม้อันเกิดแต่กุศลใหญ่ แม่น้ำน้อยนับตั้งร้อย
 พันและหมื่นแสน มีกระแสน้ำไหลไปสู่มหาสมุทรทั้งสิ้น ถึงฝนตกลงมาสักเท่าใด
 มหาสมุทรนั้นก็หาเต็มด้วยน้ำไม่ ข้อนี้ก็ฉนั้น เพราะเหตุว่า อดีโลกราคะเป็น
 สภาพกว้างใหญ่และลึกล้าเหลือยิ่งนักหนา เพราะว่ารากะย่อมไม่ถึงซึ่งความอึด
 ความจืดจางได้ ถ้าหากว่าได้อย่างหนึ่ง ก็อยากจะได้สองและสามต่อไปไม่มีที่สุด
 เพราะฉะนั้นจึงว่ารากะเป็นสภาพธรรมใหญ่ยิ่งเกินด้วยประการฉะนี้²⁷

ปริศนาธรรมว่าสิ่งใดเป็นสิ่งที่ใหญ่นี้ วิสัชนาว่าใจและรากะ การให้คำตอบว่าใจ
 เป็นการสร้างการรับรู้เบื้องต้นก่อนว่าใจเป็นตัวกำหนดทุกสิ่งเพราะฉะนั้นใจจึงเป็นใหญ่ หากใจ
 ตั้งอยู่ในอกุศลก็จะทำให้เกิด โลกโรคะ เป็นกิเลสอันใหญ่เพราะมีความอยากได้ไม่สิ้นสุด ใจเป็น
 ใหญ่ก่อให้เกิด โลกโรคะ ซึ่งเป็นกิเลสใหญ่เพราะไม่สิ้นสุด ปุจฉา-วิสัชนานี้แสดงให้เห็นการเริ่มต้น
 ปุจฉาจากสภาวะธรรมชาติคือความใหญ่ เพื่อให้คนเข้าใจสภาพที่เป็นปุจฉา นำไปสู่วิสัชนาด้วยการ
 เปรียบเทียบเชื่อมโยงอรรถาธิบายสภาวะธรรมชาติคือความใหญ่นั้นกับพุทธธรรม โดยใช้ความ
 เปรียบวิสัชนาให้เข้าใจพุทธธรรมมากขึ้น จึงเห็นได้ชัดว่าปุจฉา-วิสัชนาเป็นการให้ความกระจ่างจาก
 สิ่งที่อยู่คือสภาวะธรรมชาติสมมติ อรรถาธิบายด้วยความเปรียบที่เข้าใจได้ตามประสบการณ์มนุษย์
 เชื่อมโยงไปสู่ความเข้าใจในพุทธธรรมซึ่งเป็นสัจจะ

ตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นปุจฉา-วิสัชนาที่ให้ความกระจ่างจากสภาวะธรรมชาติ
 เชื่อมโยงอรรถาธิบายความรู้พุทธธรรม จากธัมมชัชฌิตชาดก

เรือนอันหนึ่งนั้น ถ้าบุคคลมุงไว้เป็นอันดี ฝนก็รั่วลงได้ในเรือนอันนั้น ถ้า
 เปิดเสียมได้มุงมิได้บังฝน ก็มีได้รั่วลง ยิ่งมุงก็ยิ่งรั่ว ถ้าเปิดเสียมได้มุงก็ไม่รั่วลงได้
 เลยเป็นอันขาด จะได้แก่สิ่งอันใด²⁸

²⁷ ปัญญาสาชาก เล่ม 2, หน้า 387-388.

²⁸ ธัมมชัชฌิตชาดก, หน้า 455. ปริศนานี้เนื้อความเหมือน อุโปสถสูตร ขุททกนิกาย อุทาน ความว่า
 ฝนย่อมรั่วรดสิ่งที่ปกปิด ย่อมไม่รั่วรดสิ่งที่เปิด เพราะฉะนั้น พึงปิดสิ่งที่ปกปิดไว้เสีย
 ฝนย่อมไม่รั่วรดสิ่งที่เปิด (กึ่งแก้ว อัดถากร, ผู้แปล, คัมภีร์อุทาน, หน้า 117)

ปฏิจา-วิชันนาปริสนาธรรมนี้ สร้างขึ้นโดยอาศัยสภาวะธรรมชาติที่เป็นปฏิทรรสน์ สร้างภาพที่สามารถจินตนาการนึกขึ้นในใจได้ แม้ว่าภาพที่ให้อาจขัดแย้งกับประสบการณ์ความเข้าใจของมนุษย์ ซึ่งไม่เข้าใจว่าเหตุใดยิ่งมุงหลังคาก็จะยิ่งรั่ว เป็นปริสนาธรรมเพื่อกระตุ้นการคิดตีความว่า จะเชื่อมโยงเข้ากับหลักพุทธธรรมได้อย่างไร และคาดหวังการวิชันนาให้ความกระจ่าง ในข้อนี้เป็นการให้ภาพเป็นข้อมูลก่อนเพื่อนำสู่การวิชันนาเชื่อมโยงภาพเหล่านี้กับพุทธธรรม

เรือนนั้นมีไม้เรือนที่อยู่นี้หามีได้ เรือนนั้นได้แก่รูปกายแห่งสมณะ ๆ นี่จึงเป็นเรือนอันหนึ่ง ข้อซึ่งว่าเรือนบุคคلمุงเป็นอันดีแลฝนร่วลงได้นั้น ได้แก่สมณะอันต้องอาบัติแล้วแลบังอาบัติไว้ บมิสำแดงอาบัติ ธรรมคาวาสมณะจะปราศจากอาบัติ ๆ จะตกไปนั้น อาศัยแก่หมั้นสำแดง ถ้าไม่สำแดงอาบัติ กำบังอาบัติไว้แล้ว ก็มีแต่โทษนั้นแลเป็นหัวหน้า โทษนั้นมากขึ้นทุกวัน ๆ ยิ่งบังไว้มาก โทษนั้นยิ่งมากขึ้นไป...แลข้อซึ่งว่าเปิดไว้ซึ่งเรือนมิได้มุงแลฝนมิได้ร่วนั้น ได้แก่สมณะอันต้องอาบัติแล้ว แลมิได้กำบังไว้ซึ่งอาบัติ อันธรรมคาวาอาบัตินั้น ถ้าสมณะอันต้องอาบัติแล้วแลมิได้กำบังไว้ซึ่งอาบัติ อันธรรมคาวาอาบัตินั้น ถ้าพระสมณสำแดงออกให้แจ้งแก่สพรหมจารีเพื่อนชื่อกัน ไม่ปิดป้องกำบังไว้แล้ว อาบัตินั้นก็จะตกบาป จะสาบสูญไป ยิ่งสำแดงมากก็ยิ่งบริสุทธิ์²⁹

วิชันนาปริสนาธรรมนี้อาศัยการตีความปฏิจาสภาวะธรรมชาติที่ให้ เปรียบเทียบการปลงอาบัติของสมณะกับหลังคามุงเรือน โดยเปรียบเทียบได้อย่างสอดคล้องกันว่า เรือนหมายถึงสมณะ ยิ่งมุงหลังคาก็ยิ่งรั่ว คือ การปิดบังอาบัตียังมีโทษมาก การเปิดหลังคาแล้วฝนมีอาจร่วถึงคือการสำแดงอาบัติ บาปนั้นก็ตกไป การสร้างปฏิจาแม้ว่าจะเป็นการสร้างความฉงนสงสัย แต่ก็เป็นการสร้างภาพหรือให้ประสบการณ์ต่อสิ่งที่จะวิชันนา เมื่อวิชันนาแล้วความสงสัยย่อมหมดไปและเกิดความกระจ่างแจ้งในพุทธธรรม

ปฏิจา-วิชันนาปริสนาธรรมที่ใช้ภาพพจน์หรือสภาวะธรรมชาตินั้น แท้จริงแล้วภาพพจน์หรือสภาวะธรรมชาตินำมาสร้างเป็นปฏิจาปริสนาธรรม ก็คือวิชันนานั้นเอง เพราะเมื่อต้องการวิชันนาเรื่องที่เป็นนามธรรมลึกซึ้ง การเริ่มด้วยปฏิจาภาพพจน์หรือสภาวะธรรมชาตินั้นเป็นการสร้างการรับรู้ได้ทางหนึ่ง เป็นเบื้องต้นของการให้มโนภาพเพื่อสะสมความรู้ และสร้างจินตนาการล่วงหน้า เมื่อเข้าใจและสามารถจินตนาการถึงภาพหรือเรื่องให้นำมาสร้างเป็นปริสนาได้แล้ว การวิชันนาเปรียบเทียบจะง่ายเข้า เพราะวิชันนาก็เป็นการกล่าวเชื่อมโยงภาพพจน์หรือสภาวะธรรมชาตินั้นเหล่านั้นเข้ากับพุทธธรรมที่ลึกซึ้ง เมื่อเชื่อมโยงพุทธธรรม ก็จะนำภาพพจน์หรือสภาวะธรรมชาตินั้นที่ได้

²⁹ ธนัญชัยบัณฑิตชาตก, หน้า 456.

ให้ไว้ในปฐมจนามกล่าวซ้ำเพื่อตีความ ในแง่หนึ่งจึงเป็นการเน้นย้ำสร้างประสบการณ์และความเข้าใจได้อย่างแบบบล ดังนั้นนัยของปุจฉา-วิสัชนาปริศนาธรรมที่เป็นภาพพจน์หรือสภาวะธรรมชาติจึงมีความหมายและคุณค่าต่อกระบวนการให้ความหมาย ให้เกิดกระบวนการคิด กระบวนการเชื่อมโยง จนนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจพุทธธรรม

ปุจฉา-วิสัชนาจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรม เป็นการไขความกระจ่างโดยการเชื่อมโยงกันระหว่างปุจฉาและวิสัชนาที่เอื้อต่อการสร้างความหมายและความเข้าใจพุทธธรรมที่กระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น ความรู้ที่ได้จึงเป็นความรู้ที่ประทับตราตรึงในความคิดได้อย่างดี นอกจากความรู้แล้ว ความฉงนสงสัยได้รับการคลี่คลายไป ความกระจ่างยังเป็นคุณค่าทางอารมณ์ในแง่ที่ทำให้ความคิดผ่องใส เพราะได้เข้าใจสาระธรรมอย่างแจ่มแจ้ง

5.2.3 ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีให้ความรู้

ปุจฉา-วิสัชนาหรือการถามตอบปัญหา เป็นการแสวงหาความรู้ทั้งในวัฒนธรรมตะวันตกและตะวันออก ปุจฉา-วิสัชนาอาจเทียบเคียงได้กับรูปแบบการสอนอันปรากฏในคัมภีร์อุปนิษัทและงานของเพลโต รูปแบบการสนทนาถามตอบปัญหา อาจกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบภาษาวรรณศิลป์ที่เป็นเครื่องมือที่เหมาะสมอย่างยิ่งของการสอน (vehicle of teaching) การสนทนาถามตอบปัญหาของเพลโต เป็นวิธีการที่เรียกว่าวิทยวิธี เป็นศิลปะของการอภิปรายถกเถียงกัน เป็นศิลปะของการแสวงหาความรู้ โดยผ่านกระบวนการถามและการตอบ และเป็นเครื่องมือหรือวิธีการของการสอบถามและการสอนเชิงปรัชญา³⁰ อย่างไรก็ตามแต่ละคัมภีร์จะมีลักษณะการถามการตอบปัญหาที่แตกต่างกัน ซึ่งอยู่นอกเหนือขอบเขตของงานวิจัยนี้ ในที่นี้ผู้วิจัยเพียงแต่ชี้ให้เห็นว่า การปุจฉา-วิสัชนาถามตอบปัญหานี้ เป็นสิ่งที่ยอมรับทั่วไปว่าเป็นวิธีการแสวงหาความรู้ได้อย่างดี ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยต้องการอภิปรายให้เห็นว่าปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรมเพื่อนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจพุทธธรรม ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการเกิดความรู้ในพุทธศาสนา

วิจิตร เกิดวิสิษฐ์ กล่าวถึงลักษณะและธรรมชาติของความรู้ในพุทธศาสนาเถรวาทว่า

- 1) ความรู้ที่มีลักษณะเป็นความรู้สีก (perception) เป็นความรู้ที่อาศัยประสาทสัมผัส
- 2) ความรู้ที่มีลักษณะเป็นวิชา เช่น การทรงจำคัมภีร์ ความชำนาญในศิลปวิทยาการ

³⁰ Vassilie G. Vitsaxis, *Plato and the Upanisads* (New Delhi: Arnold Heinemann, 1977), pp. 27-28.

- 3) ความรู้ที่มีลักษณะเป็นความคิดเห็น การไตร่ตรอง เช่น โยนิโสมนสิการ
- 4) ความรู้ที่มีลักษณะเป็นความรอบคอบ รอบรู้ กว้างขวาง ที่เรียกว่าปัญญาสัมปชัญญะ เป็นต้น
- 5) ความรู้ที่มีลักษณะเป็นญาณะ คือ ความรู้ชั้นสูง เช่น วิปัสสนา และ สัมมาทิฏฐิ³¹

ประเภทของความรู้จัดเป็น 2 ประเภท คือ โลกียะ และโลกุตระ ความรู้สองระดับนี้ ความรู้ทางโลกียะเป็นความรู้ที่อาศัยประสาทสัมผัส การศึกษาเล่าเรียนที่ทำให้มีความสามารถฉลาดรู้ในธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ รู้ทางที่จะสร้างความเจริญให้กับตนเอง เป็นความรู้ฉลาดในการดำเนินชีวิตตามแนวทางที่ถูกต้องเหมาะสม ในขณะที่ความรู้ระดับโลกุตระเป็นความรู้ชั้นสูงอันเกิดจากการปฏิบัติธรรม เพื่อให้ได้มานหรือความสงบหลุดพ้น

พุทธปรัชญาเห็นว่าบ่อเกิดความรู้ทางพุทธศาสนาขึ้นอยู่กับมนุษย์เป็นสำคัญ เพราะพุทธปรัชญาทั้งหมดมีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง³² ความรู้เกิดจากการที่มนุษย์ศึกษาค้นคว้าด้วยความเพียรพยายาม เช่นที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการศึกษาหาความรู้ด้วยพระองค์เอง เราปัจจุบันแม้มีอาจแสวงหาความรู้ได้ด้วยตนเองเช่นพระพุทธองค์ แต่เราก็มีคำสอนของพระพุทธองค์ที่พุทธสาวกทั้งหลายได้บันทึกเอาไว้ทั้งที่ปรากฏในพระไตรปิฎกซึ่งถือว่าเป็นพุทธพจน์ และคัมภีร์หลังพระไตรปิฎกที่ได้พยายามอธิบายและตีความพระไตรปิฎกอีกชั้นหนึ่งด้วย จึงเห็นได้ถึงการพยายามศึกษาเล่าเรียนและทำให้พุทธธรรมคำสอนเป็นสิ่งที่เข้าใจได้กระจ่างชัดขึ้น การศึกษาเล่าเรียนพุทธธรรมของเรานั้น จึงเป็นการศึกษาผ่านตัวบทเป็นสำคัญ และผู้วิจัยก็ได้พยายามทำให้เห็นว่า ตัวบทวรรณคดีพุทธศาสนาที่เรียบเรียงด้วยกลวิธีปุจฉา-วิสัชนาเป็นตัวบทวรรณคดีที่สำคัญในการพยายามอธิบายและให้ความรู้ในพุทธธรรมได้อย่างดียิ่ง

ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีที่ก่อให้เกิดปัญญาความรู้ดังได้วิเคราะห์มา ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีที่สงเคราะห์เข้ากันได้กับการได้มาของปัญญาความรู้ในลักษณะสุดมยปัญญา และจินตมยปัญญา เพราะเป็นปัญญาความรู้ที่เกิดจากการฟัง การเล่าเรียน การไต่ถามผู้รู้ด้วยหมั่นเพียร และใคร่ครวญพิจารณาเหตุผลต้นปลายของความรู้นั้น ดังนั้นการศึกษาตัวบทวรรณคดีไทยพุทธศาสนา ซึ่งเป็นความรู้ที่มาจากผู้รู้หรือเทียบได้กับครู ก็เป็นทางหนึ่งที่ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และเข้าใจพุทธธรรม

³¹ วิจิตร เกิดวิศิษฐ์, “ปรัชญาการศึกษาของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 105.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

การอ่านวรรณคดีนั้น แน่ใจว่าเป็นการแสวงหาความรู้โดยไม่ต้องสงสัย แต่ตัวบทวรรณคดีที่สร้างขึ้นด้วยกลวิธีปุจฉา-วิสัชนาจะเป็นเครื่องมือส่งเสริม และเอื้อต่อการได้ปัญญาความรู้จากการอ่านมากขึ้น ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีที่แสดงปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ปุจฉาและผู้วิสัชนา ตัวปุจฉาเกิดจากกระบวนการศึกษาพุทธธรรมและเกิดการคิด ตั้งเป็นข้อสงสัยเกิดสงสัยขึ้น อีกทั้งยังมีลักษณะปริศนาที่เร้าการขบคิดตีความ และวิสัชนาเป็นการไขความกระจ่างของความสงสัยนั้น ด้วยการอธิบายให้ความรู้ อ้างอิงคัมภีร์เพื่อทำให้ความไม่เข้าใจนั้นหมดไป ในแง่หนึ่งผู้อ่านสามารถนำตัวเองเข้าไปมีบทบาทในปฏิสัมพันธ์นี้ เมื่อปุจฉาเร้าการขบคิด ทำให้ผู้อ่านขบคิดสงสัยและติดตาม หรืออาจทำหน้าที่วิสัชนาปัญหานั้น รวมทั้งเกิดความเข้าใจหรือเกิดปัญญาความรู้ไปพร้อม ๆ กับตัวละคร หรือหากมีความรู้ประสบการณ์ในพุทธศาสนาอย่างดี ผู้อ่านอาจสามารถตอบได้ก่อนตัวละครในเรื่องเสียด้วยซ้ำ การอ่านวิสัชนาจึงเป็นการตรวจสอบความรู้และทบทวนความรู้ของตนเองว่า เข้าใจถูกต้องหรือไม่ รวมถึงได้ความรู้เพิ่มเติมในสิ่งที่ยังไม่รู้ด้วย ผู้วิจัยจึงเห็นว่าตัวบทวรรณคดีพุทธศาสนาที่มีปุจฉา-วิสัชนานั้น ผู้อ่านมิได้เป็นเพียงผู้สังเกตการณ์หรือรับรู้ตามบทในเรื่องเท่านั้น แต่ผู้อ่านได้เข้าไปมีบทบาทหรือมีส่วนร่วมในเรื่องด้วยทั้งในลักษณะโต้แย้งและเห็นตาม ดังนั้นปุจฉา-วิสัชนาจึงมีนัยสำคัญต่อการสร้างความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมให้แก่ผู้อ่าน แม้ว่าความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมจากการอ่านตัวบทจะเป็นความรู้ในระดับต้น แต่ก็มีความสำคัญที่เป็นพื้นฐานที่อาจนำไปสู่ความเข้าใจและการปฏิบัติในขั้นสูง นำไปสู่ภาวนามยปัญญาซึ่งเป็นการปฏิบัติธรรมไปสู่ปัญญาในระดับโลกุตระต่อไป

ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีสร้างความรู้โดยตรงจากการถามและการตอบปัญหาธรรม ความรู้นั้นอาจเกิดจากการถามซึ่งไม่จำเป็นต้องตอบอย่างตรงไปตรงมาเสมอไป แต่ผู้ตอบอาจตอบได้อย่างกว้างขวางมากมาย ดังนั้นการให้ความรู้ในกระบวนการปุจฉา-วิสัชนา จึงพุ่งไปที่ส่วนของการวิสัชนา อย่างไรก็ดีส่วนหนึ่งของปุจฉา เช่น ในวรรณคดีพระราชปุจฉาปัญญาความรู้จะเกิดขึ้นตั้งแต่ส่วนของปุจฉา เพราะปุจฉาในพระราชปุจฉามีลักษณะที่เป็นการวิเคราะห์ข้อธรรมะ และตั้งเป็นข้อสงสัยเกิดสงสัยขึ้น ผู้ปุจฉาคือพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่มีความรู้ทางพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ปุจฉาของพระองค์จึงมีที่มาที่ไปของคำถาม วิเคราะห์แล้วสร้างเป็นคำถาม ซึ่งตรงนี้เองที่เป็นความรู้สำคัญที่ปรากฏในส่วนปุจฉา บางพระราชปุจฉาเมื่อทรงอธิบายความเข้าใจของพระองค์แล้ว พระราชปุจฉาต้องการเพียงคำตอบยืนยันให้แก่พระทัยในความคิดความรู้ของพระองค์เท่านั้น ความรู้จึงปรากฏทั้งในส่วนปุจฉาและวิสัชนา เช่น

ผลานิสงส์สังฆทานนั้นก็ยิ่งหนักหนาหาที่สุดมิได้ อันบุคคลได้ถวายทานแก่พระโสดา สกิทาคา อนาคา อรหันตอาชีณาสพเจ้า เต็มทั่วไปทั้งจักรวาล แต่เป็นบุคลิกทาน ก็มิเท่าสังฆทาน ๆ มิเท่าผลานิสงส์บุคคลสร้างโรงธรรมสภาศาลาถวายแก่พระสงฆ์ในจตุรทิศทั้ง ๔ สร้างธรรมสภาศาลาถวายแก่พระสงฆ์ในจตุรทิศ ก็มีเท่า

ผู้รักษาไตรสรณคมน์ รักษาสรณคมน์บมิเท่าผู้ถึงแก่พระสรณคมน์แล้วแลรักษาศีล ๕ ถึงสรณคมน์แล้วรักษาศีล ๕ บมิเท่าผู้จำเรียมตถาวนาแต่ประมาณรูดน้ำนมโคที่หนึ่ง จำเรียมตถาวนา บมิเท่าผู้เห็นพระอนิจจัง พระทุกขัง พระอนัตตาเพียงลัดมือหนึ่ง ซึ่งเป็นอนิสงส์สุดขอดอนิสงส์เป็นชั้น ๆ กันขึ้นมาถึงเพียงนี้ กับผู้ได้บำรุงยกพระศาสนานั้น ข้างใดจะมีผลานิสงส์มากกว่ากัน ขอให้สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวง วิสัชนามาจงแจ้ง³³

จะเห็นได้ว่า พระราชปจฉานี้เกิดขึ้นจากการนำความรู้ของพระองค์สร้างเป็นคำถามได้อย่างน่าสนใจ เพราะเป็นการให้ความรู้เรื่องอนิสงส์ของการทำทาน กับการรักษาศีล ในวิสัชนาจะเป็นการยืนยันสนับสนุนความคิดเห็นของพระองค์ พร้อมทั้งอธิบายขยายความ

ด้วยทรงพระราชดำริในพระราชกุศลครั้งนี้เป็นประเพณีหน่อพุทธางกูรเหมือนสมเด็จพระเจ้าเนมิราชบรมโพธิสัตว์อันทรงพระราชดำริห์เนื่อง ๆ ว่า ทานจะยิ่งกว่าอนิสงส์ศีลตา ๆ ศีลจะยิ่งกว่าผลอนิสงส์แห่งทาน สมเด็จพระรินทรราชราชนมาแก้ปัญญาดด้วยอุทาหรณ์ต่าง ๆ ว่าศีลมีอนิสงส์ยิ่งกว่าทาน จึงสิ้นวิมุตติพระราชสงไสยดุจพระราชดำริครั้งนี้ว่า บุคคลรักษาพระไตรสรณคมน์ แลรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ประการ แลปลงปัญญาลงสู่พระไตรลักษณ์จะเห็นว่าผลมากยิ่งกว่าสังฆทาน ยิ่งกว่าวิหารทาน พระบาทอื่นนี้ อาไศรยพระไตรสรณคมน์เป็นโลกีย์ แลศีลเป็นโลกุตระ แลเมตตวจิตรอันถึงซึ่งอปรมาณ แลอนิจสัญญาวิปัสสนาอันใกล้ซึ่งมรรคผลอยู่แล้ว จึงเป็นที่สรรเสริญประเสริฐขึ้นไปยิ่งกว่าสังฆทานวิหารทาน

อุบาทถอุบาทถผู้ใดได้รักษาไตรสรณคมน์ แลศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ประการแล้วจึงให้ทานบูชาของหอมดอกไม้ แลปรนนิบัติบิดามารดา เคารพผู้เฒ่าผู้แก่ในตระกูล ปฏิบัติเสมออันเป็นธรรม แลเคารพพระรัตนไตรย เลี้ยงชีวิตโดยธรรม สร้างพระพุทธรูป สร้างพระธรรม แลพระสถูปเจดีย์ พระวิหาร โรงธรรมอุโบสถ ก็จัดได้ชื่อว่าปฏิบัติบูชา อาจสามารถจะทรงไว้ซึ่งพระศาสนาได้ ๆ ชื่อว่าบำรุงยกย่องพระศาสนาเหมือนสมเด็จพระเจ้าอภัยทูลฐามินี เมื่อแรกกระทำสงครามด้วยพระอนุชา พระอรหันต์เจ้าพิจารณาเห็นว่ากระษัตริย์ทั้งสอง จะได้ทะนุบำรุงยกย่องพระศาสนา จึงนฤมิตรเป็นภูเขาวางหน้ากระษัตริย์ทั้งสองนั้นเสีย มิให้เป็นอันตราย เมื่อพระเจ้าอภัยทูลฐามินีได้เสวยราชสมบัติ แล้วได้สร้างพระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ แลสร้างพระวิหารได้ ๘๘ พระวิหาร ก็ได้ชื่อว่าทะนุบำรุงยกย่องพระศาสนาให้รุ่งเรือง แลบุคคล

³³ ประชุมพระราชปจฉา, หน้า 85.

ปรนนิบัติทะนุบำรุงยกย่องพระศาสนามีผลานิสงส์ยิ่งกว่าศีล ยิ่งกว่าสรรณคมนั้นอันเป็นโลกีย์³⁴

วิชานานี้เป็นการให้ข้อมูลที่เป็ความรู้เพื่อให้ทราบว่อาณิสงส์จากการยกย่องบำรุงพระพุทศศานานัน้ถือเป็อาณิสงส์สูงสูด ยิ่งกว่การให้ทานและรักษาศีล คณะสงฆ์ได้ยั้งถึงเนมิราชโพธิสัตว์ และเรื่องพระเจ้าอภัยทศฐคามณี เป็ตัวอย่างประกอบวิชา คณะสงฆ์ยั้งอรรถธิบายด้วยว่ ผู้ที่ยกย่องบำรุงพระศานานัน้ก็เพราะเป็คนมีศีลและทำทานเป็พื้นฐานอยู่แล้ว การบำรุงพระศานาจึงเป็ทั้งการทำทาน รักษาศีล ด้วย

จากพระราชปจณาจึงเห็นได้ยั้งชัดเจนว่ปจณา-วิชาเป็กลวิธีนำไปสู่ความรู้ ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่การสร้างปจณา โดยปจณานัน้สร้างขึ้นจากข้อมูลความรู้ที่มีอยู่เดิมของผู้ปจณา วิชาช่วยยั้งยั้งความรู้เหล่านั้นว่เป็ความรู้ที่ถูกต้อง โดยการใช้เหตุผลและการยั้งถึงเป็เครื่องมือสนับสนุนความคิดความเห็นให้หนักแน่นแม่นตรง พร้อมทั้งวิชาอธิบายขยายความรู้ให้ละเอียดชัดเจนยั้งยั้ง ดังนั้นจึงเห็นได้ยั้งชัดเจนว่ปจณา-วิชาในวรรณคดีไทยพุทศศานาเป็กระบวนการให้ความรู้ มุงสร้างความคิดความเข้าใจที่ชัดเจนในพุทศธรรม การสร้างเป็คำถามช่วยเร้าความสนใจให้เกิดการขบคิด โดยตัวคำถามเองนัน้เห็นได้ว่าเกิดขึ้นจากผู้ที่ศึกษาพุทศศานายั้งลึกลึ้งและสามารถตั้งเป็ข้อสังเกตสังสัย สร้างเป็ปจณาข้ยั้งอย่างน่าสนใจ ปจณาที่สร้างขึ้นจากการวิเคราะห์พุทศธรรม ทำให้เราได้รับความรู้ตั้งแต่ตัวคำถามแล้ว และเมื่อผ่านกระบวนการวิชาความรู้ยั้งมุงอกงามเพิ่มพูนยั้ง เพราะข้อสังสัยต่าง ๆ ได้ถูกกระทำให้กระจ่างชัดเจน

นอกจากนี้ปจณา-วิชาในวรรณคดีไทยพุทศศานาเป็กลวิธีให้ความรู้ยั้งเกิดจากการขยายความวิชา ที่ใช้กลวิธีต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนความคิดให้ชัดเจนถูกต้อง เช่น การวิชาพุทศธรรมด้วย นิทานอุทาหรณ์ นิทานอุทาหรณ์ หมายถึง นิทานที่เล่าเพื่อเป็คติสอนใจ มีวัตถุประสงค์เบ้องต้น คือ เพื่อให้เป็อุทาหรณ์และเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นแง่คิดคติธรรม³⁵ การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบการสอน ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแม่นยั้ง เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยั้งยั้ง³⁶

³⁴ ประชุมพระราชปจณา, หน้า 86-87.

³⁵ กุสุมา รักษมณี, นิทานอุทาหรณ์ในวรรณคดีสันสกฤต (นครปฐม: ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525), หน้า 14.

³⁶ พระธรรมปิฎก, พุทศวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทศธรรม, 2541), หน้า 51.

ผู้วิจัยเห็นว่ากรรณนิทานอุทาหรณ์นอกจากจะเป็นกลวิธีอธิบายขยายความคำสอนแล้ว ยังเป็นวิธีขยายความที่ให้ความรู้ที่กว้างขวางมากขึ้น การกรรณนิทานเทียบคำสอนเป็นการสร้างประสบการณ์ความรู้ความเข้าใจต่อหลักคำสอนได้อย่างดี เช่น

ในสุรพชาดก เมื่อพระโพธิสัตว์สอนธรรมเรื่องการไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการบูชาคนที่ควรบูชา ในสามข้อนี้พระโพธิสัตว์ได้ยกนิทานเพื่อเป็นอุทาหรณ์ประกอบการสอน เพื่อสื่อสารธรรมได้อย่างชัดเจน

การสอนเรื่องการไม่คบคนพาล พระโพธิสัตว์ยกนิทานเรื่อง บัณฑิตคนหนึ่งได้ตั้งให้คนพาลสี่คนทำงานในสี่หน้าที่ คือ เลี้ยงเด็ก เฝ้าประตู ติดตามบัณฑิต และทำครัว วันหนึ่งบัณฑิตค้ำน้ำลงเก็บผ้าถุงที่พลัดตกน้ำของนาย ผู้ติดตามสำคัญว่าบัณฑิตจมน้ำตาย คนเฝ้าประตูบ้านได้ออกมาช่วยค้นหาโดยลืมปิดบ้าน คนเลี้ยงเด็กก็ทิ้งเด็กไว้ในบ่อน้ำเพื่อมาช่วยตามหา ส่วนคนทำครัวก็ออกมาช่วยทิ้งที่ก่อไฟทิ้งไว้ ทุกคนต่างตกใจจนลืมหน้าที่ของตนเอง เมื่อมาที่ท่อน้ำพบว่าบัณฑิตไม่ได้จมน้ำ คนทั้งหลายเมื่อหึ่งบ้านมานั้นทำให้ไฟไหม้บ้าน เหล่าทารกก็ถึงแก่ความตาย โจรเข้าปล้นบ้านเพราะไม่ได้ปิดประตูเรือน พระโพธิสัตว์ยกอุทาหรณ์ขึ้นแสดงแล้วกล่าวว่า บุคคลทั้งหลายย่อมถึงซึ่งความวินาศใหญ่ในปัจจุบันนี้ ก็เพราะเข้าไปคบคนพาลเป็นเหตุแรงกล้า จะว่าไปใยถึงในอนาคตกาล ความคบคนพาลย่อมให้ถึงความพินาศใหญ่มีพักสงสัย

การสอนเรื่องควรคบบัณฑิต พระโพธิสัตว์ยกนิทานอุทาหรณ์ เกี่ยวกับ พระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงทราบว่ามีเหตุเภทภัยประพตดิอนาจารกับเสนาบดี พระองค์ประสงค์จะออกจากเมืองไปจึงปรึกษากับปุโรหิตว่าควรนำคนเช่นไรติดตามพระองค์ไปด้วย ปุโรหิตแนะนำว่าให้นำบุรุษที่มีกำลังมาก นายช่างทอง ผู้พิจารณาความ และผู้มีปัญญารู้ทางใต้ทางเสีย ไปพร้อมกับพระองค์ทั้งหมดเดินทางไปพบชายแก่ไม่มีแรงผ่าฟืน บุรุษผู้มีกำลังจึงช่วยผ่าฟืน ชายแก่ได้มอบเสบียงอาหารให้แก่บุรุษนั้นจำนวนมาก เมื่อเดินทางไปถึงเมืองหนึ่ง นายช่างทองได้รับจ้างทำทองเป็นรายได้มาเลี้ยงคนทั้งหมด ต่อมาผู้พิจารณาความได้ช่วยตัดสินความ ทำให้ได้เงินส่วนแบ่งจากผู้ชนะคดี ผู้มีปัญญาได้ใช้ปัญญาช่วยเสนาบดีซึ่งนำนักฆ่า เมื่อพระราชามือเมืองนั้นสวรรคตแล้ว เหล่าเสนาบดีจึงหาพระราชคนใหม่โดยการปล่อยปูลสรด รตนนั้นมาสู่ที่พระเจ้ากรุงพาราณสีและเหล่าบัณฑิตบัณฑิตจึงเชิญพระราชแห่งตนให้ครองราชย์สมบัติ และอภิเษกกับพระธิดาเมืองนั้น พระราชาได้ตั้งผู้มีปัญญาและผู้พิจารณาความให้เป็นเสนาบดี นายช่างทองเป็นผู้รักษาพระคลัง และบุรุษผู้มีกำลังตั้งให้เป็นแม่ทัพ พระโพธิสัตว์กล่าวสรุปว่า เพราะเหตุการณดังกล่าว ความคบบัณฑิตย่อมให้ประโยชน์กิจสองอย่าง คือ ประโยชน์ตนและประโยชน์คนอื่น อนึ่งความคบคนผู้มีปัญญา ย่อมจะนำมงคลสองสถานคือมงคลชาตินี้ และมงคลชาติหน้ามาให้ ผู้ใดคบบัณฑิตอยู่ คุณคือคบบัณฑิตย่อมนำซึ่งความสุขมาให้³⁷

³⁷ ปัญญาสาชค เล่ม 2, หน้า 298.

ในประคนธรรม ได้วิชันาปริสนาธรรมโดยการยกนิทานอุทาหรณ์ 2 เรื่อง สนับสนุนให้เข้าใจคำสอนได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ในปริสนาธรรม มัจจุราชจะไม่พิฆาตอย่าผัน กล่าวถึงว่ามนุษย์เราหนีความตายไปไม่พ้น ความตายเป็นสัจจะที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ มินิทาน ประกอบว่า พระราชโอรสองค์หนึ่งเดินหลงเข้าไปในสวนของยักษ์ เก็บผักบัวและกระจับในสวนนั้นกิน ยักษ์เฝ้าสระจึงจับพระโอรสนั้นด้วยกำลัง ลากเข้าไปสู่ยักษ์นายรอก ๆ ทูบ เข็มย่น ดี ให้ได้รับความเจ็บปวด แล้วส่งตัวต่อให้นายยักษ์หักคอกุมารนั้นกินเป็นอาหาร การยกเรื่องนิทานนี้เพื่อเปรียบเทียบกับหลักพุทธธรรม อันได้แก่ กุมารนั้นเกิดมาเป็นอาหารของความตาย กุมารคือ จิตและกายของมนุษย์ สวนสระ กระจับ คือ กามคุณทั้งหลาย ได้แก่ รูป เสียง เงินทอง รส อันก่อให้เกิดความหลง ยักษ์สามตน คือ ขรา พยาธิ มรณะ ซึ่งสอนให้เห็นว่าเมื่อมีชีวิตอยู่ไม่ควรหลงใหลในกามคุณ แต่ควรสังวรอยู่เสมอว่ามนุษย์ต้องประสบกับความแก่ ความเจ็บ และความตาย จึงควรละสิ่งที่ทำให้เกิดกิเลส นอกจากจะเป็นนิทานอุทาหรณ์แล้ว จากตัวอย่างนี้ยังเห็นการใช้นิทานอุทาหรณ์เป็นสัญลักษณ์เปรียบเทียบกับหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาด้วย

ในปริสนาธรรม เกิดกับตายคล้ายกัน จนวันใดได้นิพพาน กล่าวว่า ไม่มีใครที่จะล่วงรู้ได้ถึงนิพพานนอกจากประสบด้วยตนเอง มินิทานประกอบเล่าว่า สองพี่น้องรักกันมาก อยู่มาวันหนึ่งพี่สาวแต่งงานไป น้องสาวเกิดน้อยใจ จึงต่อว่าพี่สาวว่ามีสามีแล้วลืมน้อง น้องสาวจึงถามพี่ว่ารักสามีมากเท่าใด พี่สาวบอกว่าเรื่องนี้บอกไม่ได้ เมื่อใดที่น้องสาวมีสามี เมื่อนั้นจึงจะรู้ว่าความรักในสามีนั้นมากเท่าใด เปรียบเทียบให้เห็นว่า ผู้ที่ถึงนิพพานเท่านั้นจึงจะรู้ว่านิพพานเป็นอย่างไรสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ไม่สามารถบอกกันได้

วิชันาคด้วยนิทานอุทาหรณ์นี้เป็นกลวิธีหนึ่งของการให้ความรู้ สร้างประสบการณ์ และนำไปสู่ความเข้าใจต่อหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา

นอกจากนี้ปจฺจนา-วิชันาเป็นกลวิธีในการให้ความรู้นั้น ยังปรากฏการอ้างอิงเป็นส่วนประกอบของวิชันา ส่วนมากเป็นการอ้างอิงเนื้อความจากคัมภีร์พุทธศาสนา อ้างอิงพุทธพจน์ การอ้างอิงนี้เป็นการสร้างความหนักแน่นให้แก่เหตุผล และเป็นหลักฐานที่สนับสนุนความคิดที่น่าเชื่อถือ อีกทั้งเป็นการแสดงความรู้อของผู้วิชันาและการอ้างอิงทำให้ผู้ศึกษาสามารถสืบค้นและตรวจสอบขยายความรู้เพิ่มเติมออกไป

พระราชปจฺจนาเป็นวรรณคดีไทยพุทธศาสนาที่เห็นได้อย่างชัดเจนถึงความสำคัญของการอ้างอิงข้อมูลประกอบการวิชันาพุทธธรรม ภิกษุผู้ถวายวิชันานั้นจะต้องค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาต่าง ๆ มากมายเพื่อให้เห็นที่มาของเรื่อง เพื่อยืนยันความคิดอย่างมีเหตุผล พระราชปจฺจนาทุกฉบับตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ มีการอ้างอิงหลักฐานข้อมูลที่มาของคำวิชันาทั้งสิ้น การอ้างอิงนั้น อ้างทั้งชื่อคัมภีร์และยกคาถาบาลี พร้อมคำแปลด้วย เช่น ในพระราชปจฺจนาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงมีพระราชปจฺจนาว่า คนลอกทองและทำลายพระพุทธรูปและพระเจดีย์ด้วยอกุศลเจตยานั้น จะบวชได้หรือไม่ คณะสงฆ์ 22 รูป

ร่วมกันวิชันว่า บวชไม่ได้เพราะได้ทำกรรมอันหนัก โดยอ้างอิงคัมภีร์พุทธศาสนาประกอบความเห็น ดังนี้

บุคคลผู้ใดยังพระโลหิตหื้อให้บังเกิดในพระกายแห่งสมเด็จพระพุทธองค์อันยังมีพระชนม์อยู่ โดยน้อยแต่มาทว่าเท่าแมลงวันตัวน้อยกินอิมด้วยน้ำจิตประทุษร้ายแล้วรกจิตจะฆ่าสมเด็จพระพุทธองค์เหมือนอย่างพระเทวทัต บุคคลผู้นั้นจะบวชเป็นสามเณรเป็นภิกษุไม่ขึ้น โดยวาระพระบาฬีว่า โลหิตุปปาโท ภิกขเวติ เอตถโย เทวทตโต วิย ทูฏฐจิตฺเตน ฯลฯ เอตฺสส ปพฺพชฺชา จ อุปสมฺบทา จ วาริตา ข้อหนึ่งในคัมภีร์บริวาร ในพระคัมภีร์อรรถกถาบริวารมีเนื้อความว่า อาบัติอันหนึ่งตั้งแต่เมื่อสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธองค์ยังพระชนม์อยู่ ครั้นเสด็จเข้าสู่พระนิพพานแล้วมิได้ต้อง คือได้แก่ พระพุทธโลหิตุบาท โดยพระบาฬีว่า อตฺถาปตฺติ ตฺถฺฐนฺเต กภวติ โน ปรินิพฺพเต ข้อหนึ่งในคัมภีร์สารสังคหะ มีเนื้อความว่า บุคคลทำลายพระเจดีย์ พระมหาโพธิ์ พระบรมธาตุด้วยอกุศลเจตนา กรรมอันนั้นเป็นครุโทษ เป็นกรรมอันหนักเหมือนอนันตริยกรรม โดยพระบาฬีว่า เข ปรินิพฺพเต ตถาคเต ฯลฯ ภาริยํ กมฺมํ โหติ อนนฺตริยสทิสฺส ข้อหนึ่งในคัมภีร์วิมตฺติวินยนิฎฐิกามหาวรรค คุยหัตถทีปนี แก้มมหาวรรค วินยสารัตถทีปนี ฎีกาวินยวินิจฉัย มีเนื้อความว่า บุคคลทำลายล้างพระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ พระปฐมากกรเป็นอาทิ ด้วยอกุศลเจตนา กรรมอันนั้นมิได้เป็นอนันตริยกรรม แต่ทว่ามีโทษมากเหมือนอนันตริยกรรม โดยพระบาฬีว่า เจตฺยมฺปน โปธิ วา ปติมาทํ ฉินฺหาโต วา อนนฺตริยํ น โหติ อนนฺตริยสทิสฺส มหาสาวชฺชํ โหติ แลบุคคฺลลอกทองพระทุกวันนี้ จะจัดเอาเป็นพุทธโลหิตุบาทนั้นไม่ได้ เหตุพระพุทธองค์เข้าสู่พระนิพพานแล้ว แต่เป็นกรรมอันหนักเหมือนอนันตริยกรรม ไม่มีบาฬีห้ามบรรพชาอุปสมบท แต่ทว่าอาตมาทั้งปวงพิจารณาเห็นกันว่า สันดานแห่งคนพวกนี้กักขลภาพหยาบช้ายิ่งนัก แสนมหาแต่พระปฐมากกรฉลองพระองค์ เป็นที่เคารพแก่สัตว์โลกทั้งปวงยังทำลายเสียได้ หนึ่งกรรมของคนจำพวกนี้เป็นกรรมอันหนัก มีโทษมากเหมือนปัญจันตริยกรรม แม้นคนจำพวกนี้จะบวชเข้าในพระศาสนาที่ดี สันดานเคยหยาบอยู่แต่ก่อนแล้ว จะกลับกระทำกรรมอันหยาบต่อไปอีก ซึ่งจะจำเวรในพระพุทธศาสนาหาไม่ได้ อาตมภาพปลุกษาพร้อมกัน ไม่รักที่จะสงเคราะห์ให้บรรพชาอุปสมบทบวชบุคคลจำพวกนี้ไว้ในพระศาสนาเป็นอันขาดทีเดียว ขอถวายพระพรฯ³⁸

³⁸ ประชุมพระราชปจฉา, หน้า 133-134.

จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าวิสัยนาปุจฉาโดยการอ้างอิง คณะพระสงฆ์ผู้ถวายวิสัยนาได้อ้างอิงถึงคัมภีร์หลายเล่มเพื่อเป็นหลักฐานยืนยันประกอบความคิดเห็นว่า ไม่สมควรบวชให้แก่ผู้ที่ทำลายพระพุทธรูป พระเจดีย์ เพราะถือเป็นกรรมหนักได้เช่นกัน โดยอ้างคัมภีร์ต่าง ๆ มากมายที่แม้ว่าจะมิได้กล่าวตรง ๆ ว่าห้ามไม่ให้บวชคนเหล่านี้ แต่การอ้างอิงเนื้อความที่สามารถเทียบเคียงได้ว่า การทำลายพระพุทธรูปหรือเจดีย์นั้น เป็นกรรมอันหนักมีโทษเทียบเท่าอนันตริยกรรม การอ้างอิงคัมภีร์ทั้งหลายนี้ เป็นการสนับสนุนความคิดของพระสงฆ์ให้นำเชื่อดือ มีหลักการและหลักฐานที่เชื่อได้ว่าวิสัยนาไม่ผิด

ตัวอย่างจากปัญหาธรรมวินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชปุจฉาว่า *ตัดสิ่งไรได้ขาด ความเคลือบแคลงสงสัยจึงหมดสิ้นไป* กรมหลวงชินวราวุฒินันท์ วิสัยนาปัญหาธรรมนี้ โดยการอ้างอิงเนื้อความจากคัมภีร์พุทธศาสนาประกอบ ความว่า

ตัดอโยนิโสมนสิการ ความทำในใจโดยไม่แยกคายได้ขาด ความเคลือบแคลงสงสัยจึงหมดสิ้นไป เพราะถือความตามนัยที่มาใน*อรรถกถาแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร* ในคัมภีร์*สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาชีวนิกาย มหาวรรค* ว่า ความสงสัยย่อมเกิดขึ้นเพราะอโยนิโสมนสิการ ความทำในใจโดยไม่แยกคาย ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย เมื่อบุคคลถึงซึ่งอโยนิโสมนสิการในธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยเหล่านั้นให้มากอยู่ ความสงสัยย่อมเกิดขึ้นแล้ว

อ้างความใน*โพชฌังคสังยุต* ในคัมภีร์*สังยุตตนิคาย มหาวรรค*ต่อไปว่า เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์จึงตรัสว่า *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยย่อมมีอยู่ ความทำให้มากซึ่งอโยนิโสมนสิการในธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยเหล่านั้น อันนี้เป็นอาหาร คือเป็นเหตุนำมาซึ่งผลเพื่อความเกิดขึ้นแห่งความสงสัยอันยังไม่เกิดขึ้น...*³⁹

นอกจากจะอ้างอิงคัมภีร์ต่าง ๆ แล้ว ยังมีการอ้างอิงคาถาบาลี เพราะว่ามีคัมภีร์ที่นำมาอ้างอิงเป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นภาษาบาลี ดังนั้นเพื่อให้การอ้างสมบูรณ์ จึงได้ยกเอาคาถาบาลีมาประกอบไว้ด้วยเสมอ เพื่อให้ผู้ปุจฉาซึ่งมีความรู้ทางบาลีเช่นกันได้ตรวจสอบเพื่อความถูกต้อง เป็นการยืนยันว่าความรู้ได้นำมาวิสัยนานั้นว่าเป็นความรู้ที่ถูกต้องและสามารถตรวจสอบได้ วิสัยนาอรรถาธิบายและมีการอ้างอิงคัมภีร์และคาถานี้ มีรูปแบบเดียวกันกับคัมภีร์ประเภทอรรถกถาทั้งหลายที่จะยกคาถาซึ่งอาจมาจากพระสูตรหรือคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเพื่อสนับสนุนความคิดและเป็นการอธิบายขยายความ

³⁹ ปัญหาธรรมวินิจฉัย, หน้า 48-49.

วิชาญาณโดยนิทานอุทาหรณ์และการอ้างอิงในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาถือเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของการให้ความรู้ เนื่องจากการอธิบายขยายความ ทั้งให้ตัวอย่างเรื่องราวนิทานเปรียบเทียบ เชื่อมโยงเรื่องราวเหล่านั้นให้เข้ากับหลักธรรมคำสอนอย่างกลมกลืน เพื่อให้เข้าใจหลักธรรมชัดเจนกระจ่าง เป็นระบบของการสร้างความเข้าใจพุทธธรรม การอ้างอิง เป็นการสร้างความเชื่อมั่นและเพิ่มน้ำหนักให้แก่เหตุผลและความคิดที่น่าเสนอ เพราะสิ่งที่อ้างนั้นเป็นเรื่องหรือคัมภีร์สำคัญในพุทธศาสนา หรือเป็นพุทธพจน์ ซึ่งในแง่หนึ่งสามารถสร้างศรัทธาให้แก่ตัวบทได้

ปจฺจนา-วิชาญาณเองตอบเองนั้นเป็นกลวิธีให้ความรู้โดยตรงไปตรงมา เพราะแทรกขึ้นมาจากการเล่าเรื่องปกติ การตั้งประเด็นปัญหาแทรกขึ้นมาแล้ววิชาญาณอธิบายด้วยตัวผู้แต่งเองนั้น อาจเทียบเคียงได้กับการอรรถกถา ในแง่ที่หมายถึง กลวิธีหรือวิธีการที่ใช้ในการอธิบายเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อรรถกถาที่หมายถึงกลวิธีนี้ หมายถึง

อรรถกถาอันเป็นลำดับแห่งการพรรณนาเนื้อความ

อรรถกถาอันเป็นลำดับแห่งการพรรณนาเนื้อความอันเป็นนิทานและวัตถุความศัพท์,

อรรถกถา จำแนกเป็น

1) อรรถกถาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเองโดยอธิบายเนื้อความและอธิบายคุณ

2) อรรถกถาที่พระมหาเถระทั้งหลาย ผู้รู้แจ้งสังขธรรมอันได้นามว่า อนุพุทธ

พรรณนาไว้โดยการอธิบายความและอธิบายคุณ และโดยการสังคายนาเป็นต้น⁴⁰

ในแง่นี้ อรรถกถาจึงเป็นวิธีการอธิบายความในพระไตรปิฎก และวรรณคดีหลังพระไตรปิฎกเพื่อขยายความอธิบายพระไตรปิฎกอีกชั้นหนึ่ง การอรรถกถาส່วนใหญ่เป็นการอธิบายความหมายของความหรือเนื้อหาเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพื่อให้เกิดความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ในสารัตถที่ปณีฎีกาพระวินัย ได้กล่าวและแสดงวิธีการอรรถกถาว่า

จักกระทำมหาอรรถกถาให้เป็นโครงแห่งสังวรรณานัน คือที่กำลังกล่าวอยู่นี้ บัดนี้ เพราะอรรถกถาแม้ทั้งสิ้น ควรจะถือเอาไว้ในสังวรรณานัน... จะไม่ละ

⁴⁰ พระศรีวิสุทธิพงศ์, ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับ บาลี-ไทย ๑ (กรุงเทพฯ: กองทุนการเผยแผ่พระพุทธธรรม, 2529), หน้า 447-448.

เนื้อความอันสมควรจากข้อวินิจฉัยเมื่อนั้น ก็ในอธิการนี้ ชื่อว่า อุดกถา เพราะ ธรรมดาว่า เป็นวาจาเครื่องอันบุคคลกล่าวซึ่งเนื้อความ⁴¹

ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา เช่น สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาที่ฉนิกาย ยังได้แสดงให้เห็น ตัวอย่างวิธีการอรรถกถา หรือการอธิบายเนื้อความโดยการแทรกปุจฉา-วิสัชนาเข้ามาในความพรรณนา เช่น ตอนที่กล่าวถึงการสังคายนาที่พระมหากัสสปะได้เลือกพระอรหันต์เพื่อทำสังคายนาจำนวนห้าร้อย หย่อนหนึ่งองค์ ความว่า

ถามว่า เพราะเหตุใด พระมหากัสสปะจึงทำให้หย่อนไว้องค์หนึ่ง
ตอบว่า เพื่อไว้โอกาสแก่ท่านพระอานนทเถระ เพราะทั้งร่วมกับท่านพระอานนท์ ทั้งเว้นท่านพระอานนท์เสีย ไม่อาจทำการสังคายนาธรรมได้ ด้วยว่าท่านพระอานนท์นั้นเป็นพระเสขะ ยังมีกิจที่ต้องทำอยู่ ฉะนั้นจึงไม่อาจร่วมได้ แต่เพราะนวัคตัตถุศาสน์ มีสุตตะและเถรขะ เป็นต้น ข้อใดข้อหนึ่ง ซึ่งพระทศพลทรงแสดงแล้ว ที่ชื่อว่าไม่ประจักษ์แก่พระอานนท์นั้น ไม่มี⁴²

จึงกล่าวได้ว่า ปุจฉา-วิสัชนาเป็นวิธีการอรรถกถาอย่างหนึ่ง ที่มุ่งอธิบายข้อความรู้หรือปัญหาที่อาจเป็นที่สงสัย ซึ่งกำหนดขึ้นโดยผู้แต่งและวิสัชนาโดยผู้แต่งเอง เป็นการให้ความรู้ที่นอกเหนือจากเรื่องเล่าปกติ

ในอรรถกถาชาดก ปราภฏปุจฉา-วิสัชนาเพื่อขยายความและอธิบายให้ความรู้ เป็นการแทรกของผู้แต่งเพื่ออธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดความเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้นต่อพฤติกรรมหรือการกระทำนั้น ผู้แต่งเป็นผู้กำหนดปุจฉาขึ้นเองว่าจะอธิบายเรื่องใด และอธิบายขยายความประเด็นนั้น เช่น มโหสถนำลาเข้าไปแทน และพาบิดาเข้าเฝ้าด้วย มโหสถเข้าไปนั่งแทนที่บิดา ซึ่งผู้อื่นมองว่าไม่เคารพบิดา มโหสถจึงถามว่าพระราชารับว่าบิดาย่อมดีกว่าบุตรใช่หรือไม่ พระเจ้าวิเทหราชว่าใช่ มโหสถจึงถามว่าเวลานี้มีค่าเท่าใด พระราชาตอบว่าเวลานี้ราคา 8 กหาปณะ มโหสถจึงถามต่อไปว่ามีอัสตราศยลาเกิดในท้องนางมีสามัญหรือนางเวลานี้ราคาเท่าไร พระเจ้าวิเทหราชตอบว่าหาค่ามิได้ มโหสถจึงแย้งพระเจ้าวิเทหราชว่าก็ไหนทรงว่าบิดาย่อมประเสริฐกว่าบุตร แล้วในกรณีนี้กลับว่ามีอัสตรามีค่ามากกว่าลา ดังนั้นพระองค์จึงต้องเลือกว่าจะรับบิดามโหสถหรือ

⁴¹ พระสารีบุตรมหาเถระ, สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัย ภาค ๑, แปลโดย สิริ เพ็ชรไชย (แปล) (กรุงเทพฯ: หจก. ทิพย์วิสุทธิ, 2542), หน้า 31.

⁴² สุมังคลวิลาสินี ใน พระสูตรและอรรถกถาแปล ที่ฉนิกาย สิลขันธวรรค เล่มที่ 1 ภาคที่ 1 (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 73.

ตัวมโหสถเข้ารับราชการ มโหสถได้ถามเช่นนี้เพื่อให้พระเจ้าวิเทโหราชได้พิจารณาเห็นว่าบิดาไม่ได้ประเสริฐกว่าบุตรเสมอไป ไม่มีสิ่งใดที่แน่แท้ ในตอนนี้เองผู้แต่งได้เข้ามาอธิบายเหตุการณ์นี้ ซึ่งดูประหนึ่งว่าพระโพธิสัตว์ไม่เคารพบิดา ว่า

ปจฺจลาว่า บุคคลผู้ไม่รู้คุณแห่งมารดาบิดา เช่นกับพระโพธิสัตว์ย่อมไม่มี เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไรพระโพธิสัตว์จึงทำอย่างนี้

วิสัยนาว่า พระโพธิสัตว์นั้นได้ทำอย่างนั้น เพื่อประสงค์จะดูหมิ่นบิดาก็หาไม่ ก็แต่พระราชาส่งข่าวไปว่า ให้ส่งม้าอัสตรหรือม้าประเสริฐกว่าม้าธรรมดาถวาย เพราะฉะนั้นจึงทำอย่างนี้เพื่อจะทำให้ปัญหานั้นให้แจ่มแจ้ง เพื่อจะประกาศความที่ตนเป็นบัณฑิต และเพื่อจะทำอาจารย์ทั้ง ๔ มีเสนกเป็นคณินให้จํานนฯ⁴³

ผู้วิจัยเห็นว่า การอรรถกถาหรือวิธีการอธิบายความหรือเนื้อเรื่องนี้ ได้ใช้ปจฺจลา-วิสัยนา แทรกเข้ามาเพื่ออธิบายหรือวินิจฉัยเนื้อความเพื่อให้ความรู้ ให้เหตุผล อันเป็นการทำให้ความสงสัยที่อาจเกิดขึ้นได้นั้นหมดไป ผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงมักจะสร้างปจฺจลา-วิสัยนาขึ้นมาเป็นบทแทรกในการเล่าเรื่อง เพื่ออรรถาธิบายขยายความ ให้เหตุผล และให้ความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้นจากการเล่าเรื่องทั่วไป การใช้ปจฺจลา-วิสัยนาตั้งประเด็นแทรกเข้ามาในเรื่อง ทำให้ข้อความหรือคำสอนนั้นมีความเด่นชัดน่าสนใจยิ่งขึ้น เพราะเป็นการปจฺจลาตั้งประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสาระสำคัญของเรื่อง เป็นความรู้เพิ่มเข้ามา ในแง่หนึ่งยังเป็นการเร้าการขบคิดของผู้รับสารให้คิดร่วมไปกับผู้แต่ง ปจฺจลา-วิสัยนาในลักษณะอรรถกถาจึงเป็นการสร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่ผู้รับสารได้อย่างดี

ลักษณะการตั้งประเด็นปจฺจลาเกี่ยวกับกรรมและวิบาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชาดก จะพบว่ามิปจฺจลา-วิสัยนาอธิบายให้เหตุผลในเรื่องของกรรม เหตุปัจจัยอันทำให้ต้องเสวยวิบาก แม้ว่าพระโพธิสัตว์จะเป็นบุคคลที่เต็มเปี่ยมด้วยบารมี แต่ก็ยังได้รับผลกระทบอันเกิดจากความผิดที่ได้กระทำความแต่อดีต การแทรกปจฺจลา-วิสัยนาเข้ามาในเรื่องนั้น เพื่ออธิบายเหตุการณ์สำคัญในเรื่อง จึงเป็นวิธีการให้ความรู้ ให้เหตุผลถึงที่มาที่ไปของตัวละคร

ปจฺจลา-วิสัยนาที่ตั้งประเด็นปจฺจลาและวิสัยนาตอบโดยผู้แต่งนี้ ปรากฏอยู่ทั่วไปในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา เป็นส่วนสำคัญในการนำเสนอความรู้ทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปจฺจลา-วิสัยนาเรื่องกรรมและวิบาก ซึ่งเป็นกลวิธีที่มักปรากฏเสมอเมื่อต้องการสอนหลักกรรมวิบาก เช่น เปรตกถา ความว่า

⁴³ มโหสถชาดก, หน้า 23-24.

และคุณชားเพรดนั้น กินมุดและกรีสเป็นอาหาร อาไศรย์กำมอันใด วิสัชนาว่า สัตว์เหล่านี้ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะลงในอุปจารพระวิหาร และลานพระเจดีย์ ไซ้แต่เท่านั้น คนอันค้ำว่าสมณะ ว่าท่านจงกินมุดและคุณนั้นก็ดี คนอันให้อาหารอันเจือด้วยมุดและคุณแก่สมณผู้มีศีลก็ดี ก็ย่อมไปเกิดเป็นคุณชားเพรด

แลอศีลขาลมุขเพรดนั้น ไฟไหม้ปากอยู่เปนนิจ อาไศรย์กำมอันใด วิสัชนาว่า สัตว์เหล่านี้ ปราดนาจะหัวเราะเล่น เอาอาหารอันร้อนและเผ็ดให้สมณะพราหมณ์ผู้มีศีลบริโภคก็ดี บุคคลอันค้ำว่าสมณะพราหมณ์และบิดามารดานั้นก็ดี ย่อมไปบังเกิดเป็นอศีลขาลมุขเพรด

และสุจิมุขเพรดนั้น ท้องใหญ่ คอยาว ปากเท่าช่องเข็ม กินอาหารมิได้ อาไศรย์กำมอันใด วิสัชนาว่า บุคคลอันตระหนี่ไม่ทำทานแล้วห้ามผู้อื่นมิให้ทำทานด้วย กำมอันนี้ให้ผลจึงมาบังเกิดเป็นสุจิมุขเพรด

และคณหาชิตาเพรดนั้น อดน้ำอยู่เปนนิจ ถ้าเห็นที่อันมีน้ำ เปนต้นว่าห้วย คลอง สระ บ่อ ก็เล่นไปเพื่อจะกินน้ำ ๆ ก็กลายเป็นแกลบและเข้าลิบ เปนถ่านเพลิง อาไศรย์กำมใด วิสัชนาว่า บุคคลที่หวนน้ำปิดบ่อสระไว้ มิให้มนุษย์แลสัตว์เดียรัจฉาน บริโภค กำมอันนี้ให้ผลจึงเกิดเป็นคณหาชิตาเพรด⁴⁴

ในไตรภูมิโลกวินิจจยกถา แทรกปจฺจลา-วิสัชนาเพื่อให้ความรู้ในเรื่องกรรม และวิบากกรรมของเปรตประเภทต่าง ๆ ด้วยสำนวนของผู้แต่งเองเช่นกัน

ยังมีเปรตผู้หนึ่งนั้น ทุพพณฺณรูปโป มีรูปร่างวิกล สีกายนั้นชั่ว ปฏิภูณพึงเกลียด พึงชัง กลิ่นตัวนั้นเหม็น มกฺขิกปริภินฺโณ หมู่แมลงวันตอมอยู่กลุ่มตม กินลูกมือละห้า คนเป็นนิจนินฺดรฺ คลอดลูกเข้า ๕ คน เย็น ๕ คน เสมอทุกวัน ๆ แลก็กินเสียทุกวัน ๆ กินลูกแห่งตมมือละห้า ๕ คน แล้ว ก็มีได้อิมได้หนา ทรมาทกรรมลำบากอยากอาหาร มีกำลังนักหนา อาศัยกรรมอันใด?

วิสัชนาว่า วณฺณิตฺถิ หญิงเพรดนี้แต่ก่อนเป็นหมัน หาบุตรมิได้ เห็นสตรีอันร่วมศัวมิครรภก็มีความริษยา ประกอบยาให้สตรีนั้นกิน กระทำให้บุตรในครรภ์แห่งสตรีนั้นตกไป ครั้นสามิรู้เนื้อความ ได้ถามหาความจริง หญิงหมันนั้นก็มิได้ทราบ สบถว่า ถ้าข้าพเจ้ากระทำให้ครรภ์แห่งเขานี้ตกเสีย ปุตุตมฺสานิ ขาทามิ ขอให้ข้าพเจ้าได้

⁴⁴ เปรตถา ใน ประชุมจาริกวัดพระเชตุพน (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2544), หน้า 225-226.

เกิดเป็นเปรตกินเนื้อลูกของตนมีอยู่ ๕ คนเกิด อาศัยกรรมอันได้กระทำไว้ดังนี้ จึงบังเกิดเป็นปัญญาบุตรตาทกะเปรต กินบุตรมีอยู่ ๕ คน⁴⁵

ข้อความเปรตตกตาและไตรภูมิโลกวินิจจกถานี้ ได้รับอิทธิพลในการแต่งจากคัมภีร์เปตวัตถุในพระไตรปิฎก เปตวัตถุได้กล่าวถึงเรื่องวิบากกรรมของนางเปรตนี้ โดยเป็นปุจฉา-วิสัชนาระหว่างพระสังฆเถระกับนางเปรต เช่น ในปัญญาบุตรตาทกะเปรต ความว่า

พระสังฆเถระถามว่า

(๒๖) เธอเปลือยกาย มีผิวพรรณและรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว มีกลิ่นเหม็นเน่าฟุ้งไป หมู่มแมลงวันพากันตอมเกลื่อนกล่น เธอเป็นใครกันเล่ามาขึ้นอยู่ในที่นี้

นางเปรตนั้นตอบว่า

(๒๗) ท่านผู้เจริญ ดิฉันเกิดเป็นเปรตในยมโลก ได้รับความลำบาก เพราะทำกรรมชั่วไว้ จึงต้องจากโลกนี้ไปยังเปตโลก

(๒๘) เวลาเช้าตลอดลูก ๕ คน เวลาเย็นอีก ๕ คน แล้วกินลูกเหล่านั้น ทั้งหมดก็ยังไม่อาจบรรเทาความหิวของดิฉันได้

(๒๙) หัวใจของดิฉันถูกความหิวแผดเผาสุ่มอยู่ ดิฉันไม่ได้ดื่มน้ำที่ควรดื่ม ขอเชิญท่านดูดิฉันซึ่งถึงความพินาศเช่นนี้เกิด

พระเถระถามว่า

(๓๐) เมื่อก่อนเธอได้ทำกรรมชั่วทางกาย วาจา ใจ อะไรไว้หรือ เพราะผลกรรมอะไรเธอจึงต้องกินเนื้อลูก

นางเปรตนั้นตอบว่า

(๓๑) เมื่อก่อนหญิงร่วมสามีของดิฉันคนหนึ่งได้ตั้งครรภ์ ดิฉันได้คิดร้ายต่อเธอ มีใจประทุษร้ายได้ทำให้เธอแท้ง

(๓๒) นางตั้งครรภ์ ๒ เดือนเท่านั้นก็ตกเลือด ครั้งนั้น มารดาของนางโกรธแล้วเชิญญาติของดิฉันมาประชุมซักถาม ให้ดิฉันสาบาน และขู่เชิญดิฉันให้กลัว

(๓๓) ส่วนดิฉันนั้นได้กล่าวคำสาบานเท็จอย่างรุนแรงว่า ถ้าดิฉันทำความชั่วอย่างนั้นจริง ขอให้ดิฉันกินเนื้อลูกเกิด

⁴⁵ พระยาธรรมปรีชา(แก้ว), ไตรภูมิโลกวินิจจกถา ฉบับที่ 2, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2520. หน้า 199.

(๑๔) เพราะผลกรรม คือการทำลายสัตว์มีชีวิต และการกล่าวเท็จทั้ง ๒
อย่างนั้น ดิฉันจึงมีกายเปื้อนหนองและเลือด กินเนื้อลูก^{๔๖}

จะเห็นได้ว่ามีเนื้อความเดียวกันแต่นำเสนอต่างกัน ในเปตวัตถุจะเป็นปฏิจจา-
วิสังขาระหว่างพระสังฆเถระ กับนางเปรต แต่ในเปรตถกและไตรภูมิโลกวิชัยยกถกนำเสนอ
เรื่องนี้ด้วยการสรุปเรื่องจากเปตวัตถุมาตั้งเป็นปฏิจจา-วิสังขาระโดยผู้แต่งเอง ทำให้การอธิบายมี
ความกระชับและชัดเจนมากขึ้น

ในปฐมสมโพธิกถา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อชำระ
พุทธประวัตินี้ได้แทรกปฏิจจา-วิสังขาระอธิบายพุทธประวัติในแง่การให้ความรู้ที่เป็นเหตุเป็นผล
เช่น ในเทศนาปริวรรต พระพุทธองค์ทรงพระอนุเคราะห์เทศนาโปรดพระมารดาในดุสิตเทวโลก มี
ปฏิจจา-วิสังขาระอธิบายขยายความตอนนี้ได้ที่น่าสนใจ โดยเปรียบเทียบกับ การไปเทศนา
โปรดพระบิดา ซึ่งมีความแตกต่างกัน ความว่า

จึงมีคำปฏิจจาสืบไปว่า เมื่อพระสัพพัญญูเสด็จขึ้นไปตรัสเทศนาโปรดพระ
พุทธมารดาในเทวโลก ทรงนฤมิตพระพุทธรูปให้ผลัดพระองค์เทศนาถึงเก้าสิบ
พระองค์ แล้วก็ตรัสเทศนามากกำหนดนานถึงไตรมาสประการหนึ่ง ก็หาผู้มีผู้มา
อาราธนามิได้ เสด็จขึ้นไปด้วยพระองค์เอง ก็กาลเมื่อโปรดพระพุทธรูปนั้น โฉนพระ
พุทธรูปจึงต้องดำรงให้อำมาตย์มาทูลอาราธนาถึงสิบครั้ง แล้วก็เสด็จพระพุทธรูป
ไปนั้นโดยช้าถึงสองเดือนจึงไปถึงกรุงกบิลพัสดุ์ แลกาลเมื่อเสด็จขึ้นไปโปรดพระ
พุทธมารดานั้นรวดเร็วยิ่งนัก อย่างพระบาทสามอย่างก็บรรลุถึงพิภพดาวดึงส์ ก็ฝ่ายพระ
พุทธรูปเสด็จขึ้นทรงฟังเทศนาพระคาถาบทเดียว ในกาลเมื่อรับบิณฑบาตที่ท่ามกลาง
มรรคา แลพระศาสดากระทำดังนี้ คุณที่ประหนึ่งว่า ทรงพระเสนาหาในพระพุทธรูป
นั้นมากกว่าพระพุทธรูปหรือประการใด

วิสังขาระว่า ไม่เป็นดังนั้น อันพระพุทธรูปซึ่งจะทรงพระกรุณาในพระพุท
ธูปิดา ในพระพุทธรูปไม่เสมอกันมิได้มี แต่กาลเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ
พระบารมีอยู่ ก็รู้คุณพระบิดาพระมารดาโดยยิ่ง หาสัตว์อื่นจะเสมอมิได้ ข้อซึ่งพระ
สัพพัญญูเสด็จยับยั้งช้าอยู่ มิได้มาสู่สำนักพระพุทธรูปโดยด่วนนั้น เหตุด้วยพระบารมี
ญาณแห่งพระพุทธรูปยังไม่แก่กล้าบริบูรณ์ ครุวนาคูจผลมะขามป้อมอันยังอ่อนอยู่
แม้ว่าจะมีผู้ทิ้งขว้างด้วยไม้ค้อนก้อนดินใด ๆ ก็ดี ที่จะได้ร่วงหล่นนั้นหา บมิได้ จะ
ทำลายลงก็แต่สาขาน้อยใหญ่ตกลงสู่ปฐพี แลผลมะขามป้อมนั้นต่อเมื่อใดสุกแก่แล้ว

^{๔๖} เปตวัตถุ, พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่ม 26, หน้า 172-173.

แต่ต้องลมร่ำพวยพัดอ่อน ๆ ก็ร่วงหล่นลงเองแลมีครวนาคูจโค ก็เหมือนด้วยพระ
ศาสดา อันทรงขับขี้คอบท่าพระบารมีญาณแห่งพระพุทธรูปให้แก่กล้าบริบูรณ์ก่อน
จึงเสด็จมาโดยช้า มิใคร่จะทรงพระพุทธรูปลีลามาด้วยฉับพลัน ก็อุปไปมยดั่งนั้น แลข้อซึ่ง
ว่าตรัสเทศนาโปรดแต่่น้อยนั้นแต่พระคาถาทเดียว ไซ้จะทรงพระกรุณาในพระพุท
ธูปิดาโดยน้อยนั้นก็หามิได้ ภายหลังเมื่อทรงกระทำพระปาฏิหาริย์แล้ว ก็โปรดประทาน
พระสังฆกรรมเทศนามหาเวสสันดรชาดก อันประดับด้วยพระคาถาถึงพัน แลมหาธรรม
पालชาดกอีกเล่า แลพระพุทธรูปพระพุทธรูปมารดาทั้งสองพระองค์นั้น กอปรด้วย
พระคุณเสมอกัน ก็ทรงพระกรุณาโปรดประทานพระสังฆกรรมเทศนา กระทำปัจจุ
ปการสนองพระคุณ โดยควรแก่อุปนิสัยอันจะได้ตรัสรู้มรรคผลด้วยพระสังฆกรรมอัน
ใด ก็ตรัสเทศนาซึ่งพระสังฆกรรมอันนั้น⁴⁷

ปจฺจนา-วิสัชนาเพื่อให้ความรู้โดยแทรกเข้ามาในเรื่องเพื่ออธิบายความแตกต่าง
ของการเทศนาโปรดพระมารดาและพระบิดา สิ่งที่น่าสนใจคือการสร้างปจฺจนาที่เกิดขึ้นจากการที่ผู้
แต่งได้ตั้งข้อสังเกตสงสัยขึ้นถึงความแตกต่างในการเทศนาพระบิดาและพระมารดา การเทศนา
โปรดพระมารดานั้นไม่ต้องมีผู้อารานา และเทศนาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ในขณะที่การเทศนา
โปรดพระบิดากลับต้องเดินทางไกลให้ต้องมีผู้ไปอารานาพระองค์ ข้อสังเกตดังกล่าวเกิดจาก
ความรู้ทางพุทธศาสนาอย่างดีเยี่ยมของผู้แต่งที่สามารถให้ข้อสังเกตนี้สร้างเป็นประเด็นคำถามขึ้นมา
ให้วิสัชนาแก่ ผู้แต่งได้พยายามให้เหตุผลเพื่ออธิบายปัญหาได้อย่างกระจ่างชัด ว่าพระบิดา
และมารดามีพระบารมีต่างกัน การที่ช้านานกว่าจะเทศนาโปรดบิดานั้น เพื่อรอให้พระบารมีแก่กล้า
สมควรฟังพระสังฆกรรมได้ และก็มีได้เทศนาโปรดพระบิดาน้อยกว่าแต่ประการใด

อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นปจฺจนา-วิสัชนาโดยผู้แต่งเองเป็นวิธีการอธิบาย
ให้ความรู้ ในปฐมสมโพธิกถา ที่สร้างขึ้นจากข้อสังเกตของผู้แต่งเพื่ออธิบายให้เหตุผลต่อสิ่งที่ยัง
อาจเป็นข้อสงสัยอยู่แล้ววิสัชนาแก่ ในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลของการกระทำ

เหตุไฉนพระอนันท์จึงไม่ทูลอารานาให้พระศาสดาทรมานพระชนม์อยู่
อีกสืบไป

เหตุมารเข้าครอบงำหฤทัยพระผู้เป็นเจ้า จึงมีอาจที่จะทูลอารานาได้ แต่พระ
สัพพัญญูกระทำโอภาสนิมิตดั่งนั้นไซ้ร้ถึง 2 ครั้ง 3 ครั้ง พระอนันท์ได้ฟังก็นิ่งอยู่ บมิ
อาจล่วงรู้ในบทบรมพุทธานุญาตอันจะให้กราบทูลอารานา⁴⁸

⁴⁷ ปฐมสมโพธิกถา, หน้า 210-211.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 227.

ในไตรภูมิโลกวินิจจกถา แทรกตั้งปุจฉา-วิสัชนาโดยผู้เรียบเรียงเอง เพื่อให้
 ความรู้ เช่น ปุจฉา-วิสัชนาความรู้เรื่องนายนิรยบาล

อันหนึ่ง ถ้ามีปุจฉาว่า นายนิรยบาลกระทำโทษ มีต้นว่าผูกมัด โบกธัน ฆ่าฟัน
 สัตว์นรกทั้งปวงนั้น จะได้บาปหรือไม่? ถ้ามีคำปุจฉาจะนี้ ฟังวิสัชนาว่า นายนิรยบาล
 ได้บาปอยู่ อันจะพ้นจากบาปนั้นหาบมิได้ เหตุในคัมภีร์มงคลทีปนี ผูก ๑๖ นั้นว่า เ
 ปน คัม นิรยเอ อุปปนุ ทิสฺวา เอตํ ปหริสฺส สามิตี ชลิตํ ฯลฯ อิทมฺสฺส สมฺปรายิกิ อชฺฉตฺตค
 เวรํ อธิบายว่า สัมปรายิกเวรนั้นมี ๒ ประการ คือ อชฉตตคสัมปรายิกเวรประการ ๑ พ
 หิรสัมปรายิกเวรประการ ๑ เป็น ๒ ประการจะนี้ อชฉตตคสัมปรายิกเวรนั้น คือนาย
 นิรยบาลคือนายนิรยบาลเห็นกันแลมีเวรต่อกัน ปองจะฆ่ากันแลกกัน ครั้นฆ่าฟันกันต
 ลง ก็เป็นเวรติดตามต่อไปในปรโลกเบื้องหน้า พหิรสัมปรายิกเวรนั้น คือนายนิรยบาล
 เห็นสัตว์นรกแล้ว แลจับเอาเครื่องศาสตราวุธ มิใช่ก้อนเหล็กเป็นต้น มุ่งหมายจะทุบจะ
 ตี จะฆ่าจะฟันสัตว์นรก ครั้นไปทุกที ฆ่าฟันสัตว์นรกนั้นตายลงก็เป็นเวรติดต่อไปใน
 ปรโลกเบื้องหน้า^{๔๙}

ดังนั้นจะเห็นอย่างชัดเจนว่า ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีให้ความรู้ จุดมุ่งหมายสำคัญ
 ของวรรณคดีไทยพุทธศาสนาคือการสื่อสารพุทธธรรม ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่
 นำไปสู่เป้าหมายนั้นได้ ปัญญาความรู้ที่ได้นั้นเกิดขึ้นทั้งในส่วนของปุจฉาและส่วนของวิสัชนา การ
 ตั้งประเด็นปัญหาเพื่อปุจฉา-วิสัชนาช่วยทำให้เกิดความคิดจินตนาการต่อเรื่องนั้น ซึ่งอาจเป็นสิ่งที่
 ไม่เคยคิดมาก่อนก็ได้ ผู้เรียบเรียงได้สร้างปุจฉา-วิสัชนาเพื่อกำหนดประเด็นในการให้ความรู้ใน
 ตอนที่สามารถแทรกให้ความรู้ได้อย่างเหมาะสม กลมกลืนกับเนื้อเรื่อง ปุจฉา-วิสัชนาที่เกิดจากการ
 คิดวิเคราะห์ข้อมูลที่เป็นปัญหา และนำเสนอแนะทำให้เราได้คิดเห็นตามข้อสงสัยนั้น แม้จะเป็น
 ความรู้ที่ยังไม่ได้รับคำตอบก็ตาม แล้วจึงอรรถาธิบายวิสัชนาด้วยกลวิธีต่าง ๆ เป็นการให้ความรู้
 นำไปสู่ความเข้าใจพุทธธรรมที่แจ่มชัด

5.2.4 ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีพัฒนาความคิด

ในการสื่อสารธรรมจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยการสอนอย่างมีระบบ กล่าวคือมี
 ลำดับของการอรรถาธิบายให้ความรู้ ปุจฉา-วิสัชนาในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาเป็นกลวิธีทาง
 วรรณศิลป์ที่มีความประณีตในการเรียบเรียงคำถามคำตอบไปตามลำดับ หรือเชื่อมโยงกันใน
 ลักษณะการให้เหตุผล การเรียบเรียงโดยการจัดลำดับนี้ ผู้วิจัยเห็นว่ามึนัยสำคัญต่อ

^{๔๙} ไตรภูมิโลกวินิจจกถา, หน้า 580.

กระบวนการพัฒนาความคิด เช่น การเริ่มต้นสอนจากสิ่งสามัญไปสู่สิ่งที่ลึกซึ้ง ก็เป็นการพัฒนาความคิดอย่างค่อยเป็นค่อยไป ความเข้าใจพุทธธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่ยากนั้น จำเป็นจะต้องมีการจัดลำดับให้เหมาะสม เพื่อจุดมุ่งหมายในการสร้างความเข้าใจที่กระจ่างชัด

ตัวอย่างจากปฐมสมโพธิกถา ปุจฉา-วิสัชนาแสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุ-ผลที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กันไป ในลักษณะการถามแบบอนุโลม คือ เป็นไปตามลำดับ สาวออกไปตามลำดับจากเหตุไปหาผล⁵⁰ ตัวอย่างจาก พุทธบูชาปรีวรรค ปุจฉา-วิสัชนาว่า

ปุจฉา	วิสัชนา
<p>พระมหาสัตว์ทรงสละเสียบซึ่งจักรวรรดิสมบัติอันจะมาถึงในที่สุด ๗ วัน ออกบรพชา แลกระทำมหาปธานวิริยะอันยากยิ่งเพื่อประโยชน์แก่สิ่งใด</p> <p>จะให้ชัชชานะแก่มารทั้ง ๓ นั้นหวังประโยชน์อันใด</p> <p>จะถือเอาซึ่งพุทธสมบัติเพื่อประโยชน์อันใด</p> <p>สั่งสอนสัตว์ด้วยประโยชน์อันใด</p> <p>จะให้สัตว์ได้ญาณทัสนะด้วยประโยชน์อันใด</p>	<p>พระองค์มีประโยชน์จะให้ได้ชัชชานะแก่มารทั้ง ๓ คือ กิเลสมาร๑ มัจจุราชมาร๑ เทวบุตรมาร๑</p> <p>ด้วยมีประโยชน์จักยกขึ้นซึ่งจักรทั้ง ๓ ในพุทธเขตทั้ง ๓ ประการ เพื่อจะถือเอาซึ่งพุทธสมบัติ</p> <p>จะถือเอาซึ่งพุทธสมบัติ หวังจะให้โอวาทานุศาสน์แก่สัตว์โลกทั้งปวง</p> <p>จะให้สัตว์โลกได้ซึ่งญาณทัสนะถือพระอรหันต์</p> <p>มีประโยชน์จะให้สัตว์บรรลุแก่นุปาติเสสปรินิพพาน เหตุคั้งนั้น พระมหาบุรุษราชเจ้า จึงกระทำทุกรกิริยาหวังประโยชน์จะโปรดสัตว์โลกทั้งหลายอันประพฤติดตามโอวาทนั้น ให้บรรลุนุปาติเสสนิพพาน⁵¹</p>

ตัวอย่างนี้เป็นปุจฉา-วิสัชนาที่มีลักษณะเหตุ-ผลสัมพันธ์ ต้องการแสดงให้เห็นพระกรุณาคุณของพระพุทธเจ้าในการแสวงหาสัจธรรม ปุจฉาเป็นการถามถึงประโยชน์ของสิ่งที่พระองค์ทำไปทีละขั้น คือ

ออกบวชเพื่อประโยชน์อะไร

เพื่อกำจัดกิเลส

กำจัดกิเลสเพื่อประโยชน์อะไร

เพื่อให้ได้พุทธสมบัติ

ได้พุทธสมบัติเพื่อประโยชน์อะไร

เพื่อสอนธรรมแก่นุชน

⁵⁰ พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 375.

⁵¹ ปฐมสมโพธิกถา, หน้า 79.

สอนธรรมมนุษย์เพื่อประโยชน์อะไร
ได้ญาณทัศนะเพื่อประโยชน์อะไร

เพื่อให้มนุษย์ได้ญาณทัศนะถึงอรหัตต์
เพื่อนิพพาน

จะเห็นว่าเนื้อหาคำสอนเป็นไปตามลำดับ คือประโยชน์จากการออกบวชของพระองค์เอง จนถึงเพื่อสอนธรรมให้มนุษย์ได้นิพพานเป็นที่สุด การสอนธรรมโดยใช้ปุจฉา-วิสัชนาช่วยในการพัฒนาความคิดอย่างเป็นลำดับ กล่าวคือ ใช้ปุจฉาแทรกเข้ามาเป็นคำถามเพื่อเน้นย้ำถึงประโยชน์ของการแสวงหาสัจธรรมของพระพุทธองค์ ตามลำดับของการบำเพ็ญธรรมของพระองค์ แต่ละปุจฉา-วิสัชนามีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันไป ระบบของปุจฉา-วิสัชนาจึงช่วยในการพัฒนาความคิดอย่างเป็นลำดับไป จนเกิดความเข้าใจในที่สุดว่าพระพุทธองค์ออกบวชเพื่อเอาชนะกิเลส มาร เพื่อให้ได้พุทธสมบัติ สั่งสอนมนุษย์ และได้ญาณทัศนะบรรลุนิพพานสิ้น เป็นการลำดับปุจฉา-วิสัชนาที่เกี่ยวข้องกัน วิธีการลำดับในเชิงเหตุ-ผลที่สัมพันธ์กันนี้เป็นรูปแบบหนึ่งของการคิดแบบโยนิโสมนสิการคือการค้นหาเหตุปัจจัย เป็นกระบวนการคิดที่มีการตั้งข้อปัญหาขึ้นแล้วพยายามค้นหาคำตอบ เพื่อสร้างแนวทางการแสวงหาเหตุผลหรือต้นตอของปัญหา

นอกจากกระบวนการสร้างปัญญาความรู้โดยการพัฒนาความคิดในลักษณะการลำดับตามเหตุ-ผล ตั้งปัญหาแล้วแสวงหาคำตอบ ยังมีการพัฒนาความคิดโดยการเรียบเรียงคำสอนที่เป็นไปตามลำดับ การสอนไปตามลำดับนี้เป็นวิธีการที่ถูกต้องในการสร้างความรู้ ในพุทธศาสนาเรียกการสอนไปตามลำดับว่าอนุပ္พพิททา อันเป็นรูปแบบหนึ่งของการสอนพุทธธรรม

อนุပ္พพิททา หมายถึง เทศนาที่แสดงไปโดยลำดับ มี ๕ คือ ทานกถา กล่าวถึงทาน, ศิลกถา กล่าวถึงศีล, สัคคกถา กล่าวถึงสวรรค์, กามาทินวกถา กล่าวถึงโทษแห่งกาม เนกขัมมานิสังสกถา กล่าวถึงอานิสงส์แห่งการออกจากกาม

เทศนาที่แสดงไปโดยลำดับ เพื่อพอกอธรรยาศัยของเวไนยให้หมดจดเป็นขั้นๆ... ในเบื้องต้นทรงแสดงประโยชน์แห่งการให้ เพื่อละความเห็นแก่ตนและความตระหนี่เสียแล้ว มีใจเผื่อแผ่สงเคราะห์ผู้อื่นด้วยกำลังทรัพย์ของตนเอง

ในลำดับนั้นแสดงประโยชน์แห่งศีล คือ ความประพฤติเรียบร้อย เพื่อเว้นจากเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ทำภัยอันตรายให้เกิดขึ้นในหมู่ที่ตนเข้าอยู่ด้วย และเพื่อรู้จักนับถือเขา

ในลำดับนั้นทรงแสดงสมบัติคือความดี ความงาม อันผู้ให้และคนผู้มีศีลจะพึงได้ พึงถึงในมนุษย์โลก ตลอดขึ้นไปถึงสวรรค์ เป็นอัสสาทะ คือ รสอร่อยแห่งกาม เพื่อเห็นอานิสงส์แห่งทานและศีลยิ่งขึ้น

ในลำดับนั้น ทรงแสดงอาทีนพแห่งกามว่า แม้ให้สุขโดยประการแต่ก็ยังไม่ดีด้วยทุกข์ต่าง ๆ ไม่ควรเพลิดเพลินโดยส่วนเดียว ควรเบื่อหน่ายด้วยเหมือนกัน

ในที่สุดทรงแสดงอานิสงส์แห่งความออกจากกาม คือ ทำจิตไม่ให้หมกมุ่นอยู่ในกาม เพื่อยังฉันทะให้เกิด คนผู้ไม่เห็นแก่ตัว ให้ทรัพย์ของตนเกื้อกูลผู้อื่น มีศีลประพฤติเรียบร้อย ไม่ทำร้ายเขา และไม่เออหยิ่ง ตั้งตนได้ในกามสมบัติแล้ว ไม่เพลิดเพลिनหมกมุ่นอยู่ในนั้น ยังแลเห็นโทษและเบื้อหน้าย มุ่งสุขอันสงบยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก เป็นผู้ควรรับเทศนาอย่างสูง คือ อริยสัจ เหมือนผ้าอันพอกหมคจดแล้ว ควรรับน้ำย้อมมีประการต่าง ๆ สุดแต่ผู้ย้อมจะน้อมไปฉะนั้น⁵²

ปัญญาความรู้้อาจเกิดได้ด้วยแนวทางของอนุปฺพพิททา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงกล่าวถึงเมื่อให้ความหมายเกี่ยวกับปัญญาว่า

ปัญญาในแง่หนึ่ง ได้แก่วุจฺจกความเป็นไปแห่งธรรมดาโดยเห็นเหตุและเห็นผล เห็นปลาย เช่น แสดงอนุปฺพพิททา คือ เทศนาไปตามลำดับ แสดงทานให้รู้จักรมีใจเผื่อแผ่ไม่เห็นแก่ตัวก่อน แสดงศีลให้รู้จักรักษามารยาทเรียบร้อย แสดงผลข้างดีแห่งกามอันจะพึงได้ด้วยความเผื่อแผ่และประพฤติเรียบร้อย แสดงโทษแห่งกามอันแกมอยู่กับข้างผลร้าย และแสดงอานิสงส์แห่งความออกจากกาม ไปตามลำดับกัน⁵³

การสอนอย่างมีลำดับพัฒนาความคิดอย่างเป็นระบบ เป็นกลวิธีโน้มน้าวความคิด สร้างศรัทธา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างชัดเจน ตัวอย่างจากพระสูตรกล่าวถึงลักษณะของการสอนอย่างมีลำดับ

ในอุทายีสสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนท์เรื่องการแสดงธรรม ว่าการแสดงธรรมแก่ผู้อื่นมิใช่ทำได้ง่าย ภิกษุเมื่อจะแสดงธรรมแก่ผู้อื่น พึงตั้งธรรม 5 ประการไว้ในตน แล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ธรรม 5 ประการ ได้แก่

- ๑ เราจักแสดงธรรมไปตามลำดับ
- ๒ เราจักแสดงอ้างเหตุ
- ๓ เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู
- ๔ เราจักเป็นผู้ไม่เพ่งอามิสแสดงธรรม
- ๕ เราจักไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น⁵⁴

⁵² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, หน้า 24.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 296.

⁵⁴ อุทายีสสูตร, พระสุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย เล่ม 22, หน้า 263.

ในอุปาลีสสูตร พระพุทธองค์ได้เทศนาสอนพระอุบาลี ซึ่งปรารถนาจะวิเวกในป่า พระองค์เห็นว่ายังเป็นสิ่งลำบากสำหรับพระอุบาลี เพราะจิตของพระอุบาลียังถึงสมาธิ อาจทำให้ ฟุ้งซ่านได้ การสอนหรือฝึกกรรมต้องค่อยเป็นค่อยไป เปรียบเหมือนเด็กอ่อนยังนอนหงาย เล่นมูตร แลดูของตอน เมื่อเจริญขึ้น อินทรีย์แก่กล้าก็เล่นเครื่องเล่นของเด็ก เมื่อเจริญขึ้นอีก ก็บำเรอตนด้วย รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย อันนำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ซึ่งเป็นการเล่นที่ละเอียด ประณีตขึ้นเรื่อย ๆ⁵⁵ จะเห็นว่าเป็นลำดับของการเติบโต พระพุทธองค์เห็นว่า การฝึกกรรมจะต้องมี ลำดับและค่อยเป็นค่อยไป จึงจะเกิดประโยชน์สูงสุด

การสอนแบบอนุพุทฺธิกถาหรือการสอนอย่างเป็นไปตามลำดับนั้น เป็นวิธีการ เรียนการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าเป็นแนวทางที่ถูกต้องเพื่อให้เกิดปัญญาความรู้ แม้ว่าจะเป็น วิธีการสอนโดยธรรมชาติอยู่แล้ว แต่ผู้วิจัยเห็นว่า การสอนไปตามลำดับในโครงสร้างของปุจฉา- วิสัชนาจะช่วยเสริมการสอนอย่างเป็นลำดับให้โดดเด่นชัดเจนยิ่งขึ้น การสอนอย่างเป็นลำดับใน พระไตรปิฎกอาจเป็นการบรรยายธรรมไปตามลำดับเนื้อหาเท่านั้น แต่เมื่อมีการสอนเนื้อหาธรรมะ อย่างเป็นลำดับในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาด้วยรูปแบบของปุจฉา-วิสัชนา จะทำให้สาระธรรมนั้น โดดเด่นชัดเจนยิ่งขึ้น ปุจฉา-วิสัชนาที่มีลักษณะการสอนอย่างเป็นลำดับนี้ เป็นปุจฉา-วิสัชนาที่ละ ปัญหาเพื่อสร้างความเข้าใจที่แจ่มชัดในแต่ละข้อก่อน แล้วจึงวิสัชนาในหัวข้อต่อ ๆ ไป จนนำไปสู่ ความเข้าใจสาระธรรมทั้งหมด

ตัวอย่างจากศรีวิชัยชาดก เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการสอนธรรมแบบอนุพุทฺธิกถา ซึ่งมีเนื้อความเดียวกันกับปฐมสมโพธิกถา กล่าวคือ สอนอย่างเป็นลำดับตามเนื้อหา เริ่มจาก การสอนเรื่อง ทาน ศีล สวรรค์ อานิสงส์การออกบวช และสอนเรื่องนิพพานเป็นที่สุด ความหมาย ของการสอนอย่างมีลำดับหรืออนุพุทฺธิกถาตามที่พระพุทธเจ้ากล่าว และกรมพระยาวชิรญาณ วโรสได้ให้ความหมายไว้ว่า นอกจากจะกล่าวถึงในแง่กลวิธีหรือวิธีการในการสอนธรรมแล้ว อนุพุทฺธิกถายังหมายถึงเนื้อหาของธรรมะที่ต้องลำดับไปตามขั้นตอนความยากง่าย หรือพื้นฐาน ไปสู่ความลึกซึ้ง ดังนั้นการสอนไปตามลำดับนี้จึงมีนัยสื่อถึงทั้งเนื้อหาและกลวิธี อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าปุจฉา-วิสัชนาได้เป็นกลวิธีที่ช่วยให้การสอนอย่างมีลำดับชัดเจนขึ้น สอดคล้องกับ แนวคิดที่ว่าปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีพัฒนาความคิด

ตัวอย่างจากศรีวิชัยชาดก กล่าวถึงเนื้อหาที่เป็นไปตามลำดับหรืออนุพุทฺธิกถา คือ ทาน ศีล สวรรค์ อานิสงส์ของการออกบวช และนิพพาน ดำเนินเนื้อหาไปตามนี้ แต่สิ่งที่น่าสนใจคือ ในการสอนได้ใช้กลวิธีปุจฉา-วิสัชนาธรรมะแต่ละข้อให้กระจ่างก่อน แล้วจึงปุจฉา-วิสัชนาในข้อ ต่อ ๆ ไปจนถึงที่สุด เป็นปุจฉา-วิสัชนาระหว่างพระโพธิสัตว์กับพราหมณ์ซึ่งไม่เชื่อในเรื่อง ศีล ทาน สวรรค์ อานิสงส์การออกบวช และนิพพาน พระโพธิสัตว์จึงต้องใช้ปุจฉา-วิสัชนาช่วยให้พราหมณ์

⁵⁵ อุปาลีสสูตร, พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เล่ม 24, หน้า 232-240.

ละทิวิมานะในความเชื่อของตน และนำไปสู่ความเข้าใจพุทธธรรมแต่ละข้ออย่างชัดเจนจนสิ้นข้อสงสัย

1. ปุจฉา-วิสัชนาลักษณะอนิสงส์ของท่าน จุดมุ่งหมายของพราหมณ์ที่ถามคือ ต้องการทดสอบและเอาชนะศรวิชัย ศรวิชัยจึงได้วิสัชนาเพื่อกำจัดทิฐิแห่งพราหมณ์นั้นก่อน

พราหมณ์	ท่านมีอนิสงส์อย่างไร
ศรวิชัย	ฉันเชื่อว่าท่านมีอนิสงส์มาก คือปิดเสียซึ่งประตูอบาย เป็นเหตุที่จะถึงสวรรค์ กระทำซึ่งผลต่อไป แลเป็นเหตุที่จะถึงพระนิพพาน
พราหมณ์	ท่านเป็นของปิดประตูอบายเสียได้หรือพระพุทธเจ้าข้า
ศรวิชัย	ได้สิท่าน
พราหมณ์	อบายเป็นอย่างไพระพุทธเจ้าข้า
ศรวิชัย	อบายสี่มีนรกเป็นคั่น
พราหมณ์	บุคคลไม่ให้ท่านแล้วเป็นคั่นเกิดในนรกหรือพระเจ้าข้า
ศรวิชัย	อย่างนั้นสิท่าน
พราหมณ์	อบายไม่มีพระพุทธเจ้าข้า ถ้าว่าอบายมี พวกญาติของเราทั้งหลายหรือใคร ๆ มีประโยชน์เกื้อกูลแก่เราทั้งหลาย ครั้นบังเกิดในอบายนั้น เมื่อเสวยทุกข์ใหญ่ จะพึงสั่งสอนเราทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายอย่าทำบาปจงให้ท่านรักษาศีล เราทั้งหลายเป็นผู้ไม่ได้ให้ท่าน จึงเสวยทุกข์ในอบาย ท่านทั้งหลายอย่าพึงเป็นเหมือนพวกเรา บรรดาบุคคลที่ตายไปในกาลก่อน บุคคลผู้หนึ่งไม่เคยกลับมาบอก อีกประการหนึ่ง ข้าพระองค์ได้ว่าไว้แก่คนใช้คนหนึ่งผู้ไม่ได้ให้ท่าน ผู้ไม่ได้รักษาศีลว่า ถ้าเจ้าตายจากที่นี่ไปบังเกิดในนรก เห็นทุกข์ในนรกนั้นแล้วจงบอกข้า ถ้าทุกข์มีข้าจะได้ไม่ทำบาปทั้งหลาย คนใช้นั้นตายไปแล้วก็มีได้กลับมาบอก เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จึงกล่าวว่านรกไม่มี ท่านเป็นของเปล่า บาปไม่มีผล ⁵⁶
ศรวิชัย	เราจะอุปมาให้ฟัง ต่างว่าบุตรของคหบดีคนหนึ่งมีอยู่ คหบดีนั้นได้พูดกับบุตรนั้นว่า เราทั้งหลายไม่เคยรู้จักความมีทุกข์ในเรือนจำของ

⁵⁶ เนื้อความในปุจฉา-วิสัชนาเรื่องอนิสงส์ของท่าน กับเรื่องสวรรค์ เหมือนกับปายาสสูตร ทีมนิกายพระเจ้าปายาสีมิทิวิมานะ ไม่เชื่อผลวิบากกรรม ไม่เชื่อโลกนี้หรือโลกอื่น พระกัสสปะจึงต้องวิสัชนาด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้พระเจ้าปายาสิจำนนในที่สุด ดูเรื่องปายาสสูตร ในบทที่ 2, หน้า 9-16.

พระราชาก็เจ้าทำความผิดต่อพระราชาก็ จักยังเจ้าให้ถึงทุกข์ในเรือนจำนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ เจ้ารู้จักทุกข์ในเรือนจำนั้นแล้ว จงบอกแก่เรา บุตรคหบดีนั้นทำความผิดต่อพระราชามีประการต่าง ๆ ราชบุรุษทั้งหลายจับตัวบุตรคหบดีนั้น ได้แสดงแก่พระราชาก็ ให้จำบุตรคหบดีนั้นไว้ในเรือนจำ บุตรคหบดีนั้น เสวยทุกข์เป็นอันมาก อยู่ในเรือนจำนั้นนาน ญาติทั้งหลายไม่เห็นบุตรคหบดีนั้น ๆ ออกจากเรือนจำตามชอบใจของตนแล้วจักบอกทุกข์ของตนแก่ญาติทั้งหลาย หรือ

- พราหมณ์ จักไม่บอกเลยพระพุทเจ้าข้า
 ศรีวิชัย ถ้าอย่างนั้นเรือนจำก็ไม่มี ทุกข์ในเรือนจำนั้นก็ไม่มีหรือ
 พราหมณ์ เรือนจำมี ทุกข์ในเรือนจำนั้นก็ยังมีพระพุทเจ้าข้า
 ศรีวิชัย เหตุไฉนบุตรของคหบดีนั้น ไม่มาบอกแก่ญาติทั้งหลายเล่า
 พราหมณ์ ข้อนั้นมีอันไม่ควรกลับเป็นเหตุที่ตั้งพระพุทเจ้าข้า
 ศรีวิชัย นี่แหละ สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ทำกรรมเป็นบาปแล้วเกิดในนรก ถ้าเมื่ออยากจะกลับมาบอกแก่ญาติทั้งหลาย ก็กลับมาหาได้ไม่ ข้อนั้นมีอันไม่ควรกลับเป็นเหตุ ฉะนั้น
 พราหมณ์ ถ้านรกมี แลทานเป็นของปิดประตูบายได้ ก็ทานนั้นเป็นเหตุให้ถึงสวรรค์ได้หรือ
 ศรีวิชัย ได้ซิท่านอาจารย์⁵⁷

ปุจฉา-วิสัชนาอนุพุทธิกถาในศรีวิชัยชาดกเริ่มต้นด้วยการปุจฉา-วิสัชนาอันสงัดของการทำทานซึ่งพราหมณ์ไม่เชื่อว่ามี ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีดำเนินเรื่องซึ่งปรากฏทั้งการถามอย่างตรงไปตรงมา ให้พราหมณ์เป็นฝ่ายแสดงความคิดเห็นของตนออกมา ซึ่งพราหมณ์เห็นว่าอันสงัดของท่านไม่มี เพราะไม่มีผู้ใดกลับมาบอก แล้วศรีวิชัยจึงอธิบายความเห็นผิคนั้นด้วยความเปรียบว่าเหมือนคนติดคุกที่ไม่อาจบอกความทุกข์นั้นแก่ญาติตน ศรีวิชัยได้ปุจฉาโดยการย้อนถามว่า การที่ไม่บอกความทุกข์ในคุกแก่ผู้อื่นแปลว่าไม่มีคุกไซ้หรือไม่ พราหมณ์กล่าวว่าไม่ใช่ คุณนั้นมีอยู่ พระองค์จึงเปรียบให้เห็นจากคำยืนยันของพราหมณ์เองว่า การที่ไม่มีญาติที่ตายไปแล้วกลับมาบอกอันสงัดของท่านไม่ได้หมายความว่าอันสงัดของท่านไม่มี จากนั้นพราหมณ์ได้ปุจฉาเรื่องสวรรค์ และศรีวิชัยได้พยายามวิสัชนาเพื่อให้พราหมณ์เข้าใจและยอมจำนน

⁵⁷ ศรีวิชัยชาดก, หน้า 118-119.

- พราหมณ์ อะไรชื่อว่าสวรรค์พระพุทธเจ้าข้า
- ศรวิชัย เทวโลกของท่านอาจารย์ ชื่อว่าสวรรค์
- พราหมณ์ ชื่อว่าสวรรค์แลความถึงสวรรค์ไม่มีพระพุทธเจ้าข้า ถ้าสวรรค์มีอยู่
ไซร์ พวกญาติเราทั้งหลายบังเกิดในสวรรค์ พึงเห็นสุขมากแล้ว
กลับมาบอกแก่เราทั้งหลายว่า เราทั้งหลายเสวยสุขในสวรรค์เห็นปาน
นั้น ท่านทั้งหลายควรทำบุญให้เป็นเช่นพวกเรา บรรดาบุคคล
ทั้งหลายตายไปในกาลก่อน บุคคลผู้หนึ่งกลับมาบอกไม่มีเลย ข้า
พระองค์ได้กล่าวกะสหายคนหนึ่งผู้ให้ท่านแลรักษาศีลว่า ถ้าท่าน
บังเกิดในสวรรค์เสวยสุขในสวรรค์นั้นแล้ว จงกลับมาบอกแก่เรา
สหายนั้นตายไปแล้วก็ไม่กลับมาบอกอะไรสักหน่อย เพราะเหตุนั้น
ข้าพระองค์กล่าวว่าสวรรค์ไม่มี สุขในสวรรค์นั้นไม่มี
- ศรวิชัย ต่างว่าบุตรเศรษฐีคนหนึ่งทำความผิดต่อพระราชาน้อยหนึ่ง ราช
บุตรจับตัวได้แสดงแก่พระราชฯ ตรีสั่งให้ขังในเรือนจำ บุตร
เศรษฐีนั้นเสวยทุกข์เป็นอันมากในเรือนจำนั้น ไม่แต่บุตรเศรษฐีคน
เดียว ซึ่งเสวยทุกข์เป็นอันมากในเรือนจำนั้น พวกนั้นจึงว่าบุตร
เศรษฐีนั้นว่า ท่านมีทรัพย์สมบัติมาก ถ้าท่านพ้นจากเรือนจำนี้แล้ว
ได้รับที่เศรษฐีจึงบอกแก่เราทั้งหลายด้วย ครั้นกาลต่อมาบุตรเศรษฐี
นั้นทำลายเรือนจำหนีไปได้ด้วยอุบายอันหนึ่ง ไปสู่ตระกูลของคน
ได้รับที่เศรษฐีเสวยสุขเป็นอันมาก บุตรเศรษฐีนั้นกลับมาบอกแก่ชน
เหล่านั้นอีกหรือท่านอาจารย์
- พราหมณ์ ไม่กลับมาบอกเลยพระพุทธเจ้าข้า
- ศรวิชัย ถ้าเช่นนั้นเรือนจำไม่มี ตระกูลเศรษฐีเป็นสุขก็ไม่มีหรือท่าน
อาจารย์
- พราหมณ์ มีพระพุทธเจ้าข้า
- ศรวิชัย เหตุไรบุตรเศรษฐีนั้นไม่กลับมาบอกเล่าท่านอาจารย์
- พราหมณ์ ความที่บุคคลพ้นจากสถานที่ลำบากแล้ว ถึงสถานที่สุขสำราญ จะ
กลับมาอีกไม่ใช่ง่ายพระพุทธเจ้าข้า
- ศรวิชัย นี่แหละท่านอาจารย์ ขึ้นชื่อว่ามนุษย์โลกประกอบด้วยทุกข์
ประกอบด้วยความคับแค้น ความที่บุคคลพ้นจากมนุษย์โลกนี้ ถึง
สวรรค์ แล้วจะกลับมาอีกไม่ใช่ง่ายท่านอาจารย์
- พราหมณ์ ถ้าสวรรค์แลสุขในสวรรค์นั้นมิอยู่ บุคคลให้ท่านได้เสวยผลต่อไป
หรือพระพุทธเจ้าข้า

ศรีวิชัย

อย่างนั้นซิท่านอาจารย์⁵⁸

ปฐจา-วิชันนาเรื่องสวรรค์อันเป็นผลจากการให้ทานนี้ เหมือนกันกับปฐจา-วิชันนาเรื่องอานิสงส์ของท่าน คือการที่ศรีวิชัยให้พรหมณ์ได้แสดงความคิดเห็นของตนเองก่อนว่าเป็นพรหมณ์เชื่อว่าสวรรค์ไม่มีเพราะไม่มีญาติกลับมาบอก ศรีวิชัยจึงเปรียบเทียบแล้วข้อนถามว่าบุตรเศรษฐีเมื่อพ้นจากทุกข์ ได้เสวยสุขในที่เศรษฐีแล้วจะกลับมาในคุกอีกหรือไม่ พรหมณ์กลับตอบว่าไม่กลับไปคุกอีกเพราะพ้นจากทุกข์แล้ว ศรีวิชัยจึงวิชันนาว่าเหมือนคนที่ตายไปอยู่ในสวรรค์ย่อมไม่อยากจะกลับมายังโลกที่เต็มไปด้วยทุกข์นี้ จากนั้นพรหมณ์ได้ปฐจาเรื่องผลแห่งทาน ต่อไปซึ่งเป็นคำถามต่อเนื่อง

- พรหมณ์ อะไรชื่อว่าผลต่อไปพระพุทธเจ้าข้า
- ศรีวิชัย โภคสมบัติชื่อว่าผลแห่งทานซิท่านอาจารย์ เพราะว่าบุคคลให้ทานในภพนี้ ย่อมเสวยสมบัติใหญ่ในภพทั้งหลายอีก
- พรหมณ์ วิบากของท่านไม่มีพระพุทธเจ้าข้า ของ ๆ คนที่บุคคลให้แก่ผู้อื่น บุคคลจะได้หรือ ให้แล้วก็เปล่าทั้งนั้น
- ศรีวิชัย ชวานามีอยู่ไม่ใช่หรือท่านอาจารย์
- พรหมณ์ มีพระพุทธเจ้าข้า
- ศรีวิชัย ชวานาเหล่านั้นถือเอาพืชเป็นอันมาก หว่านในนาที่เต็มไปด้วยเปลือกตมแล่น้ำ เหตุไฉนชวานาเหล่านั้นเป็นผู้กล้าทำอย่างนี้
- พรหมณ์ เขาทำอย่างนั้นเพราะหวังผลต่อไปพระพุทธเจ้าข้า
- ศรีวิชัย เขาชนพืชที่หว่านลงในนาเป็นอันมาก ขึ้นฉางจนเต็มอีกหรือท่านอาจารย์
- พรหมณ์ เขาไม่ได้พืชที่หว่านเหล่านั้นเลยพระพุทธเจ้าข้า
- ศรีวิชัย ถ้าเช่นนั้นพืชที่เขาหว่านก็ไม่มีผลหรือท่านอาจารย์
- พรหมณ์ มีซิพระพุทธเจ้าข้า เพราะว่าถึงเขาไม่ได้พืชที่หว่านเหล่านั้น เขาก็ได้พืชที่เกิดขึ้นแล้วจากพืชที่หว่านเหล่านั้นเป็นอันมาก จนชนขึ้นเต็มในฉาง
- ศรีวิชัย นี่แหละท่านอาจารย์ ข้อที่กล่าวมาฉนใด ก็เหมือนกับบุคคลมีศรัทธาเลื่อมใส เชื่อโดยชอบ เป็นคนกล้าเกินเปรียบ รู้ว่าท่านเราให้แล้ว เราจักได้ผลเหลือเกินจากทานที่เราให้แล้วนี้ จึงหว่านทานเป็นของตนใน

⁵⁸ ศรีวิชัยชาตก, หน้า 120-121.

บุญเขตทั้งหลาย ทายกเหมือนชวานา ศรัทธาเหมือนความที่ชวานา
เชื่อแล้วแล กล่าวปฏิคาหกเหมือนนา ไทยธรรมเหมือนพีช
พราหมณ์ ทานชื่อว่าเป็นของไม่เปล่าละพระพุทธรเจ้าข้า ก็แต่ท่านเป็นเหตุให้
ถึงพระนิพพานหรือ
ศรีวิชัย ให้ถึงชิตานอาจารย์⁵⁹

ศรีวิชัยวิชันนากำจัดความเชื่อของพราหมณ์ที่เชื่อว่าเป็นของให้เปล่า โดย
เปรียบเทียบกับการทำงานว่ายอมได้ผลมาก เหมือนการทำงานที่ได้ผลมากเช่นกัน ทำให้พราหมณ์
เริ่มเข้าใจและเห็นตามที่ศรีวิชัยกล่าว ในที่สุดศรีวิชัยได้วิชันนาเรื่องนิพพานอันเป็นที่สุดแห่ง
อานิสงส์ของการทำทาน จนทำให้พราหมณ์เข้าใจ และยอมรับในที่สุด

พราหมณ์ อะไรชื่อว่าพระนิพพานพระพุทธรเจ้าข้า
ศรีวิชัย สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี ความบริ โภคกามก็ดี ความกินแลความดื่มแลความ
เคี้ยวแลความลิ้มไม่มีในที่ใด ที่นั่นชื่อว่าพระนิพพานชิตานอาจารย์
พราหมณ์ ถ้าเช่นนั้นสุขในพระนิพพานก็ไม่มีชิพระพุทธรเจ้าข้า
ศรีวิชัย ได้ยินว่าอมตย์ของพระราชามีอยู่คนหนึ่ง วันหนึ่งพระราชาตรัสกะ
อมตย์นั้นว่า เจ้าจงเสวยกามารมณ์เล่นตามสบาย 7 วัน ในวันที่ครบ
7 เราจะประหารชีวิตเจ้าเสีย อมตย์นั้นเมื่อเสวยสิริทั้งปวง รว
กะสิริในความเป็นพระราชาสิ้น 7 วัน ความทุกข์ถึงจะต้องตายหรือ
ความสุขส่วนเดียวมี แก่อมตย์นั้นซึ่งเล่นแลรื่นรมย์อยู่
พราหมณ์ ความสุขส่วนเดียวไม่มีเลยพระพุทธรเจ้าข้า มีแต่ภัย มีแต่โศก มีแต่
ปริเทวะ
ศรีวิชัย เมื่อเป็นเช่นนี้ ในวันที่ 7 พระราชาให้เรียกอมตย์นั้นมารับสั่งว่าเจ้า
อย่ากลัวเลย ข้าไม่ฆ่าเจ้า ๆ จงชวนขวายในการเล่นไปอยู่ตามสบาย
สิ้น 7 วันเถิด อมตย์นั้นสิ้นความระแวงต่อราชทัณฑ์ไปนอนตาม
สบาย เมื่ออมตย์นั้นนอนหลับอยู่ กิจทั้งหลายมีอันกินแลอันดื่ม แล
อันเคี้ยว แลอันบริโภคกามคุณยอมไม่มี ความนอนหลับเป็นสุขส่วน
เดียวไม่ใช่หรือ
พราหมณ์ เป็นอย่างนั้นพระพุทธรเจ้าข้า

⁵⁹ ศรีวิชัยชาดก, หน้า 121-122.

- ศรีวิชัย ความสุขในโลกเปรียบเหมือนการเล่นดิน 7 วันของอมาตย์นั้น
ความสุขข้ามขึ้นจากโลก กล่าวคือความสุขในพระนิพพาน เปรียบ
เหมือนความสุขของอมาตย์ผู้ห้อยลงสู่ความหลับนั้น
- พราหมณ์ เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านชื่อว่ามีผลมาก มีอานิสงส์มากละพระพุทธเจ้าข้า
ท่านควรให้ตามสมควร ไม่ควรให้เกินเกินมีเพลาคักด้วยบรรทุก
หนักเกิน เรือย่อมจมด้วยทรัพย์เพียบเกิน ชนย่อมตายด้วยกินเกิน
เรือนย่อมพังด้วยรองรับทรัพย์ไว้เกินฉันทใด ทายกทั้งหลายฉิบหาย
ฉันทนั้นพระพุทธเจ้าข้า
- ศรีวิชัย คำของท่านไม่เป็นเช่นนั้นท่านอาจารย์ เพราะว่าพระจันทร์ย่อม
ไพโรจน์สว่างระมีดาวทั้งหลาย แก้วมณีโชติย่อมสว่างกว่าแก้วมณี
ทั้งหลาย พระราชย่อมรุ่งเรืองเกินกว่ามนุษย์ทั้งหลาย บัณฑิตย่อม
รุ่งเรืองยิ่งกว่าคนพาลทั้งหลายฉันทใด บุคคลย่อมถึงสถานที่ไม่เคยถึง
ด้วยการให้เกินฉันทนั้น⁶⁰

ปจฺจนา-วิสัชนาในเรื่องนิพพานนี้ ทำให้พราหมณ์เชื่อถึงอานิสงส์ของการให้ทาน ปจฺจนา-วิสัชนาได้สร้างความรู้ที่ถูกต้องชัดเจนให้แก่พราหมณ์จนไม่อาจโต้แย้งได้ และเข้าใจในที่สุด ตัวอย่างจากศรีวิชัยชาดก แสดงให้เห็นกระบวนการปจฺจนา-วิสัชนาที่มีลักษณะการสอนไปตามลำดับทั้งในแง่เนื้อหา และกลวิธี กล่าวคือปจฺจนา-วิสัชนาได้เข้ามาทำหน้าที่ในการสร้างความรู้ความกระจ่างให้แก่ธรรมะแต่ละข้ออย่างเป็นลำดับ ตั้งแต่เรื่อง ทาน อานิสงส์การทำทาน สวรรค์ และนิพพานอันเป็นที่สุด

จากตัวอย่างนี้เราอาจพิจารณาได้ทั้งในแง่ที่เนื้อหาที่กล่าวถึงนั้นมีลักษณะการสอนอย่างเป็นลำดับถึงเหตุและผลอันเกิดจากการทำทาน เนื้อหาการสอนนี้เป็นเรื่องที่สามารถทำให้พุทธสาวกสามารถบรรลุนิพพานได้ เช่น ขสบุตร เมื่อได้ฟังเทศนาเรื่องอนุปปพิภกาแล้วบรรลุนิพพาน แต่จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ปจฺจนา-วิสัชนาได้ทำหน้าที่ในการสร้างความเข้าใจที่ชัดเจนมากกว่าการบรรยายทั่วไป แต่ละข้อธรรมจะปจฺจนา-วิสัชนาให้ความกระจ่างชัดทีละข้อ ให้หมดความสงสัยแล้วจึงปจฺจนา-วิสัชนาในข้อต่อ ๆ ไปตามลำดับ เมื่อปจฺจนา-วิสัชนาเสร็จสิ้นทั้งหมดแล้ว ปัญญาความรู้ย่อมเกิดขึ้นได้ โดยผ่านกระบวนการปจฺจนา-วิสัชนานี้ ความคิดจึงพัฒนาไปอย่างเป็นลำดับ ทำให้ผู้รับสารค่อย ๆ พัฒนาการเข้าใจอย่างรู้เหตุ-รู้ผล รู้ความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันของเนื้อหาสาระธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสอนอย่างเป็นลำดับโดยรูปแบบปจฺจนา-วิสัชนา ทำให้แต่

⁶⁰ ศรีวิชัยชาดก, หน้า 123-124.

ละปัญหาที่มีความเด่นชัด กำหนดให้ปุจฉา-วิสัชนาให้เสร็จสิ้นไปที่ละปัญหา เพื่อความเข้าใจธรรมะ
ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน โดยรวมทั้งหมด

ปุจฉา-วิสัชนาจึงเป็นกลวิธีที่ทำให้สาระธรรมที่สอนมีความโดดเด่น ชัดเจนขึ้น
เป็นการจัดระบบของการอธิบายธรรมเพื่อพัฒนาความคิดได้อย่างน่าสนใจ ทำให้เห็น
นัยสำคัญที่ผู้แต่งได้เลือกใช้ปุจฉา-วิสัชนาเพื่อสื่อสารพุทธธรรมเพื่อประสิทธิภาพในการพัฒนา
ความคิดไปสู่ความรู้ที่กระจ่างชัด

5.2.5 ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีกำจัดทิฐิมานะ

พุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่าปัญญาความรู้สามารถกำจัดอวิชชาหรือทิฐิมานะได้อย่าง
สมบูรณ์ ในพระสูตร พระพุทธเจ้าทรงใช้ปุจฉา-วิสัชนา ตามคำถามนำเพื่อให้ภิกษุที่เข้าใจผิด เห็น
ความบกพร่องของตน จะเห็นว่าภิกษุเหล่านั้นต่างเชื่อมั่นในทิฐิและความคิดของตน พระพุทธเจ้า
ทรงใช้วิธีปุจฉา-วิสัชนาเพื่อทำลายทิฐิมานะ ก่อนที่พระองค์จะทรงสอนธรรมะที่ถูกต้อง
เพราะฉะนั้นชุดของคำถามแรกจึงเป็นการถามเพื่อให้ภิกษุได้เผยแสดงความคิดของตนต่อพระองค์
เพื่อพระองค์จะได้ทรงแก้ไข และกำจัดความหลงผิดหรืออวิชชาของผู้นั้นให้หมดไป

อวิชา ได้แก่ ความเขลา ความไม่รู้แจ้ง ความหลงผิด อวิชาทำให้ปุถุชนเป็นดูคน
ตาบอด ข่อมสร้างหรือจับฉวยทิฐิอื่นโดยไม่รู้ว่ามีผิด แล้วยึดถือไว้อย่างเหนียวแน่น อวิชาเป็นสาเหตุ
อย่างหนึ่งของทิฐิ⁶¹

ทิฐิมิ 2 ประเภท ได้แก่ สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ และมิจฉาทิฐิ คือความเห็นผิด
ในระดับความรู้โลกียะนั้น สัมมาทิฐิ และมิจฉาทิฐิมิลักษณะที่ตรงกันข้ามกัน โลกียีสัมมาทิฐิ เกิด
จากรักความเข้าใจเหตุผลโดยอาศัยการอบรม ปลูกฝัง สืบทอดกันมาในสังคม ความรู้ความ
เข้าใจตามหลักศาสนาช่วยให้เกิดความประพฤติดี ประพฤติชอบ และดำเนินชีวิตที่ดีงาม ทำให้
สังคมสงบเรียบร้อย คงอยู่ร่วมกันร่มเย็นเป็นสุข ส่วนโลกียมิจฉาทิฐิเป็นไปในทางตรงกันข้าม ⁶²
มิจฉาทิฐิเป็นบ่อเกิดของพฤติกรรมที่ผิด เนื่องจากจิตเริ่มต้นด้วยการคิดหรือมโนกรรม แล้วจึง
แสดงออกด้วยการพูดและการกระทำ แต่เนื่องมาจากมโนกรรมไม่บริสุทธิ์ ขาดโยนิโสมนสิการ ไม่
ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยดี ทำให้หมุนไปในทางผิด ถูกมิจฉาทิฐิครอบงำ พฤติกรรมที่แสดงออกจึง
กลายเป็นโทษที่ไม่น่าปรารถนา⁶³

⁶¹ วิจิตร เกิดวิสิษฐ์, ปรัชญานอกพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก (กรุงเทพฯ: คณะอักษร-
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 11.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

ปัจจัยที่สำคัญในการกำจัดทิฐิมานะเพื่อให้เกิดสัมมาทิฐิคือ การมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยสองประการ ได้แก่

1. ปัจจัยภายนอก เรียกว่า ปรโตโมสะ หมายถึง เสี่ยงจากผู้อื่น หรือเสี่ยงบอกจากผู้อื่น ได้แก่ การรับถ่ายทอดหรืออิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น พ่อแม่ ครู เพื่อน หนังสือ และวัฒนธรรม ซึ่งให้ข่าวสารที่ถูกต้อง สั่งสอน อบรม แนะนำ ชักชวนไปในทางที่ดีงาม
2. ปัจจัยภายใน เรียกว่า โยนิโสมนสิการ แปลว่าการทำในใจโดยแบบคาย หมายถึง การคิดถูกวิธี ความรู้จักคิดหรือคิดเป็น⁶⁴

ปัจจัยทั้ง 2 นี้จากกล่าวได้ว่าเป็นพื้นฐานสำคัญของการคิดให้เกิดความรู้อันนำไปสู่การกำจัดอวิชาและทิฐิมานะได้ทางหนึ่ง

จากวรรณคดีชาดกเป็นตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ทิฐิมานะถูกกำจัดไปได้ด้วยปัญญาความรู้ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวละครในกระบวนการปุจฉา-วิสัชนาแสดงให้เห็นว่า ตัวละครที่มีอวิชาได้รับการขัดเกลาด้วยวิสัชนาคำตอบที่ถูกต้อง จนไม่อาจแย้งได้ ทำให้เกิดการยอมรับความรู้พุทธธรรมในที่สุด กล่าวได้ว่าปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีกำจัดทิฐิมานะของคน เพราะปุจฉา-วิสัชนาเป็นการหาความรู้ที่ถูกต้องโต้แย้งหักล้างกันด้วยเหตุผล ปุจฉา-วิสัชนาในแง่นี้ ผู้ถามจะพยายามให้ผู้ตอบได้แสดงความคิดเห็นของตนก่อน แล้วจึงเสนอความเห็นเพื่อหักล้างความคิดที่ไม่ถูกต้องของผู้ที่ไม่เชื่อ วิธีหักล้างความคิดอย่างหนึ่งคือ การให้ฝ่ายตรงกันข้ามตอบตามข้อเสนอ ตัวอย่างเช่น ปุจฉา-วิสัชนาระหว่างพระโพธิสัตว์ศรีวิชัยกับพราหมณ์ ซึ่งไม่เชื่อว่าการให้ทานจะมีผล

พราหมณ์	อะไรชื่อว่าผลต่อไปพระพุทเจ้าข้า
ศรีวิชัย	โภคสมบัติชื่อว่าผลแห่งทานซิท่านอาจารย์ เพราะว่าบุคคลให้ทานในภพนี้ ย่อมเสวยสมบัติใหญ่ในภพทั้งหลายอีก
พราหมณ์	วิบากของท่านไม่มีพระพุทเจ้าข้า ของ ๆ คนที่บุคคลให้แก่ผู้อื่น บุคคล จะได้อีกหรือ ให้แล้วก็เปล่าทั้งนั้น
ศรีวิชัย	ชวานามืออยู่ไม่ใช่หรือท่านอาจารย์
พราหมณ์	มีพระพุทเจ้าข้า

⁶⁴ พระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปุตฺโต), วิธิตตามหลักพุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2542),

- ศรีวิชัย ขวานาเหล่านั้นถือเอาพืชเป็นอันมาก หว่านในนาที่เต็มด้วยเปลือก
 ตมแล่น้ำ เหตุไฉนขวานาเหล่านั้นเป็นผู้กล้าทำอย่างนี้
- พราหมณ์ เขาทำอย่างนั้นเพราะหวังผลต่อไปพระพุทเจ้าข้า
- ศรีวิชัย เขาชนพืชที่หว่านลงในนาเป็นอันมาก ขึ้นฉางจนเต็มอีกหรือท่าน
 อาจารย์
- พราหมณ์ เขาไม่ได้พืชที่หว่านเหล่านั้นเลยพระพุทเจ้าข้า
- ศรีวิชัย ถ้าเช่นนั้นพืชที่เขาหว่านก็ไม่มีผลหรือท่านอาจารย์
- พราหมณ์ มีชิพระพุทเจ้าข้า เพราะว่าถึงเขาไม่ได้พืชที่หว่านเหล่านั้น เขาก็ได้
 พืชที่เกิดขึ้นแล้วจากพืชที่หว่านเหล่านั้นเป็นอันมาก จนขึ้นเต็มใน
 ฉาง
- ศรีวิชัย นี่แหละท่านอาจารย์ ข้อที่กล่าวมาฉนใด ก็เหมือนกับบุคคลมีศรัทธา
 เลื่อมใส เชื่อโดยชอบ เป็นคนกล้าเกินเปรียบ รู้ว่าทานเราให้แล้ว เรา
 จักได้ผลเหลือเกินจากทานที่เราให้แล้วนี้ จึงหว่านทานเป็นของตนใน
 บุญเขตทั้งหลาย ทายกเหมือนขวานา ศรัทธาเหมือนความที่ขวานา
 เชื่อแล้วแล กล้าปฏิบัติากเหมือนนา ไทยธรรมเหมือนพืช
- พราหมณ์ ทานชื่อว่าเป็นของไม่เปล่าละพระพุทเจ้าข้า ก็แต่ทานเป็นเหตุให้
 ถึงพระนิพพานหรือ
- ศรีวิชัย ให้ถึงชิท่านอาจารย์⁶⁵

จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้ชัดเจนว่าปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีกำจัดทิฏฐิมานะได้ทาง
 หนึ่ง กล่าวคือ ทิฏฐิมานะของพราหมณ์คือการไม่เชื่อว่าการให้ทานจะมีผล พราหมณ์เชื่อว่าการให้
 ทานเป็นของสูญเปล่าไม่มีผลอะไร พระพุทของค์ทรงมุ่งกำจัดทิฏฐิมานะของพราหมณ์ โดยใช้
 ปฏิปุจฉาข้อนถามโดยยกอุปมาเปรียบเทียบเรื่องการหว่านพืชของขวานา ข้อนถามกลับว่าการหว่าน
 พืชของขวานาให้ผลมากยิ่งขึ้นหรือไม่ ซึ่งพราหมณ์ไม่ได้แย้งได้ และเป็นผู้ที่ประจักษ์แจ้งด้วย
 ตัวเองว่า การทำทานย่อมมีผลอันประเสริฐ การตั้งประเด็นจากคำตอบของคำถามนำ เพื่อชักใช้ไล่
 เรียงให้ยอมรับผิด การยกความผิดนั้นแสดงหรือเพื่อชี้ให้เห็นความผิด บอกสิ่งที่ถูก ชี้นำให้ยอมรับ
 ความรู้ที่ถูกต้อง

จากตัวบทวรรณคดีชาดก ย่อมเห็นได้ว่าตัวละครอวิชาได้รับการบอกกล่าวสั่งสอน
 ในทางที่ถูกต้องจากพระโพธิสัตว์ด้วยกรุณา พระโพธิสัตว์ได้ใช้วิธีปุจฉา-วิสัชนาฟอกอัชฌาสัย อัน

⁶⁵ ศรีวิชัยชาดก, หน้า 121-122..

เป็นการสร้างให้ตัวละครที่ยังเข้าใจผิดได้เกิดกระบวนการคิดที่ถูกต้องเกิดขึ้นภายในตัวเอง ซึ่งเป็นปัจจัยภายในของตัวละครเอง กลวิธีปจฺฉา-วิสัยนาเป็นอุบายที่ช่วยให้ความคิดเกิดขึ้นและเห็นจริงตามที่พระโพธิสัตว์สั่งสอน อาศัยปัจจัยภายนอกและด้วยกลวิธีปจฺฉา-วิสัยนา ก่อให้เกิดปัจจัยภายใน และเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในที่สุด

ในชาดกยังพบว่าปจฺฉา-วิสัยนาปัญหาธรรมเกิดขึ้นระหว่างพระโพธิสัตว์กับบัณฑิตอื่น ๆ ที่จะวิสัยนาด้วยคำตอบที่แตกต่างกัน ในแง่หนึ่งการที่บัณฑิตเหล่านั้นได้วิสัยนาคำตอบของตน ซึ่งเป็นคำตอบที่ผิด หน้าที่ของพระโพธิสัตว์คือการแก้ไขความเข้าใจผิดหรือทิฐิมานะของคนเหล่านี้ให้หมดไป อีกทั้งบัณฑิตทั้งหลายมักถามด้วยการมุ่งเอาชนะ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดจากธัญชัยบัณฑิต เช่น สุนทรालยบัณฑิตได้เริ่มถามปัญหาพระโพธิสัตว์ว่าธรรมชาติสิ่งใดเป็นอัสจรรยฺ พระโพธิสัตว์ได้ย้อนถามความเห็นของบัณฑิตทั้งสาม ซึ่งมีคำตอบต่างกันไป

ปริศนา ธรรมชาติสิ่งใดเป็นอัสจรรยฺ

สุนทรालยบัณฑิต ตอบว่า การปฏิสังขาร

อิฏฐารมณบัณฑิต ตอบว่า การสรรเสริญ

อภัยบัณฑิต ตอบว่า การเคารพยำเกรง

ธัญชัยโพธิสัตว์ ตอบว่า กตัญญูกตเวทิต

พระโพธิสัตว์วิสัยนาอรรธาธิบายว่า คำตอบของเหล่าบัณฑิตเป็นคำตอบที่หาแก่นสารมิได้ ธรรมชาติที่เป็นความอัสจรรยฺยังอันประกอบด้วยแก่นสารนั้นควรได้แก่ ความกตัญญูกตเวทิต สภาวะรู้คุณท่าน แล้วกระทำการตอบแทนคุณท่าน บุคคลไม่มีกตัญญูกตเวทิตย่อมถึงความฉิบหาย

เพื่อเอาชนะพระโพธิสัตว์สุนทรालยถามต่อไปว่า แล้วทุกวันนี้ธัญชัยทำคุณแก่พระเจ้าโกรพราช หรือว่าพระเจ้าโกรพราชทำคุณแก่ธัญชัย ธัญชัยตอบว่าเป็นผู้ทำคุณแก่พระมหากษัตริย์ และพระองค์ก็ทำคุณแก่ธัญชัย ถ้อยที่ถ้อยมีคุณแก่กัน สุนทราลยถามต่อว่า ธัญชัยรู้คุณพระมหากษัตริย์หรือพระมหากษัตริย์ไม่รู้คุณธัญชัย ธัญชัยตอบว่า รู้คุณพระมหากษัตริย์ แต่ไม่รู้ว่าพระมหากษัตริย์รู้คุณธัญชัยหรือไม่ สุนทราลยนำคำของธัญชัยไปบอกพระเจ้าโกรพราชโดยใส่ความว่าธัญชัยหาว่าพระเจ้าโกรพราชไม่รู้คุณธัญชัย ทำให้พระเจ้าโกรพราชหลงเชื่อ ค่ายุงและ โกรธธัญชัย

พระโพธิสัตว์วิสัยนาแก้ความเข้าใจผิดของพระเจ้าโกรพราชว่าสุนทราลยสื่อสารผิด พระเจ้าโกรพราชจึงปจฺฉาปัญหาว่า บุคคลเป็นอกตัญญูมิได้รู้คุณท่านนั้น ย่อมถึงความฉิบหายจริงหรือ ธัญชัยยืนยันว่าจริง และวิสัยนาให้ความกระจ่างด้วยการยกนิทานเปรียบเทียบ เรื่องว่าพระโพธิสัตว์เกิดเป็นบุรุษจันฑาล มีมนต์วิเศษทำต้นไม้ให้ออกผลได้ เทวัญจนามาพบเป็นอัสตบุรุษ

ปรารถนาจะได้มนต์จึงเข้าไปปรับใช้จันฑาล จนบุรุษจันฑาลยอมสอนมนต์ให้ แต่มีข้อแม้ว่า ถ้ามีผู้ถามว่าเรียนมาจากที่ไหน ให้ตอบว่าเรียนมาจากบุรุษจันฑาล แต่แท้จริงจันฑาลพอยที่จะบอกว่าเรียนมาจากบุรุษจันฑาล เมื่อพระมหากษัตริย์ถามจึงว่าเรียนมาจากสำนักศึกษาปาโมกข์อาจารย์ มนต์จึงเสื่อมและได้รับโทษเพราะเหตุไม่มีกตัญญู คำวิสัยของธัญชัยทำให้พระเจ้าโกรพราชเข้าใจสาระธรรมเรื่องความกตัญญูและเข้าใจว่าแม้เป็นกษัตริย์ก็ต้องกตัญญูต่อผู้มีคุณที่มีสถานะต่ำกว่า

มิตติของตัวละครในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่าปัญญาความรู้ เกิดขึ้นได้จากการปฏิจา-วิสัย และเป็นกลวิธีกำจัดทิฐิมานะของบุคคลผู้ไม่เชื่อหรือหลงผิด ทำให้ทิฐิมานะและอวิชาหมดไป จากธัญชัยบัณฑิตชาดกเราจะเห็นความสำคัญของปฏิจา-วิสัยเป็นกลวิธีที่ใช้กำจัดทิฐิมานะของตัวละคร เช่น การที่เทวดาได้ใช้ปฏิจาสร้างเป็นเงื่อนไขให้พระเจ้าโกรพราชวิสัยนาให้ได้มีเช่นนั้นจะได้รับเทวทัณฑ์ พระเจ้าโกรพราชไม่อาจตอบได้ และด้วยทิฐิมานะก็ไม่ยอมขอร้องให้ธัญชัยช่วย แต่ธัญชัยก็ช่วยวิสัยนา วิสัยนาของธัญชัยทำให้เทวดาพอใจ เพราะเป็นวิสัยนาที่สามารถอรธธิบายพุทธธรรมได้อย่างแจ่มชัด จนพระเจ้าโกรพราชยอมรับในความสามารถในที่สุด ทิฐิมานะของพระเจ้าโกรพราชคือการเชื่อมั่นในฐานะสูงส่งของตน และคิดว่าเด็กอย่างธัญชัยไม่มีความสามารถ การวิสัยนาปัญหาธรรมที่ลึกซึ้งจึงเป็นเรื่องมือที่สามารถทำให้ผู้มีทิฐิมานะลดความเห็นผิดเหล่านั้นได้ แม้ว่าทิฐิมานะที่เกิดขึ้นจะไม่ได้เกิดระหว่างผู้ปฏิจาและผู้วิสัยนา แต่กลวิธีปฏิจา-วิสัยนาที่ลึกซึ้งแบบคาย ได้เป็นเครื่องมือที่ช่วยกำจัดทิฐิมานะของผู้ฟังที่มีต่อผู้วิสัยนาได้เช่นกัน

ในมิตติของผู้อ่านวรรณคดี ความสงสัยถูกสร้างเป็นปฏิจาขึ้นและกำจัดไปในที่สุดเช่นกัน เพราะผู้อ่านเองอาจมีความเข้าใจที่ไม่ชัดเจน หรืออาจไม่เข้าใจในพุทธธรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่นเดียวกับปฏิจา การไม่รู้ไม่เข้าใจถือว่าเป็นอวิชาอย่างหนึ่ง แต่เมื่อได้อ่านด้วยบทที่สื่อสารธรรมผ่านกลวิธีปฏิจา-วิสัยนาแล้ว ย่อมอาจทำให้ความไม่เข้าใจนั้นหมดไป เกิดความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องกระจ่างชัดมากขึ้น สำหรับผู้อ่านปัจจุภยนอกคือตัวบทวรรณคดี และตัวบทที่ดำเนินเรื่องด้วยกลวิธีปฏิจา-วิสัยนาที่ช่วยให้ผู้อ่านเกิดแนวทาง หรือมีวิธีการคิดที่ถูกต้องเหมาะสมอันเป็นปัจจุภยใน จากความไม่รู้นำไปสู่ความรู้ได้ในที่สุด

ความรู้ที่ไม่ถูกต้องนี้เอง เป็นพื้นฐานสำคัญที่จะนำไปสู่ความรู้ หรือความจริงที่ถูกต้องได้ด้วยการเกิดปัญญาหยั่งรู้หรือญาณทัศนะ (Intuition) ได้ในที่สุด⁶⁶ เพราะคำถามอาจเกิดขึ้นจากความเข้าใจผิดหรือหลงผิด ปฏิจา-วิสัยนาเป็นกลวิธีสร้างปัญญาความรู้โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อขจัดความเห็นผิด ได้แย้งหักล้างแนวคิดที่ไม่ถูกต้องหรือการใช้เหตุผลที่ไม่สมเหตุสมผล นำเสนอความคิด ทศนคติที่ถูกต้องไม่ผิดพลาด ทำความเห็นผิดหรือความคิดแย้งนั้นให้หมดจด

⁶⁶ S. Radhakrishnan, *The Principal of Upanisads* (New York: Humanity Book, 1992), p. 97.

สร้างทัศนคติความรู้เพื่อให้เข้าใจความหมายอย่างถูกต้องสมบูรณ์ในหลักพุทธศาสนาเมื่อได้รับการไขความกระจ่าง ย่อมบังเกิดความรู้ด้วยตนเองได้ นอกจากนี้กระบวนการปัญญา-วิชันนาที่เป็นมิตร มีเป้าหมายเพื่อการแสวงหาความรู้ ย่อมทำให้เกิดความรู้องกาม มุ่งอรรถาธิบาย ยกตัวอย่างเพื่อหาความถูกต้อง เป็นไปด้วยความอ่อนโยน และมุ่งประโยชน์ จนในที่สุดแล้วทิวิมานะและอวิชาจะหมดไป

5.2.6 ปัญญา-วิชันนาเป็นกลวิธีสร้างศรัทธาและปัญญา

ศรัทธาเป็นขั้นต้นของกระบวนการพัฒนาปัญญา ศรัทธาที่มุ่งหมายในกระบวนการพัฒนาปัญญาเป็นความซาบซึ้งด้วยมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนเองมองเห็น คือมั่นใจตนเองโดยเหตุผลว่าจุดหมายที่อยู่เบื้องหน้านั้นเป็นไปได้จริงแท้ และมีค่าควรแก่การที่ตนจะดำเนินไปให้ถึง เป็นศรัทธาที่เร้าให้พิสูจน์ความจริงของเหตุผลที่มองเห็นอยู่เบื้องหน้านั้นต่อ ๆ ยิง ๆ ขึ้นไป เป็นบันไดขั้นต้นสู่ความรู้

ศรัทธาที่มีเหตุผลหรือประกอบด้วยเหตุผล สามารถอธิบายที่ไปที่มา ผลอย่างนี้มีอะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัย หรือที่เชื่อถือปฏิบัติอย่างนี้ เพราะว่ามีเหตุมีผลอย่างไร หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ศรัทธาที่มีเหตุผลก็คือศรัทธาที่อธิบายได้ด้วยเหตุผล (reason) และเป็นศรัทธาที่เข้าลักษณะของกฎแห่งเหตุและผล (cause and effect)⁶⁷

อย่างไรก็ดีศรัทธาในแง่หนึ่งก็มีปัญญาเป็นบาทฐาน ดังที่ชอุ่ม ทศสิน กล่าววาศรัทธาที่ถูกต้องตรงตามหลักพุทธปรัชญา ย่อมต้องอาศัยปัญญาเข้ามามีบทบาทคอยควบคุมทำให้ไม่ผิดพลาด⁶⁸ จึงกล่าวได้ว่า ศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาไปสู่ปัญญา ในขณะที่เดียวกัน ปัญญาก็เป็นจุดเริ่มต้น ไปพร้อมกับศรัทธาด้วย

ศรัทธา-----ปัญญา-----ศรัทธา

ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ศรัทธา 4 ประกอบด้วย

1. กัมมสัทธา คือ เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง
2. วิปากสัทธา คือ เชื่อวิบาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่ากรรมมีจริง
3. กัมมัสสกตาสัทธา คือ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคน

เป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

⁶⁷ ชอุ่ม ทศสิน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของปัญญาในพุทธปรัชญา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 149.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 158.

4. ตถาคตโพธิสัตถา คือ เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระ ตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง 9 ประการ ครุธรรม บัญญัติวินัย ไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็ สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็น แบบอย่าง⁶⁹

โดยเนื้อความแล้ว ศรัทธา 3 ข้อแรกย่อมสามารถรวมลงในข้อ 4 ได้ทั้งหมด⁷⁰ ซึ่ง จะเห็นว่า สามข้อแรกนั้นเป็นศรัทธาในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ แต่ข้อ 4 เป็นการ เชื่อมั่นในพระพุทธเจ้า ซึ่งเมื่อเชื่อมั่นในพระองค์แล้ว ย่อมเชื่อในหลักธรรมคำสอนของพระองค์ ทั้งหมด

วรรณคดีพุทธศาสนาเป็นการสืบทอดคำสอนของพระพุทธเจ้า และเราถือว่า วรรณคดีพุทธศาสนาเหล่านี้คือตัวแทนของพระพุทธเจ้าด้วย การที่เราศรัทธาในคำสอนของ พระองค์ซึ่งผ่านการพิสูจน์มาอย่างยาวนานในพัฒนาการของพุทธศาสนา ในเบื้องต้นเราย่อมมั่นใจ ในวรรณคดีพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน วรรณคดีพุทธศาสนาเป็นวรรณคดีที่มุ่งสื่อสารธรรมทางพุทธ ศาสนาจากผู้รู้ ดังนั้นศรัทธาในเบื้องต้นคือการศรัทธาด้วยความเชื่อ แต่เป็นความเชื่อที่ผ่านการ พิสูจน์และยืนยันแล้ว เพราะในแง่หนึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าวรรณคดีพุทธศาสนาก็คือการถ่ายทอด ประสบการณ์เกี่ยวกับพุทธธรรมจากผู้รู้ การศึกษาด้วยบทจึงเป็นประหนึ่งครูผู้ให้ความรู้ ครุนี้คือ พระพุทธองค์ซึ่งเป็นต้นทางแห่งคำสอนทางพุทธศาสนาทั้งหมด

ความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมที่เราได้รับจากการศึกษาวรรณคดีพุทธศาสนาที่ ประกอบด้วยศรัทธานี้ จะทำให้เราเชื่อมั่นและวางใจในพุทธธรรมคำสอน แต่ศรัทธาที่ถูกต้องที่สุด จะต้องเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาและเหตุผลด้วย การศึกษาด้วยบทวรรณคดีพุทธศาสนาที่ ดำเนินเรื่องด้วยกลวิธีปุจฉา-วิสัชนา ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยสร้างความรู้ที่กระจ่างชัดเจน เพื่อเน้นย้ำศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาความรู้ ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงในบทนี้ คือ ปุจฉา-วิสัชนาเป็น กระบวนการให้ความรู้ ให้ความกระจ่าง พัฒนาความคิด กำหนดประเด็นความคิด และเป็น กระบวนการกำจัดทริมานะนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่ช่วยยืนยันได้ว่าปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ ในการสื่อสารธรรมที่นำไปสู่ความรู้ความเข้าใจพุทธธรรมจนเกิดปัญญาความรู้ได้ ปัญญาความรู้ที่มีศรัทธาปราศจากความเคลือบแคลงสงสัยนั้น เป็นปัญญาที่บริสุทธิ์ และสำคัญสำหรับผู้ศึกษาพุทธ ศาสนา ความรู้ที่ได้และความสิ้นสงสัยช่วยสร้างความปิติ และศรัทธาในพุทธธรรมได้อย่างไม่ต้อง

⁶⁹ พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 165.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 166.

สงสัย อีกทั้งยังอาจน้อมนำไปสู่การปฏิบัติธรรมในขั้นสูงขึ้นไป ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่าปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีสร้างศรัทธาและปัญญาให้เกิดขึ้นได้

ในบทนี้ผู้วิจัยได้อภิปรายให้เห็นว่าปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญาและศรัทธาได้อย่างเด่นชัด กล่าวคือ

ประการแรก ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีที่ผู้อ่านผู้ศึกษาได้มีส่วนร่วมอยู่ในเรื่องหรือตัวบทนั้นด้วย ทั้งในฐานะผู้ถามหรืออาจเป็นผู้ตอบ ในฐานะผู้ถาม ปุจฉาคือการกำหนดประเด็นปัญหา หรือสร้างความสงสัยในพุทธธรรมที่ผู้อ่านสนใจใคร่รู้เช่นเดียวกัน ทั้งปริศนาธรรมยังเป็นกลวิธีที่ชวนให้เกิดความสงสัย คิดติดตาม ในฐานะผู้ตอบ ผู้อ่านผู้ศึกษาที่มีความรู้ทางพุทธศาสนาอย่างดี หรือมีประสบการณ์ตรงอันเกิดจากการปฏิบัติหรือการเรียนรู้ที่มีมาก่อนหน้า ทำให้อาจทำหน้าที่เป็นผู้วิสัชนาได้ก่อนตัวละครในเรื่องก็เป็นได้ ในแง่นี้คือการตรวจสอบความรู้ของตนกับวิสัชนาที่จะช่วยยืนยันความรู้เดิมหากถูกต้อง หรือแก้ไขความรู้เดิมที่อาจผิดพลาดไปได้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่าปุจฉา-วิสัชนาในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาเป็นกลวิธีที่ทำให้ผู้อ่านผู้ศึกษาได้มีส่วนร่วมและมีบทบาทในเรื่อง การที่ตัวละครถกเถียงกันในแง่หนึ่งก็คือ ผู้อ่านถกเถียงกับตัวเองเช่นกัน

ประการที่สอง ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีในการสื่อสารพุทธธรรมอย่างเป็นระเบียบ ประณีต และมีเอกภาพ โดยมุ่งที่ประสิทธิภาพของการสร้างความรู้ความเข้าใจที่กระจ่างชัด เมื่อพิจารณาแล้วพบว่าปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีกำหนดประเด็นความคิด เพราะถามตอบและสื่อสาระธรรมในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ผู้ศึกษาจึงมีจิตจดจ่อในเรื่องนั้นเรื่องเดียว ทำให้ความคิดไม่สับสน ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีให้ความกระจ่าง คือผลการตั้งข้อสงสัยหรือเกิดปมปัญหาในใจแล้วได้รับการคลี่คลาย ความรู้ความกระจ่างอันเป็นผลจากปุจฉา-วิสัชนาย่อมทำให้เกิดทั้งความรู้และความปีติอโสมนัส ปุจฉา-วิสัชนายังเป็นกลวิธีให้ความรู้โดยตรงไปตรงมา โดยสอดแทรกปุจฉา-วิสัชนาเข้ามาในเรื่องเพื่อให้ความรู้ทั้งความรู้เพิ่มเติมและความรู้ในเชิงที่เป็นเหตุเป็นผลกัน นอกจากนี้ปุจฉา-วิสัชนายังเป็นกลวิธีพัฒนาความคิดที่เป็นระบบตามลำดับ แม้ว่าปุจฉา-วิสัชนาในตัวของมันจะมีหลายข้อหลายเรื่อง และมีความซับซ้อน หรือประกอบด้วยปมปัญหาหลายอย่าง หน้าที่ของผู้อ่านก็คือการพยายามติดตาม และทำความเข้าใจเรื่องที่ซับซ้อนนั้น ปุจฉา-วิสัชนาอาจจะซับซ้อนหรือมีหลายปัญหา แต่ในการเรียบเรียงเรื่องราว จะเห็นว่ามีการเรียบเรียงอย่างมีเอกภาพเพื่อจะช่วยจัดระบบคิดและพัฒนาความคิดได้อย่างค่อยเป็นค่อยไป นอกจากนี้ปุจฉา-วิสัชนายังเป็นกลวิธีกำจัดทิฐิมานะหรือความหลงผิดเข้าใจผิดให้หมดไปได้ เพราะประกอบด้วยการโต้แย้งอย่างมีเหตุผล เพื่อชี้ให้เห็นความเข้าใจผิด พร้อมนำเสนอความรู้ที่ถูกต้อง จนทำให้ความไม่รู้ ไม่เข้าใจหรือความหลงผิดนั้นหมดไปได้ ปุจฉา-วิสัชนาดังกล่าวนี้จึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสื่อสารธรรมนำไปสู่ความรู้ ความรู้ที่ชัดเจนถูกต้อง นำให้เกิดศรัทธาในหลักธรรมคำสอนที่กระจ่างชัดนั้นได้ในที่สุด และศรัทธาที่ตนเองจะนำไปสู่การปฏิบัติศึกษาพุทธธรรมในขั้นสูงต่อไป

ปฏิจา-วิสังขนาเป็นธรรมชาติของภาษาอย่างพื้นฐานที่เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญาความรู้ผลของปฏิจา-วิสังขนา คือ ความปีติ อิ่มใจ กระตุ้นและปลุกเร้าศรัทธา อันเกิดจากความรู้ความเข้าใจพุทธธรรม ปฏิจา-วิสังขนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ โดยรวมความรู้ทั้งหลายมาจัดการเรียบเรียง สร้างความคุ้นเคยอย่างค่อยเป็นค่อยไป จึงเป็นกระบวนการผสมกลมกลืน ปรับเข้าหากัน สอนโดยการให้สถานการณ์ที่ขัดแย้งเพื่อสร้างความเป็นหนึ่งเดียวคือความเข้าใจพุทธธรรม ดังนั้นผู้วิจัยจึงยืนยันว่า ปฏิจา-วิสังขนาในวรรณคดีไทยพุทธศาสนาเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างปัญญาความรู้ความเข้าใจพุทธธรรม